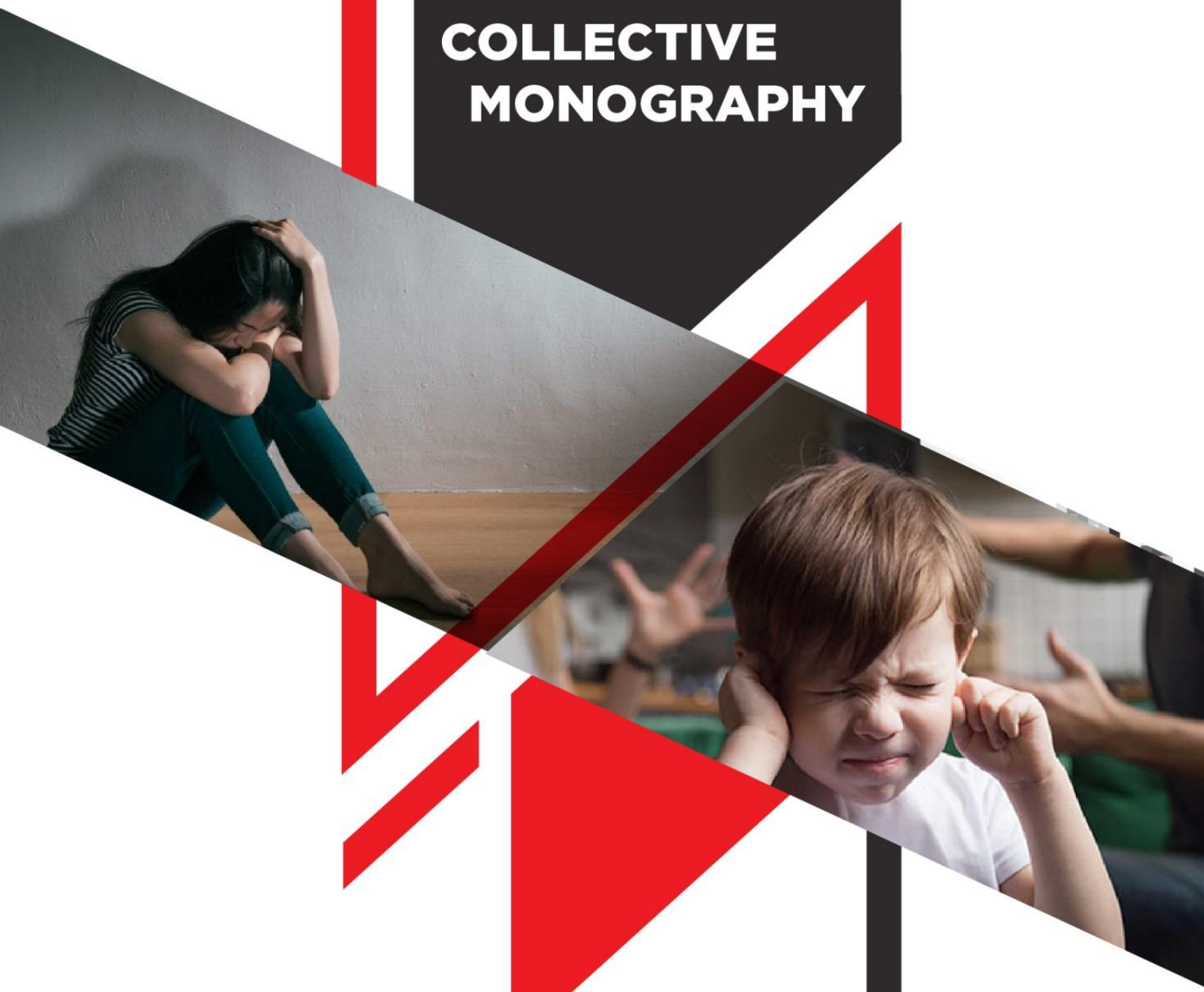
doi Bookwire™ by Bowker

COLLECTIVE MONOGRAPHY

IN CASES OF DOMESTIC VIOLENCE PSYCHOSOCIAL ASSISTANCE

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160.
ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

IN CASES OF DOMESTIC VIOLENCE PSYCHOSOCIAL ASSISTANCE

COLLECTIVE MONOGRAPH

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160.
ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

IN CASES OF DOMESTIC VIOLENCE PSYCHOSOCIAL ASSISTANCE

COLLECTIVE MONOGRAPH

D.G.Mukhamedova, I.I.Rakhimova, D.S.Abdullazhanova, G.Z.Ziyavitdinova, Z.Kh.Kamalova, D.B.Sharapova, S.A.Dursunov, D.B.Tashkenbayeva, S.A. Yuldoshev, F.A. Abdurakhmanova, A.A. Khamidova, Zh.I. Sadullaeva.

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek Republic of Uzbekistan

Socio-cultural determinants and socio-psychological features of the problem of violence in this monograph, the system of psychosocial protection in cases of domestic violence in international experience, the interdisciplinary approach to the prevention of violence and the organization of psychosocial assistance, moral and professional aspects of domestic violence; emotional problems and their analysis.
The monograph is intended for psychologists, educators and students and masters studying in the field of family psychology, applied psychology, youth psychology, social psychology, social work.

Primedia E-launch
Shawnee, USA
Copyright © 2022
By Primedia E-launch LLC
All rights reserved.
Available at https://www.bookwire.com/
Published Primedia E-launch LLC.
Published date: 19/01/2022
Shawnee, USA
ISBN: 978-1-64945-233-7
DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
Primedia E-launch LLC, 5518 Flint St, Shawnee, 66203, USA

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160.
ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

ОИЛАДАГИ ЗЎРАВОНЛИК ВАЗИЯТЛАРИДА ПСИХОСОЦИАЛ ЁРДАМ

(КОЛЛЕКТИВ МОНОГРАФИЯ)

Д.Г.Мухамедова, И.И.Рахимова, Д.С.Абдуллажанова, Г.З.Зиявитдинова, З.Х.Камалова, Д.Шарапова, С.А.Дурсунов, Д.Б.Ташкенбаева, С.А.Йўлдошев, Ф.А.Абдурахманова, А.А.Хамидова, Ж.И.Садуллаева.

Аннотация

Ушбу монографияда зўравонлик муаммосининг ижтимоий-маданий детерминантлари ва ижтимоий-психологик хусусиятлари, халқаро тажрибада оиладаги зўравонлик вазиятларида психосоциал химоя тизими, зўравонликнинг олдини олиш ва психосоциал ёрдамни ташкил этишга фанлараро ёндошув хусусиятлари, оиладаги зўравонликдан азият чеккан аёллар фаолиятининг ахлоқий ва касбий жиҳатлари, оиладаги зўравонликдан жабрланган болаларнинг эмоционал муаммолари ва уларнинг тахлили келтирилган.

Монография психологлар, педагоглар ҳамда оила психологияси, амалий психология, ёшлар психологияси, ижтимоий психология, ижтимоий иш йўналишида таҳсил олаётган талабалар ва магистрантлар учун мўлжалланган.

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160. ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

КИРИШ

Ўзбекистонда сўнгги бир неча йил ичида аёллар ва эркаклар учун тенг шароит ва имкониятлар яратишга қаратилган гендер тенглиги сиёсати фаол ривожланмоқда. Бугун биз камситиш ва жинс белгисига асосланган зўравонликка ўрин бўлмаган жамиятни барпо этиш ҳаракатидамиз ва бу, ҳақиқатан ҳам, ҳуқуқий-демократик жамиятнинг муҳим шартидир. Шундай қилиб, 2019 йил 2 сентябрда мамлакатимизда "Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида"ги Қонун қабул қилинди. 2021 йилнинг 9 декабрь куни Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан "Оғир ижтимоий аҳволда қолган хотин-қизлар ҳуқуқлари кафолатларини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш тўғрисида"ги ЎРҚ–736-сонли Ўзбекистон Республикаси Қонуни имзоланди. Мазкур Қонун билан "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги Қонунга қўшимчалар киритилди.

Ривожланган жамият, биринчи навбатда, болаларга, қарияларга ва ногиронлиги бор шахсларга нисбатан қандай муносабат кўрсатилаётгани билан белгиланади, аммо ҳозирги кунга қадар жамиятда ногиронлиги бор кишиларга нисбатан стереотиплар ва камситишлар устунлик қилб келмоқда. Афсуски, ногирон аёллар ва қизлар кўпроқ камситишга мойил.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ) статистикасига кўра:

ногирон аёллар энг паст турмуш даражасига эга бўлган ижтимоий гуруҳни ташкил қилади;

аёллар ва ногирон болалар кўпинча шафқатсиз (жисмоний, жинсий, ҳиссий) муносабатга дуч келадилар;

учинчи дунё мамлакатларида ногирон қизлар мактаб ўқувчилари орасида жуда оз аҳамиятга эга.

Болаликдан ногирон қизларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг қобилиятларини ривожлантириш жуда муҳимдир. Бу хотин-қизларга келажакда жамиятдаги ўз ўринларини топишларига ёрдам беради.

Мажбурий меҳнат, жинсий эксплуатация, ҳарбий можароларда асирга олиш, оилавий қуллик, мажбурий никоҳ, келинни сотиш, беваларни мерос қилиб олиб, уларга уйланиш, ҳарбий зиддиятларда фойдаланиш мақсадида уларга болаларни мажбуран жалб қилиш, одам савдоси ва бошқалар - бу қулликнинг замонавий шакллари бўлиб, уларнинг барчасини бартараф этиш бугунги куннинг асосий мақсадидир.

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160.
ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

ЗЎРАВОНЛИК МУАММОСИНИНГ ИЖТИМОИЙ-МАДАНИЙ ДЕТЕРМИНАНТЛАРИ ВА ИЖТИМОИЙ-ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ

Д.Г.Мухамедова

Оиладаги зўравонлик муаммосини ўрганиш учун тарихий ва маданий контекстларда уни тушунишнинг кўп асрлик анъаналарини ҳисобга олиш керак. Аёлларнинг жамиятдаги мавқеи доимо жамоатчилик эътиборини тортган. Бу масала бўйича илмий фикрнинг турли соҳаларида жуда кўп қарама-қарши фикр ва мулоҳазалар билдирилган. Қадимги мифологияга асосан ўша даврларда аёлларга (Афродита, Ника, Деметра — Қадимги Грецияда; Венера, Виктория, Цецера — Римда) сиғиниб келишган, аммо кейинчалик тарихий адолатсизлик аёллар ва эркаклар ўртасидаги тенгсизликка сабаб бўлган. Аёл ахлоқий цензура ва жисмоний зўравонлик объектига айланди, хўжайинига қул бўлди. А.Бебел таъкидлашича “... аёл қулликка тушган биринчи инсон”.

Қадимги файласуфлар оилавий муносабатларда зўравонлик ҳаракатларига катта эътибор бермадилар, аммо қадимги юнон мифологиясида бу мавзуни четлаб ўтмади, айниқса, болалар ўлими. Ижтимоий амалиётни акс эттирувчи китобий ҳикояларда ички зўравонлик икки қиёфада — "гуноҳкор" ва "гуноҳкор бўлмаган" ҳаракат сифатида келтирилган. Хотинни уриш эрнинг, табиий ҳуқуқи ҳисобланган.

Оила – бу инсониятнинг бутун тарихи давомида яратган энг буюк қадриятларидан биридир. Ҳеч бир миллат ёки маданий жамоа оиласиз мавжуд эмас. Жамият ва давлат унинг ижобий ривожланиши, сақланиб қолиши ва мустаҳкамланишидан манфаатдор. Ҳар бир инсон ёшидан қатъи назар, мустаҳкам, ишончли оилага муҳтож. Бироқ жамиятдан ташқарида, давлатдан ташқарида оила йўқ. У жамиятнинг ўзига хос ойнасидир. Унда юз берадиган ижобий, салбий ўзгаришлар оиланинг ташқи шакли ва ички ҳолатида, унинг психологик-ахлоқий иқлимида, яшаш шароитларида, иқтисодий ҳолатида ўз аксини топади. Шунинг учун маиший жиноятчилик муаммоси нафақат мамлакатимиз, балки бутун жаҳон ҳамжамияти учун ҳам жуда долзарб бўлиб, Бирлашган Миллатлар ташкилоти ва Европа Кенгаши сессияларида такроран кўриб чиқилмоқда. Статистикага кўра оила аъзолари ўртасидаги жанжаллар жараёнида содир этилган шафқатсизлик ва оқибатларининг оғирлиги олдиндан режалаштирилган ва яхши тайёрланган жиноятлардан юқоридир. Шуни таъкидлаш керакки, айрим оила аъзоларининг меҳнат ва маиший қарамлик муаммоси бугунги кунда ҳам мавжуд. Мисол учун, кўп ҳолларда, аёл эри уни ва болаларини таъминлагани учун эри томонидан тажовузнинг барча кўринишларига тоқат, сабр қилиб яшайди. Намунали оилаларда зўравонлик тез-тез содир этилсада, у яширин кўринишга эга бўлади. Бундай ҳолатларда оила аъзолари оиланинг обрўсини бузиш ва хаёлий фаровонликнинг кўринишини йўқ қилишдан қўрққанлари учун ҳам давлат органларидан, қариндошларидан ва дўстларидан ёрдам сўрашга журъат этмайдилар. Бироқ, инсон сабри чексиз эмас, баъзан золим эридан безиган аёл, ота-онасига доимо дўқ-пўписа қилиб

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
юрадиган бола қотилларга айланади. Оиладаги зўравонлик тури, дунёнинг барча мамлакатларида истисносиз мавжуд бўлган муаммо.

Зўравонлик - бу мажбурлаш, тутқунлик, шармандали, ҳақоратли, ноқонуний харакатлардир.

Ички ёки оилавий зўравонлик бир оила аъзосининг бошқасига (бошқаларига) нисбатан, хукмронликни сақлаш, назорат қилиш ва қўрқувни кучайтириш мақсадида маълум бир хатти-ҳаракатлар тизимини англатади.

Оиладаги зўравонлик - бу бир-бирига зулм қилган ёки унга бирор зарар етказган яқин кишилар ўртасидаги муносабатлар тури. Оиладаги зўравонлик оила аъзоларига қарши мунтазам тажовузкор ҳаракатларни англатади, натижада зўравонлик объектига зарар етказилиш яъни жароҳат, камситиш баъзи ҳолларда ўлим билан тугаши мумкин.

"Оиладаги зўравонлик - бир оила аъзосининг ўз ҳуқуқлари, эркинликлари, қонуний манфаатларини бузадиган ва жисмоний ва (ёки) руҳий азоб-уқубатларга сабаб бўладиган бошқа оила аъзосига нисбатан қасддан жисмоний, психологик, жинсий йўналганлик."

Оиладаги зўравонлик қурбонлари билан ишлашда қуйидаги асосий фикрларни таъкидлаш мумкин.

Биринчидан, оилада оила аъзоларининг хулқ-атвори, шахслараро муносабатнинг ташкил қилиниши, ижтимоий ролларнинг бажарилиши билан боғлиқ. "Роллар" барча оилаларда жуда катта аҳамиятга эга. Низолар, ичкиликбозлик ва зўравонлик авж олган оилада уларнинг ролларини ўзгартириш деярли мумкин эмас. Зўравонлик содир этилган оилада ўсган қиз аёллар зўравонликка дучор бўлиши меъёр деб қабул қилади. Эҳтимол, у уни урадиган эрнинг қўлида "тарбияли қурбон"га айланади. У бошқача яшаш мумкин эканлигини билмайди. Отаси онасини урганини кўрган фарзанд ўсмирлик даврида ҳеч қачон аёл кишини урмаслигини таъкидласада, кейинчалик рафиқасини уради. Бу унинг иродасига қарши содир бўлади, деб ҳисоблайди. Болаликда ўрганилган мулоқот стереотипларини ўзгартириш жуда қийин.

Иккинчидан, оилада ҳамма нарса ўзаро боғлиқ ва ўзаро шартланган тизимга асосланган. Ёш оила, бу турмуш қурган икки инсон эмас, балки турли маданият ва турли қоидаларга эга бўлган икки оила вакиллари ҳисобланади. Ёшлар олдида ўз оилалари учун янги қоидаларни тузиш масаласи туради. Шу билан бирга ёшларнинг ота-оналари ўз қоидаларини сингдиришга ҳаракат қилишади.

Учинчидан, ички зўравонлик вазиятларда яшаётган инсонларни қарам (тобе) қилиш ҳолатлари. Демак, бир оила аъзосининг хулқ-атвори бошқа оила аъзоларининг хулқ-атворига катта таъсир кўрсатади. Оила оила аъзоларидан бирининг девиант хулқ-атворига мослашишга мажбур бўлади. Мисол учун, агар оилада спиртли ичимликлар бўлса, унда оиланинг қолган қисми ичимлик ичиш жадвалини ҳисобга олиши ва бу давр тугашини оғриқсиз ўтишини таъминлаш учун ҳамма нарсани қилишга ҳаракат қилиши керак ва шунда турмуш ўртоқ яна “оддий, ғамхўр одамга айланди”. Ички зўравонлик

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
шароитида оиланинг барча хатти-ҳаракатлари зўравонни ғазаблантирмасликка, уни хурсанд қилишга ва зўравонлик ҳаракатидан қочишга қаратилиши керак.

Тўртинчидан, оиладаги зўравонлик вазиятларда яшаётган аёллар ва болалар ҳар доим стрессда бўлишади ва ёрдамга муҳтож ҳисобланади. Зўравонлик қурбонлари учун қўрқув доимий ҳамроҳга айланади ва қўрқув ортиб боради.

Оиладаги зўравонликнинг сабаблари кўп. Улар орасида икки гуруҳни ажратиш мумкин: бири оиланинг ўзида, унинг аъзолари ўртасидаги муносабатда бўлган сабаблар; иккинчиси эса оиладан ташқарида. Бир гуруҳ сабаблар кўпинча бошқасига сабаб бўлади. Кўпинча зўравонлик стрессли вазиятда содир этилади.

Зўравонликнинг ташқи сабаблари:

- алкоголизм ва гиёҳвандликнинг жамиятда тарқалиши;
- ахлоқий инқироз
- маданий инқироз
- оммавий ахборот воситаларининг таъсири, шахсга қарши доимий равишда зўравонлик саҳналари, террорчилик ҳаракатлари суратлари, вандализм, садизм ва бошқалар.

Оиланинг ўзида пайдо бўлган зўравонлик сабаблари:

- молиявий қийинчиликлар
- оилада ишсиз шахснинг мавжудлиги
- ҳал этилмаган уй-жой муаммоси
- оила аъзолари орасида алкоголизм ва ичкиликбозлик
- оилада гиёҳвандлар борлиги
- нотўлиқ оила
- оилада ўгай ота ёки ўгай онанинг борлиги
- ногирон ёки соғлигида муаммолари бор бола
- кутилмаган ёки хулқи оғишган бола
- кўплаб ахлоқий тақиқларни олиб ташлаш
- оиладаги низолар

Зўравонлик цикллари нима?

Зўравонликнинг қайтарилувчи, яъни циклик характерга эга эканлигини 1979 йили америкалик тадқиқотчи Ленор Уолкер томонидан тушунтириб берилган. Унинг концепциясига кўра, оиладаги зўравонлик - бу ҳаракатларнинг ошиб борувчи, қайтарилувчи циклдир. У 4 та босқични ўз ичига олади:

1. Оиладаги кескинликни ошириш. Муносабатларда норозилик ортади ва оила аъзолари ўртасидаги алоқа бузилади.
2. Зўравонлик инциденти. Оғзаки, ҳиссий ёки жисмоний табиатнинг зўравонлиги авж олади.
3. Ярашиш. Узр сўрайди, шафқатсизлик сабабини изоҳлайди, айбни жабрланувчи (лар) га ағдаради, баъзан содир бўлган воқеаларни инкор этади.

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160. ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

4. Муносабатлардаги сокин давр. Зўравонлик унутилади, жиноятчи кечирилади. Кейин ярашув (“асал ойи”) содир бўлиб, зўравон кимса яна меҳрибон ва севувчи шахсга айланади. Тинчлик даврида зўравонлик қурбони ҳаммаси яхши бўлиб кетишига ишонади. Аммо зўриқиш яна кучая боради ва цикл қайтарилади. Вақт ўтиши билан ҳар бир даврнинг вақти қисқара боради. Зўравонлик кучайиб, қурбонга кўпроқ зарар етказила бошланади.

ОИЛАДАГИ ЗЎРАВОНЛИК- АЁЛ ҲАЁТИДАГИ ИНҚИРОЗНИНГ ИБТИДОСИ

И.И.Рахимова

Ҳозирги кунда кўпчилик тадқиқотчиларнинг фикрича, зўравонлик шахснинг ҳаётий дунёсига сезиларли таъсир кўрсатадиган салбий ҳолатдир. Оиладаги зўравонлик эса, одам ҳаётини ўзининг умумлашган ва циклик табиати туфайли янада оғирлаштиради. Тадқиқотчиларнинг қарашларига кўра, оиладаги зўравонлик инсоннинг бошдан кечирадиган энг хавфли травматик инқироз бўлиб, у инсонда кризис ҳолатининг пайдо бўлиши ва ривожланишига туртки беради. Н.Г.Осухованинг таъкидлашича, аёл оиладаги зўравонлик натижасида жисмоний ёки психологик жароҳатлар олганида, унинг яшаши, шахсий фаровонлигига бўлган ҳуқуқи таҳдид остида қолганида, дунё (шу жумладан, одамлар) инсон ҳаётини сезиларли даражада қўллаб-қувватламайди, деган фикр мавжуд.

Шу билан бирга, травматик инқироз кескин кўтарилади ва инқироз ҳолатининг турли хил аломатлари намоён бўлиши билан кечадиган шахсият ривожланишидаги бурилиш нуқтаси сифатида намоён бўлади. Шундай қилиб, зўравонлик оқибатларини аёл ҳаётига шикаст етказувчи омил сифатида ўрганишга қаратилган ёндашувлар қуйидаги фикрга асосланади: инқирозий вазиятни бошдан кечирган одам бир хил бўлиб турмайди - у ўзгариши шартдир. Инқирозий вазиятдан "қайтиш" имконсиздир. Инқироз туфайли аёл ўзини англаш туйғусидан бошқасига, дунёнинг бир ғоясидан бошқасига ўтади. Ушбу ўзгаришни янги тажриба, ўз-ўзи ва дунё ҳақида билимларни эгаллаш ва натижада (травматик инқироз оқибатларини муваффақиятли бартараф этишда), шахсий ривожланиш сифатида кўриш мумкин. Бошқача қилиб айтганда, травматик инқирозни ижобий ҳал этиш - бу янгидан Мен – концепциясини (ўз-ўзини англаш) ва дунёнинг янги концепциясини эгаллаш усулидир. Бу жуда қийин йўл ва кўпинча қўрқувни келтириб чиқариши табиий ҳол: ўзини йўқотиб қўйишдан қўрқиш, ўз бошидан кечирганларига дош беролмаслик, ақлдан озиш қўрқуви. Ушбу йўлда, аксарият ҳолларда, аёлга воситачи, тўғри йўл кўрсатувчи инсон керак. Бундай воситачилар зўравонлик инқирози пайтида аёлда қандай жараёнлар содир бўлишини тушунадиган психолог, психотерапевт, ижтимоий ишчилар бўлиши мумкин.

Шундай қилиб, ижобий ёндашув зўравонлик туфайли юзага келган инқирозни самарали равишда енгишга ёрдам беради; бу аёлнинг вазиятга муносабатини, унинг ўз ҳолатини англаши, ифода этиши ва қабул қилишидан

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
иборат бўлиб, бу инқироз шароитида орттирган салбий оқибатларни (репрессияни эмас) янада интеграциялашувига олиб келади. Замонавий психологияда шахснинг инқироз ҳолатлари ривожланишининг асосий тушунчалари, турлари ва моделлари ҳамда улар томонидан келиб чиққан ижтимоий-психологик адаптацион бузилишларининг вариантлари баён қилинган бўлиб, уларда аёлларнинг зўравонлик оқибатларига бўлган психологик реакцияларини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари акс этган. А.А. Белконинг фикрига кўра, инқироз ҳолати бу максимал даражадаги дисинтеграциянинг (парчаланишнинг) психологик ҳолати (ички психологик даражада), шахсиятнинг адаптацион бузилиши (социо-психологик даражада) бўлиб, у асосий ҳаётий ориентирнинг (қадриятлар, асосий мотивация, хулқ-атвор кўринишлари, м-н. одатий “Мен” образи, “Мен” концепцияси) йўқолишида намоён бўлади. Натижада, субъектнинг одатий ҳаётида тўсиқлар вужудга келади, бу эса девиант хулқ-атворга, нейропсихик ва психосоматик касалликларга, ижтимоий-психологик бузилишларга олиб келади. Ўз навбатида, Д.Трунов инқироз ҳолати таркибидаги тўртта асосий компонентни ажратиб кўрсатади:

- ҳиссий
- когнитив
- мотивацион
- хулқ-атворга оид.

Уларнинг барчаси бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, оиладаги зўравонликдан азият чеккан аёлда аниқ намоён бўлган инқирозли вазиятларни ифодалашга нисбатан қўлланилади.

Ҳиссий компонент инқироз ҳолатининг энг аниқ таркибий қисмидир; инсоннинг баъзи бир ҳодисаларга ҳиссий муносабати, бу қуйидаги хусусиятлар билан тавсифланади:

• Тажрибаларнинг (бошидан кечирганларининг) салбий хусусияти. Инқирозий вазиятда биринчи навбатда салбий характердаги ҳис-туйғулар ва эмоциялар пайдо бўлади ("Мен ўзимни ёмон ҳис қиляпман").

• Тажрибаларнинг юқори интенсивлиги. Инқироз шароитида ҳис-туйғуларнинг кучи ва интенсивлиги одамнинг кундалик ҳаётда бошдан кечирадиган ҳис-туйғуларидан сезиларли даражада ошиб кетади ("Мен бунга дош беролмайман").

• Турли тажрибалар. Инқироз ҳолати турли хил ҳис-туйғулар ва тажрибалар билан тўлиб кетади: депрессия, қўрқув, айбдорлик, ғазаб, жаҳл, дармонсизлик, умидсизлик, ёлғизлик ва бошқалар.

• Тажрибаларнинг номувофиқлиги. Инсон инқироз шароитида бошдан кечирадиган турли хил ҳиссиётлар орасида уларнинг аксарияти бир-бирига зиддир. Кундалик ҳаётда деярли мос келмайдиган нарса, кўпинча инқироз ҳолатида бир-биридан ажралмайди. Масалан, касал қариндоши вафот этганида енгиллик ва оғриқ.

• Ноодатий тажрибалар. Инсон бошдан кечирадиган кўплаб ҳис-туйғулар у учун ғайриоддий ва ноодатийдир ("Менга нима бўлганини билмайман").

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

• Тажрибаларни қабул қила олмаслик. Жамиятдаги кўплаб ҳис-туйғуларни қабул қилиб бўлмайди (масалан, ғазаб). Натижада, бу ҳис-туйғуларни бошдан кечираётган одам ўзини "ғайритабиий" ва жамиятдан ажратилгандек ҳис қилади, чунки у бошқаларга бу ҳақда гапира олмайди, бу унинг инқироз ҳолатини янада кучайтиради ("Мен ақлдан озаяпман").

• Тажрибаларни рад этиш. Инқироз ҳолатида кўплаб ҳис-туйғулар нафақат атрофдагилар томонидан, балки инсоннинг ўзи томонидан ҳам қабул қилинмайди. Натижада, инқироз ҳолатининг муҳим қисми мета-туйғулар ёки ўз ҳис-туйғуларига нисбатан ҳис-туйғулар билан тўлдирилади. Асосан, бу одамнинг инқироз ҳолатига бўлган муносабати билан курашида намоён бўладиган салбий ҳис-туйғулардир ("Мен ўзимни бошқаришга ҳаракат қиламан").

Оиладаги зўравонликдан омон қолган аёлга ёрдам бераётганда, бу аёлга ўз хисларини тушунишга, инқирозни енгишга ва ундан чиқишга ёрдам бериш учун, унга хос бўлган ҳиссий реактсияларни тушуниш жуда муҳимдир. И.Г.Малкин-Пихнинг таъкидлашича, ҳар бир аёл инқироз ҳолатига хос бўлган барча ҳис-туйғуларни ва ҳиссиётларни бошдан кечирмайди. Шу билан бирга, у зўравонлик тажрибасига нисбатан энг одатий ҳиссий реактсияларни қайд этиб ўтган. Шундай қилиб, зўравонликни бошдан кечирган аёлнинг инқирозий ҳолатининг хусусияти- бошқача бўлиши мумкин бўлган доминант қўрқув туйғусидир. Баъзи аёллар, эрининг инкор этилмайдиган кучидан, унинг қурбонига барча қарорларни қабул қилдириш қобилиятидан, уни ҳеч қаерга қўйиб юбормаслигидан қўрқишади. Баъзи ҳолларда, аёллар янги мустақил ҳаётни бошлашдан қўрқишади, шунингдек, у билан боғлиқ бўлган барча номаълум нарсалар ёки турли хил ҳаётий вазиятлардан қўрқишни бошлайдилар, масалан, ёлғиз автобусда саёҳат қилиш, иш қидириш ва ҳ.к. Бундан ташқари, кўпинча ғазаб ва ғазабланиш ҳиссиётлари қайд этилади. Бу эса бир нечта сабабларга эга: аёлнинг ҳаётида содир бўлаётган воқеалар туфайли азобланиш хусусияти, унга озор берган инсонга нисбатан ғазаб, бунга "йўл қўйгани" учун ўзига нисбатан ғазаб. Айни пайтда, аёл ўзининг ғазабланишни кўпинча тийиб туради, чунки бир неча маротаба жуфтига ҳис-туйғуларини кўрсатишга уринишлар зўравонлик учун "сабаб" бўлиб хизмат қилган. Муаллифларнинг таъкидлашича, аёлларнинг ғазабланиши ва ўз ғазабларини англаш ва қабул қилиши аёлнинг психологик ҳолатидаги ижобий ўзгаришларнинг бошланиши, инқирозни ҳал қилишга туртки бўлиши мумкин.

Ғазабни қабул қилишдаги тўсиқ, одатда, содир бўлган нарса учун айбдорлик туйғусидир. Аёл ўзини айбини ҳис қилиши мумкин, чунки у "тинчликни сақлай олмаганлиги", оиладаги тотувликни сақлай олмаганлиги, етарлича "жуфтини рози қила олмаганлиги" - жамият турмушда аёлга юклатилган масъулият ҳақидаги афсоналарга ишонади ва қўллаб-қувватлайди. У ўзини жуфти билан бўлган жанжалда айблаши мумкин, чунки у ўзини йўқотади, қичқиради, идишларни синдириб ташлайди ва ҳоказо. И.К. Малкин-Пихнинг фикрига кўра, фақат ўзини айбдор эмаслигини тушунсагина, аёл ўзлигини ҳис қила бошлайди, ва ғазабини англайди. Уялиш, ҳижолат ва камситилиш ҳисси кўплаб аёлларга хосдир. Кўпинча улар нима бўлаётганини

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
тушунишга уринишади ва ўзларини "калтакланган" ёки оилавий зўравонлик қурбонига айланганини, ва бошқа салбий ҳис-туйғуларни бошдан кечиришади. Баъзилар учун бу ўзлари бундай тақдирни танлаганликларини тан олиш билан баробардир. Бундай ҳолатда, аёл ўз ҳаётини ўзгартириш учун ўзини жабрланувчи деб белгилаш шарт эмаслигини тушуниши жуда муҳимдир. Шу билан бирга, зўравонликка учраган аёл жуфтига нисбатан севги ва раҳм-шафқат ҳиссиётларини бутунлай йўқотмайди. Ўлмас севги ва ачиниш оилада қолиш қарорига таъсир қилиши мумкин. Агар аёл муносабатларни бузишни зарур деб ҳисобласа, унда у ўтган ҳис-туйғуларни эслаб, жуфтлар бир-бирларини яхши кўрган ва яхши муносабатда бўлган вақтни эслаб, йўқотишларни бошдан кечиради. Ушбу дақиқалар аёл учун энг қийин ва асабийлаштирувчи бўлиши мумкин.

Инқироз ҳолатининг когнитив компоненти ҳиссий компонент билан чамбарчас боғлиқ ва аёл ўз вазиятидан чиқиш йўлини топа олмаслигида намоён бўлади: "Мен нима қилишни билмайман". Когнитив компонент, шунингдек, вазиятни бир ўлчовли кўринишида ҳам ифодаланади, бу баъзан "туннелни кўриш" деб номланади. Умуман олганда, травматик инқироз, айниқса дастлабки босқичларда, нореал туйғуларни яратади. Таъкидланишича, айрим ҳолларда салбий хотираларнинг такрорланиши ва диққатни жамлаш қийинлиги оиладаги зўравонликдан азият чеккан аёлларга хосдир. Баъзида улар "ҳамма нарса эртакдаги каби" эмаслигига ёки ўз-ўзидан ўзгариши мумкин эмаслигига, ёки ўзгаришга эришиш мумкин эмаслигига ишониб, оиладаги вазият, уларнинг мақсадлари тўғрисида ҳақиқий тасаввурга эга бўлмаслиги мумкин. Бундан ташқари, кўпинча ўзини дунёдаги энг ёмон зўравонликни бошидан кечирган ягона ва ноёб аёл эканлигига ишонтиради. Шу нуқтаи назардан, уларнинг нормал ҳолатига шубҳа туғилиши мумкин, чунки "сен ақлдан озгансан" каби сўзлар унга нисбатан зўравонлик қилиш пайтида ишлатиладиган одатий ҳийла-найрангдир. Эҳтимол, узоқ вақтдан бери зўравонликка учраб келаётган аёл руҳий саломатлиги ҳақида ташвишлана бошлайди. Фақатгина аёл бу муносабатни ўзгартиришга қодир бўлсагина, у ўзининг нормал ҳолатига ишонч ҳосил қилади.

Аёлнинг инқироз ҳолатининг мотивацион ва хулқ-атворга оид компонентлари унинг муҳим, мазмунли белгиларини йўқотишида намоён бўлади: эски муносабатлар қадрсизланиб, фаолиятнинг янги мотивлари ҳали топилмаган. Муайян маънода, бутунлай бефарқлик ушбу белгиларни йўқотишга табиий асосдир. Аёл айтиши мумкин: "Мен ҳеч нарса истамайман", "Менга ҳеч нарса керак эмас". У нафақат ўз хоҳиш-истакларидан, балки ҳар қандай ҳаракатлардан ҳам бош тортади.

Зўравонликка асосланган муносабатларнинг ривожланишининг энг типик динамикаси шундаки, эркак ўзининг кучини кўрсатади ва ўзини ҳаёти ёки содир бўлаётган воқеаларни назорат қила олмайман, деб ўйлайдиган аёлнинг тўлиқ кучсизлигини исботлашда давом эттиради. Аёлнинг тажовузкор билан бўлган муносабатларидаги кучсизлиги, ишончсизлик ва пассивлик кўринишида бўлиб, унинг ҳаракат қилиш қобилиятини фалаж қилиши мумкин.

Бундан ташқари, айрим ҳолларда, аёлнинг хулқ-атвори оиладаги зўравонликнинг оқибатларидан кейинги стресс натижасида ўзгариши ва ўзига зарар етказиш, ўз жонига қасд қилишга уринишлар, спиртли ичимликлар ёки гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш, овқатланиш муаммолари (булимия ёки анорексия), жинсий жуфтларини ўзгартириш кўринишда намоён бўлиши мумкин.

Оиладаги зўравонлик натижасида травматик инқирозни бошдан кечираётган аёлнинг муҳим хусусияти унда вақт инъикосининг бузилиши бўлиб, бу одатда ҳар қандай инқирозга хосдир ва инқироз ҳолатининг вақтинчалик контентини аниқлаш учун асос бўлиб хизмат қилади. Шундай қилиб, Н.Г. Осуховнинг тадқиқот натижаларига кўра, оиладаги зўравонлик ҳолатида, шахснинг вақтинчалик структурасида бўшлиқ пайдо бўлади, у ўтмиш, ҳозирги ва келажак бирлигини турли хил бузилишларида ўзини намоён қилиши мумкин. Баъзи аёлларда ўтмишга нисбатан носталгия ривожланади, бу идеализация қилинади, бу келажакдан қўрқиш ҳисси билан бирга ривожланади. Бошқа тушунчалар эса "келажакка саёҳат қилиш" ва ғайриоддий "мўъжизавий ҳалос бўлишга ишониш", бошқалари эса бугунги воқеалар, уларнинг травмаси ва вақт нуқтаи назарининг торайиши билан ажралиб туради. Зўравонликни бошдан кечирган аёлнинг психологик ҳолати хусусиятлари унинг физиологик реакцияларида ҳам намоён бўлади: ҳавонинг етишмаслиги, ошқозон безовталиги, ички оғриқлар, бош оғриғи, жинсий алоқага қизиқишнинг пасайиши, бефарқлик, сурункали касалликларнинг кучайиши. Шундай қилиб, инқироз ҳолатида, зўравонликни бошдан кечирган аёл бетартиблик, ҳаётининг парчалиниши ва "ўзини йўқотиш" туйғусини бошдан кечиради, у ўзини ноадекват ёки ҳатто руҳий жиҳатдан ғайритабиий ҳис қилиши мумкин, чунки у билан содир бўладиган ҳамма нарса на унинг “Мен” концепциясига, на унинг атрофидаги дунё ҳақидаги тушунчасида умуман тўғри келмайди. Бу унинг ўзи ҳақидаги, одатий хулқ-атвори ва ҳолати ҳақидаги фикрларидан ташқарида содир бўлади, ҳамда ноодатий физиологик ва умумий ижтимоий-психологик бузилишларга олиб келади. Шунга кўра, оилавий зўравонликни бошдан кечирган аёлга унинг психологик, жисмоний ҳолатини мувозанатлаштириш, инқирозга мослашиши ва уни енгиши учун ҳар томонлама ижтимоий, психологик ва тиббий ёрдам кўрсатиш зарурияти туғилади.

Реабилитация ишларининг умумий тамойиллари

Мутахассиснинг барча методлари ва усуллари аёлга ушбу ҳолатни тушунишга имкон бериши лозим: ҳеч ким унинг қийинчиликлари ва муаммолари аҳамиятини камситишга уринаётгани йўқ, аммо айнан шу муаммоларни ҳал қилиш орқали у ўз аҳволини яхшилаш учун ресурслар топиши керак.

Оиладаги зўравонликдан азият чеккан аёл билан реабилитация ишларини амалга оширишнинг муайян қоидалари ва кўрсатмалари мавжуд бўлиб, уларнинг барчаси узоқ давом этган стресс таъсирида, шунингдек зўравонлик натижасида юзага келган энг оғир ва хавфли қуйидаги оқибатлар билан боғлиқ бўлган психологик ўзгаришларни бартараф этишга қаратилган:

- аёлнинг ўз “Мен” концепциясини ўзгартириши;

- ҳаётий қадриятлар системасини йўқолиши;
- мотивацион сфера фаолиятининг (ўз эҳтиёжларини англаш, қарор қабул қилишда фаол позицияни шакллантириш ва танланган мақсадларга эришиш) бузилиши ва пировардида уларнинг ўз ҳаёти учун жавобгарликдан бош тортиши.

Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, инқирозни ва травмадан кейинги стрессни енгиш учун иккита стратегия энг самарали ҳисобланади:

- травматик воқеани таҳлил қилиш ва жароҳатнинг барча ҳолатларини тўлиқ англаш учун шу воқеа билан боғлиқ хотираларга мақсадли равишда қайтиш;
- травматик ҳодисанинг унинг ҳаёти учун аҳамияти, ўз хулқ-атвори, танлови, унинг қарорларини англаб етиш ва натижада ҳаёт сифатини яхшилаш.

Оиладаги зўравонликдан азият чеккан аёллар билан реабилитация ишларини амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятлари

Оиладаги зўравонликдан азият чеккан аёлларга реабилитация ёрдамининг (айниқса, стационар шароитда ёки ёрдам уйларида) хусусияти нафақат гуруҳ машғулотларида, балки психолог билан бўлган индивидуал суҳбатларда ҳам ўз самарасини беради. Бу ҳолатнинг бир нечта зарурий сабаблари бор:

- Аёллар психологга сурункали стресс ҳолатида бўлганларида ёрдам сўраб мурожаат қилишади ва кўпинча пост-травматик стресс синдромининг аломатларини таъкидлайдилар.
- Аёллар ўзлари учун хавфсиз муҳитда (стационар шароитда ёки ёрдам уйларида) бўлганларида, чалкашиб кетишади, ҳаётдаги бетартиблик, ташвиш ҳисси пайдо бўлади. Улар оғриқли хотиралардан иложи борича тезроқ халос бўлишга интилишади ва кўпинча, одатдаги терапевтик жараёнларнинг ноструктуравий эканлигидан жуда қийналишади - улар "суҳбатлашиш"дан норози эканлигини, кутилаётган прогресс кам эканлигини айтишади. Ҳар бир аёлга таништирилган дастурнинг тузилиши, уларни тизимли ишларга мослашишга ва "кичик қадамлар" зарурлигини қабул қилишга ёрдам беради.
- Ўз жуфтини ёки ўз келажагини йўқотиш қўрқувини бошидан кечираётган аёллар, айни пайтда, ўз шахсиятнинг “қурбонлигини” кўрсатадиган хулқ-атвор, муносабат ва умидларини намойиш қилишади: улар ишончни кутмоқдалар, улар атрофидаги ҳар бир инсон, ҳатто психолог мутахассислар ҳам, уларнинг барча бахтсизликлари учун айбдордек гўё, бундай аёллар улардан ўзларининг барча муаммоларини ҳал қилиб беришларини кутишади. Одатда, бундай қийинчиликлар орасида улар ўз молиявий аҳволини, уй-жой масаласини ва ўз эрларини "яхши" томонга ўзгартириш истагини билдиради. Бошқача қилиб айтадиган бўлсак, кўп ҳолларда оилавий зўравонлик қурбонлари бўлган аёллар мавжуд вазиятда чуқур ишлашга тайёр эмасликларини, сурункали стресс оқибатларини фаол равишда енгиб ўтишга тайёр эмасликларини ва бундан ҳам кўпроқ ўз ҳаётлари, соғлиғи ва фарзандлари учун хавфли бўлган муносабатларни давом эттиришга мажбурликларини, бунга мажбур қиладиган ўз муносабатлари ва қўрқувларини қайта кўриб чиқишга тайёр эмасликларини таъкидлайдилар. Дастурнинг структуравийлик хусусияти уларни реабилитация

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
қилиш ва зўравонликнинг иккиламчи профилактикасининг барча босқичларидан мажбурий равишда ўтишлари кераклигини белгилаб беради.

Индивидуал реабилитация дастурининг тузилиши

Зўравонлик реабилитацияси ва иккиламчи профилактикаси дастури қуйидагиларни ҳисобга олган ҳолда тузилади.

- Дастлабки юзаки тавсифий усуллар билан босқичма-босқич илгарилаш, аёлнинг ҳозирги вазиятга, яъни травматик тажрибага бўлган муносабатини очиб беради.
- Стрессни енгиллаштириш учун терапевтик қайта бошдан кечириш ва ўқитиш методикасидан фойдаланиш ўзаро муносабатларни тобора чуқурроқ англашга, ўзига нисбатан ижобий муносабат ва ҳурматнинг ўсишига, ҳаёт учун масъулиятнинг ривожланишига олиб келади;
- Ўз ҳиссий ҳолатини тушуниш ва ўзи ҳақида қайғуришнинг янги даражасидан ҳаётидаги ижобий ўзгаришларни мустақил равишда дастурлашга ўтиш самарали натижалар беради.

Агар аёл актив бўлса, мавзуларни муҳокама қилиш кетма-кетлиги турлича бўлиши мумкин, шунга қарамай, юқоридаги барча мавзулар муҳокама қилиниши ва ишлаб чиқилиши керак. Бундай аёлларни кризис стационарларидан топиш эҳтимоли жуда кам, улар кўпинча "амбулатория" психологига мурожаат қилишни маъқул деб топадилар. Бундай ҳолда, биз аёлнинг яхши психологик "хавфсизлиги" ҳақида гапиришимиз мумкин.

Агар аёл пассив бўлса, психолог билан ишлашга фаол қизиқиш билдирмаса, индивидуал машғулотлар қатъий кетма-кетликда ўтказилиши керак. Шундай қилиб, аёл қанчалик нофаол бўлса, реабилитация ишлари шунчалик кучли структурага асосланган бўлади.

Оиладаги зўравонликдан азият чеккан аёлларнинг пассивлиги кўпинча унинг шахсий фаолияти, истаклари, орзулари ва ҳаётдаги ижобий ўзгаришларга нисбатан иродасининг сезиларли қисмини йўқотганлиги билан боғлиқ. Кўпинча бундай аёлларнинг барча энергияси ўзларининг чексиз шикоятларини "тўкиб сочишга" ва ёрдам исташга қаратилган бўлиб, аслида бу ёрдамни амалга ошириш сеҳргарнинг аралашувини талаб қилади. Ахир улар мўжизани хоҳлашади: улар эрининг "яхши" бўлиб қолишини исташади (Агар у аввалгидек бўлсагина, мен пул топаман ва уй ишларини қиламан), кимдир уларга уй беришини хоҳлашади (Борадиган ерим йўқ, шунинг учун бу махлуққа чидаб яшаяпман), кимдир уларни таъминлашини исташади (Яхши иш йўқ, эрим туфайли уйда ўтириб қолдим ва энди бирор касбим йўқ) ва ҳоказо. Натижада, психотерапиянинг умумий принципи бўлган “мижозга эргашиш ва мижоз билан бирга бўлиш" принципи биринчи босқичда ўз "сеҳрли" кучини сезиларли даражада йўқотади ва кўпинча умуман "ишламайди" - аёл ҳеч қаерга кетмайди, аксинча у бирон бир жойга олиб кетилишини кутади.

Аёлнинг мутлақо рентал ҳолатининг ўта кучли намоён бўлиши натижасида тўлиқ реабилитация қилиш имконсиз бўлиб қолади. Кейин, афсуски, барча диагностика ва релаксацион тадбирларини амалга оширишга тўғри келади.

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Шунга қарамай, психолог гуруҳ ролини бажармаслиги керак. Ваъз гўй позициясини эгаллаш нафақат кераксиз, балки қатъиян таъқиқланади. Аёл унга диққат билан қулоқ соладиган, унинг аҳволига, азоб-уқубатига эътибор берадиган ва муаммо бўйича ўз нуқтаи назарига ҳурмат кўрсатадиган одамга муҳтож. Шундай қилиб, "мижоз билан бирга бўлиш" тамойили ҳар қандай ҳолатда ҳам амал қилади.

Аммо, кўпинча мутахассислар "ўртача фаоллик"даги аёллар билан учрашадилар: улар аввалига реабилитация ишларига унчалик қизиқишмайди ("Ҳа, менга ҳеч нарса керак эмас, шунчаки шифокор мени сизга юборди", "Менга реабилитация керак эмас, улар менга буларнинг шунчаки ўтиб кетишни айтишди"), аёллар аста-секин тобора кўпроқ очилиб борадилар ва улар психотерапия вақтидан қийинроқ тажрибаларни қайта ишлаш ва қайта кўриб чиқиш учун фойдалана бошлайдилар.

Бундай ҳолда, дастлаб, иш қатъий равишда дастурга мувофиқ амалга оширилади, кейин эса мутахассис аёлни ўзини очиб бериш ва тушуниши учун унга тобора кўпроқ ёрдам беради. Ҳар қандай ҳолатда ҳам, дастурнинг барча мавзулари муҳокама қилиниши керак.

Чалкашмаслик учун сиз дастурни жадвал шаклида тузишингиз мумкин, унда чап устунда реабилитация дастури доирасида кўриб чиқилиши керак бўлган барча мавзулар кўрсатилади ва кейинги устунларда навбатдаги машғулотнинг серия рақами ва санаси кўрсатилади. Кейин сиз ҳар бир учрашувда психолог ёки аёл томонидан кўтарилган мавзуларни белгилаб борасиз.

Ҳар бир аёл учун реабилитация жараёнининг умумий давомийлиги бутунлай индивидуалдир. Аммо аёллар давлат муассасаларида реабилитациядан ўтганларида, маълум муддатларни аниқ кўрсатиб беришлари (ва энг муҳими - кейин уларга риоя қилишлари) керак.

Реабилитация учун зарур бўлган машғулотларнинг минимал сонини иш пайтида кўриб чиқилиши керак бўлган мавзуларнинг оддий рўйхати, шунингдек биринчи учрашув ва ташхис асосида аниқлаш мумкин. Психолог билан суҳбатлар ҳафтасига 2 маротаба, жами 14 машғулот ўтказилади. Аммо, одатда, тўлиқ реабилитация иши учун камида 20-25 машғулот керак. Шу билан бирга, психолог билан индивидуал ишлаш гуруҳ машғулотлари билан бирга олиб борилса, янада самаралироқ бўлади, аммо аёлларни битта барқарор ишчи гуруҳга тўплаш жуда қийин бўлиши мумкин. Аксинча, бундай гуруҳларни ижтимоий меҳмонхонада (ёрдам уйларида) ёки стационар марказларда шакллантириш имкони мавжуд.

ЖАМИЯТДА АЁЛ ҲАҚИДАГИ ҚАРАШЛАРНИНГ ЭВОЛЮЦИЯСИ

Д.Б.Шарапова

Аёлларнинг жамиятдаги мавқеи доимо жамоатчилик эътиборини тортиб келган. Ушбу масала бўйича илмий фикрнинг турли йўналишларида кўпинча қарама-қарши қарашлар ва фикрлар билдирилади. Қадимги мифологияда

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
аёлларга сиғиниш (қадимги Юнонистонда – Афродита, Нике, Деметер; Қадимги Римда – Венера, Виктория, Цецера) бўлган, бироқ кейинчалик тарихий адолатсизлик аёллар ва эркаклар ўртасидаги тенгсизликка сабаб бўлган. Аёл ақл-идрок объектига, ахлоқий қоралаш ва жисмоний зўравонликка, хўжайинининг қулига айлантирилди. Шу муносабат билан А.Бебел аёлларга нисбатан адолат масаласида қуйидагиларни таъкидлаган: «...аёл қулликка тушган биринчи инсондир».

Тахминан 1400 йил олдин, Макон черкови кенгаши (франклар синодининг энг юқори руҳонийси) расмий равишда “Аёлнинг руҳи борми?” деган саволни кўриб чиқди, у ерда бўлган руҳонийларнинг деярли ярми салбий жавоб берди. Бунинг ажабланарли жойи йўқ, чунки ўша пайтларда аёллар савдоси қўйилган, турли мақсадларда фойдаланиладиган ва шахс сифатида ҳисобланмайдиган объект эди, шунингдек, у кексайгач, ўз тақдирига ёрдам бера олмас эди. Аёлнинг тақдири болалар туғилиши ва хўжайиннинг барча инжиқликларини қондириш эди.

Епископларга ёзилган Ибтидо китобида ҳаворий Павлус шундай деган: “Хотинлар, эрларингизга хўжайин сифатида итоат қилинглар, чунки Масиҳ жамоатнинг бошлиғи ва у ернинг нажоткори бўлгани каби, ер ҳам хотинларнинг боши ва танасидир. Жамоат Масиҳга итоат қилганидек, хотинлар ҳам ҳамма нарсада эрларига итоат қиладилар”. [15, 56-б].

Қадимги файласуфлар никоҳ муносабатларидаги зўравонлик ҳаракатларига етарлича эътибор беришмаган, аммо қадимги юнон мифологиясида бу мавзу, айниқса чақалоқ ўлими қисмида жуда кенг тарқалган. Ижтимоий амалиётни акс эттирувчи Библия ҳикояларида оиладаги зўравонлик икки шаклда тақдим этилади – “гуноҳкор” ва “бегуноҳ” ҳаракат, яъни иккинчи ҳолатда, ахлоқий жиҳатдан оқланиш жоиз ҳисобланган. Хотинни калтаклаш нафақат мулк эгаси, балки бутун оила аъзоларининг эрининг табиий ҳуқуқи ҳисобланган.

Тадқиқотчилар, эрамиздан олдинги славянлар амалиётида эрнинг номаълум сабабга кўра ўлими юз берганда, марҳум эрнинг жасади билан бирга хотинларни устунда шафқатсиз ёқиш одати мавжуд бўлганлигини таъкидлашади.

Бу масала бўйича биринчи мулоҳазалар Қадимги Юнонистонда бошланган. Маълумки, Қадимги Юнонистон жамияти қулдорлик ва қулларга бўлинган, одамлар тенгсизлиги ғояси инсон онгига мустаҳкам ўрнашган ва кўпчилик мутафаккирлар бу нуқтаи назарни қўллаб-қувватлаган. Платоннинг “Давлат” рисоласида баён этилган позицияга қарама-қарши қарашлар анъанавий тарзда давом этган. Рисолада у жинслараро меҳнат тақсимоти зарурлиги ҳақида гапирар экан, эркак ва аёлнинг табиати ҳар ҳил бўлишига қарамай, бир хил ишни бажаришларига эътибор қаратади [12].

Россияда насронийликнинг қабул қилиниши билан никоҳ ва оилавий муносабатларни тартибга солиш бутунлай черков ваколатига боғлиқ бўлган. Княз Владимирнинг низоми бу соҳадаги черков судининг ваколатларини батафсил баён қилади. Черков қонунларига кўра, эр-хотин ажрашиши энг оғир гуноҳлардан бири ҳисобланган. Черков никоҳи ягона қонуний никоҳ сифатида

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
тан олинган. Аммо бу қоидалардан истиснолар мавжуд эди, масалан, хотиннинг гуноҳлари билан боғлиқ сабаблар ажралиш учун омиллардан бири бўлиши мумкин эди. Эр хотинини зино учун ҳайдаб чиқаришга мажбур бўлган, хотин эса, аксинча, эрини қабул қилиши ва ҳар қандай ҳолатда, ҳатто эр уни алдаган ва калтаклаган бўлса ҳам, оилани сақлаб қолиши керак эди. Эрнинг айби учун ажралишга йўл қўйилмаган. Шу сабабли, хотинларни калтаклаш барча табақалар орасида жуда кенг тарқалган ҳодиса бўлганлиги ажабланарли эмас эди. Черков аёлнинг соф мавжудот эмаслиги, «иккинчи даражали» шахс эканлиги ҳақидаги ғояни ҳар томонлама сингдиради.

Ахлоқий адабиёт ёдгорлиги – «Домострой» китоби – кундалик қоидалар ва кўрсатмаларнинг катта тўпламини ўз ичига олади, уй ишларини юритиш ва унинг хотинни – «уйдаги хўжайин» билан муносабатларини белгилайди. Оила бошлиғи томонидан бошқарилиши керак бўлган тавсиялар ва хулқ-атвор қоидалари, масалан, «хотинига зуғум қилиш», "итоатсизлик учун хотинни қаттиқ жазолаш", «қовурғаларини синдириш», «айбдор» деб қамчилаш каби тавсиялар берилган. "Домострой" оиланинг патриархал нуқтаи назарини акс эттиради, бу ерда эр ва ота чексиз ҳокимиятга эга бўлади. Бу ахлоқий адабиёт ёдгорлиги қишлоқ жойларида рус деҳқонларининг турмуш тарзи ва ҳуқуқларини тартибга солувчи ҳам, жамоадаги миллий анъаналар, жамият ҳаётининг низомлари ва тамойилларининг қатъий қўриқчиси ва ҳимоячиси ҳам эди. Деҳқон муҳитида асрлар давомида никоҳ низоларини «ўз-ўзини бошқара олиш» ғояси шаклланган. "Эр-у, хотин уришар, нодон ўртага тушар" тамойилига кўра, оила ичидаги жанжалларга ташқаридан аралашмаслик қоидаси устунлик қилди. Бундай ёндашув биринчи навбатда эркак – оила бошлиғининг обрў-эътиборини мустаҳкамлади ва қўллаб-қувватлади; аёл хўрланган ва ҳуқуқдан маҳрум бўлган ҳолатда қолди. Барча оилаларда эр ҳукмронлик қилди. Чет эллик муаллифлар русларнинг оилавий ҳаёти ҳақида жуда кўп қизиқарли кузатишларни қолдирдилар. Жумладан, голланд зодагони Койетте руслар ҳақида шундай дейди: "…ўз аёлларига жуда қаттиққўл бўлиб, уларни қулдек тутиб, ҳар сафар сабаб топиб, калтаклашади: бу ҳолат у ерда ҳеч кимни ҳайратга солмайдиган одат бўлиб қолган", деб гувоҳлик берган [14].

Ўрта асрлар тафаккурига Афлотуннинг диалог тарзида ёзилган "Тимей" асари кучли таъсир кўрсатган бўлиб, унда муаллиф қўрқоқ ва нолойиқ эркакларнинг ўлимидан кейин кўп жиҳатдан уларнинг руҳи аёлларга кўчиб ўтишини таъкидлаган. Платон ўзининг "Давлат" асарида илгари сурган аёллар эмансипацияси[1] масаласи, у келажакда идеал давлатда иккала жинс ҳам бир хил касб ва ҳунармандчиликни ўзлаштириши керак, деб тахмин қилган.

Аёллар урушда эркаклар билан тенг равишда қатнашиши керак, шунинг учун улар ҳарбий кўникмаларни эгаллашлари керак. Аммо шу билан бирга Афлотун шундай деб ёзган эди: "Аёл табиати бизникидан кўра қадр-қимматидан қанчалик ёмонроқ бўлса, у ўзининг кўплиги билан биздан шунчалик устундир". Унинг фикрича, кўплаб камчиликларга эга бўлган аёл ер

[1] **ЭМАНСИПАЦИЯ** (лот.) — жабр-зулм, қарамлик, тутқунлик, турли бидъатлардан қутилиш (мас, хотин-қизлар Эмансипацияси);

юзида эркак бахтига эришиш воситаси бўлиб хизмат қилади. Худди шундай фикрни қадимги юнон файласуфи Аристотел ҳам билдирган. “Сиёсат” китобида аёлни заиф ва номукаммал инсон сифатида тавсифлайди. Баъзида қул эмас, эркин аёлни ҳимоя қилиб, у ўйлаш қобилиятига эга эканлигини, лекин жуда “заиф даражада” эканлигини тан олади. Аёл ўзининг етарли даражада ривожланмаганлиги сабабли оилада бўйсунувчи ролга эга. Эр ҳақли равишда оила бошлиғи ва у ўзи хоҳлаган нарсани қилишга ҳақли, табиатан у -баландроқ ва ҳукмронлик қилади, аёл эса пастроқ ва бўйсунувчидир [2. 34, 383-б].

Афтидан, эркак билан тенг ҳуқуқли жамият аъзоси сифатида аёлнинг ҳақиқий қадр-қиммати Европада Уйғониш ва Ислоҳот даврида эсга олиниши керак эди. Бироқ, ҳамма нарса аёл ўзининг бўйсунувчи мавқеини сақлаб қолган ҳолда, эстетик интилиш объектига айланганлиги билан чекланган эди. Ҳатто Ж.Ж. Руссо эркак ва аёлнинг қобилиятлари тенглигини тан олган, бироқ анъанавий тарзда эркак куч тарафдори бўлиб, хотин юмшоқ бўлиши, эркакка бўйсуниши ва ундан ҳамма нарсага, ҳатто адолатсизлик ва зўравонликка ҳам чидашни ўрганиши керак, деб ҳисоблаган.

Капитализм даври аёлларнинг жамиятдаги ўрни ва роли бўйича кўплаб оқимлар, нуқтаи назарларнинг мавжудлиги билан тавсифланади. Наполеон Бонапарт даврида қабул қилинган Франция Фуқаролик Кодекси аёллар таълимини яхшилашга чақирди. Бироқ, фақат болалар туғилиши аёлларнинг тақдири ҳисобланган. Буржуа жамияти аёлларнинг гўёки пастлиги ҳақида кўплаб псевдо назарияларни яратди.

А.Шопенгауер, Ф.Ницце, О.Вайнингер ва бошқалар табиат аёлга фақат ёлғончилик, алдоқчилик, хиёнатга мойиллик, ношукурлик каби хусусиятларни берганлигини таъкидладилар. “Аёл ўз табиатига кўра итоаткорликка маҳкум, унга хўжайин керак. Бу жинснинг энг ёрқин вакиллари ҳеч қачон чинакам буюк ва ўзига хос нарсаларни яратмаган. Бу сўзлар эркаклар ҳукмронлиги ва зулм даврини акс эттирган”. [29. 138-156-б]

XVIII асрда аёлларнинг жамиятдаги мавқеи ҳақидаги қарашлари ҳақида гапирганда, Жан-Жак Руссо ва унинг демократик ғояларини алоҳида таъкидлаш лозим. У ижтимоий тенгликни талаб қилди, лекин айни пайтда ҳамма ҳам жамоат ҳаётида қатнаша олмайди, деб ҳисобларди. Ушбу тарафдорлари аёллар, болалар, қуллар ва хизматчилар, ишчилар, саводсизлар ва камбағалларни ўз ичига оларди. Биологик жиҳатдан эркак ва аёл тенг эди, лекин сиёсий жиҳатдан эмас [1. 376-633].

Жан-Жак Руссо бу борадаги ўз позициясини тушунтирар экан, инсонга туғилганидан бери берилган ва унга сиёсий ҳаётнинг иштирокчиси бўлиш имконини берадиган фазилатлар ҳақида гапиради. Бундан ташқари, у қизлар ва аёлларни нафақат уй ҳаётини қандай тартибга солишни ўргатиш керак деган фикрни қўллаб-қувватлади, балки ўғил ва қиз болаларни бир хил шароитда тарбиялаш талабини ҳам инкор қилди. Ўша давр учун радикаллик, одамлар ўзларининг жуфтларини танлаш ва ҳатто турмуш қуришдан олдин ҳам уни севиш ҳуқуқига эга эканлиги ҳақидаги ғоясини радикал деб аташ мумкин бўлган [3].

Руссонинг эътирофига кўра, мукаммал эркак ва мукаммал аёлни бир-бири билан қиёслаб бўлмайди: эркаклар очиқ, тўғри, меҳнатсевар, ўз шахсий фикрига эга бўлса, аёллар эса аксинча, ўз шахсий фикрига эга бўлмай, бошқалар фикрига эргашувчи, уятчан, лекин шу билан бирга ўзига бино қўйган, кибрли, ўзига тўғри бўлмайди, деб ҳисоблайди. Руссо ва унинг ҳамфикрлари томонидан аёлларнинг илмий салоҳиятини ошириш орқали ҳам уларни сиёсий-ижтимиой фаолиятга жалб қилиб бўлмаслигини, аёллар учун 237 та мақсадлар мажмуини ишлаб чиқиб, уларнинг барчаси эркакларга ёрдамчи эканлигини айтиб ўтган (Руссо аёлларнинг хулқ-атвори, оила қуриб, фарзандли бўлиш имкониятларини инобатга олмади).

Руссоизмга қарама-қарши чиққан англиялик ёзувчи аёл Мери Уоллстонкрафт бўлиб, у “асосий” эркак ва аёл тафовутини моҳирона (уларнинг кучи, агрессияси ва заифлиги ҳақида) ёритиб берган. 1972 йилда у “Аёллар ҳуқуқини ҳимоялаш йўлида” китобини чоп эттиради ва унга барча замонавий аёлларнинг ҳулқ-атвори ҳақида қайд этиб, у “аёллар ожиз ва мукаммал эмас” деган фикрларга қарши чиқади. У ўзининг ёшлигида онасида кўрган сифатларни мисол қилиб келтириб, аёллар учун аталган баъзи нотўғри тавсиф қилинувчи сифатлар: айёрлик, бўйсунувчанлик, ночорлик, болаларча ҳатти-ҳаракатларга мойилликни танқид қилади [12, с. 295].

Шунга кўра М.Волстоункрафт таълимдан илҳомланиб, аёллар ва эркакларнинг “табиий мойилликлари” муштарак деган фикрга келган. Худди шу даврнинг 1791 йилида Францияда Олимпия де Гуж ўзининг “Аёллар ва фуқаролар ҳуқуқлари декларацияси”ни эълон қилди, унда аёллар ва эркаклар тенг равишда фуқаролик эркинликларидан фойдаланиш ва давлатнинг сиёсий ҳаётида иштирок этиш ҳуқуқини тасдиқлайди. XIX асрда кенг тарқалган либерал ғояларга асосан, жинслараро тенг ҳуқуқлилик тамойили, гендер тенглик масаласи феминистик назариялар ортидан инглиз файласуфи, позитивист Д.С.Мили қарашларида ўз аксини топди. [5. 43-б.]

Иммануил Кант одамларни фаол ва пассив, яъни овоз бериш ҳуқуқига эга ва эга бўлмаганларга ажратди. Унинг фикрича, аёллар, болалар ва ишчиларга фақат пассив ҳуқуқ берилган, улар сиёсий ҳаётга кириш имконига эга эмас. У аёлнинг моҳиятини фақат насл туғилиши ва тарбияси билан боғлади, шунингдек, аёл ўзини тўлиқ англай оладиган соҳалар мавжуд бўлса, бу жамият маданиятининг ривожланиши ва уни юксалтиришдир, деб ҳисоблади. Кант мулкнинг мавжудлиги алоҳида имтиёзлар беришига ишонмади ва хусусий ҳуқуқ муносабатларида тенглик позициясини ҳам нисбатан ҳимоя қилди. Шунга қарамай, у хусусий ҳуқуқнинг объекти шахс бўлиши мумкинлигини тан олиш баробарида эрнинг хотинига хўжайинлигини, хизматкор устидан ҳокимиятини оқлади.

XIX-асрда гендер тенглигининг фаол тарафдорлари орасида биринчи навбатда аёлларнинг сайлов ҳуқуқи масаласини кўтарган Британия парламентининг аъзоси бўлган Жон Стюарт Миллни алоҳида таъкидлаш лозим. У сўз эркинлигининг очиқ тарафдори бўлган, аёлларнинг озод бўлишини тарғиб қилган, қулдорликни кескин танқид қилган. Унинг сўзларига кўра, эркакларнинг аёллар устидан ҳукмронлиги ғайритабиийдир, худди

кавказликларнинг қора танлилар устидан ҳукмронлиги каби, Милл аёлларнинг жамоат ҳаёти билан шуғулланиш истагини қўллаб-қувватлаган, аммо бу фаолиятни оилавий ҳаёт билан бирлаштириш жуда қийин бўлиши мумкин деб ҳисоблаган.

Милл биринчилардан бўлиб жинсларнинг тўлиқ тенглиги концепциясини илгари сурган, эркакнинг аёл устидан ҳукмронлигини “табиийлик” ғояси эканлигини рад этган [7-б. 19-модда] ва аёлларга ўз номидан гапириш, оила ва турмуш ўртоғидан алоҳида манфаатларга эга бўлиш, шунингдек, инсон фаолиятининг барча соҳаларида эркаклар билан рақобатлашишга имкон бериш зарур деб ҳисоблайди. Миллнинг ғоялари ўз давридан анча олдинда эди. У XIX аср ўрталари – XX аср бошларида Буюк Британия ва Қўшма Штатларда энг ёркин тарзда ривожланган сайлов ҳуқуқининг ғоявий илҳомлантирувчисига айланди. Суффрагистлар томонидан эркаклар ва аёлларнинг қонуний ҳуқуқлари, биринчи навбатда, аёлларнинг сайлов ва қонун чиқарувчи органларга сайланиш ҳуқуқи бўйича тенглаштирилишини ёқладилар. Ғарбий Европа маданиятида юқоридаги барча ўзгаришлар тобора кенгроқ ижтимоий қатламларга кириб, ижтимоий муносабатларнинг асосини яратди ва XX аср учун асосий йўналиш бўлди. Аёлларни озод қилиш учун кураш, Ғарбдаги феминизмнинг “иккинчи тўлқини” ва 90-йиллардаги аёллар ҳаракати айнан мана шу ҳатти-ҳаракатларнинг натижасидир.

Худди шундай нуқтаи назарга Томмасо Кампанелла ҳам амал қилди: “Қуёш шаҳри”даги идеал шаҳарни тасвирлаб, у эркаклар ва аёлларнинг ҳуқуқларини кичик бир истисно билан тенглаштирди – аёллар айниқса оғир ишларни бажармадилар. Файласуф, шунингдек, моногам никоҳга эҳтиёж йўқ, давлат болаларни тарбиялаш билан шуғулланиши керак, деб ҳисоблаган.

Фридрих Ницце ҳам аёллардаги на истеъдодни, на ақлни тан олмади. «Эркаклар аёлга эгалик объекти, олиб қўйилиши керак бўлган мулк сифатида қарашлари керак». [13. 74-б]

Немис файласуфи О.Вайнингер аёлга нисбатан алоҳида ҳурматсизлик билан қараган, унда бирорта ижобий сифатни топмаган. Унинг фикрича, даҳолик аёлларга умуман хос сифат эмас. Аёлда «онгнинг ўзига хослиги» йўқ: У онгсиз яшайди, эри – онгли равишда … «. Аёл мантиқдан маҳрум: «Ҳақиқатан ҳам аёллик на мантиқий, на ахлоқий қоидани билади». Аёл эмансипациясининг энг катта ва ягона душмани – бу аёлнинг ўзидир. [6. 119]

Утопик социалистлар аёлларга муносабат эволюциясига бебаҳо ҳисса қўшдилар. Чарлз Фурйе барча аёлларни уй бекаси қилиш истаги ижтимоий механизмнинг шафқатсизлигидан далолат беради, деб ёзган эди.

Сен Симон ўзининг “Жуфтлик” ҳақидаги таълимотида жамоат арбоби алоҳида шахс эмас, балки эркак ва аёлнинг биргаликдаги эканлигини таъкидлади, яъни, “жуфтлик” тарзида. Бебел ўзининг машҳур “Аёл ва социализм” китобида аёлларни ижтимоий озод қилиш, уларнинг эркаклар билан тенглигини таъминлаш йўлларини чуқур таҳлил қилган. У кўп эркакларнинг аёлга “юқоридан” қараш одатини қоралади, унга “сахийлик билан” уйдаги оғир меҳнат ва болаларни тарбиялашда ёрдам бериши керак, деб ҳисоблаган. [17. 174]

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Михаил Чернишевский эркаклар ва аёллар ўртасидаги тенг ҳуқуқлиликнинг ҳимоячиси бўлган. У ақл тараққиётини аёлнинг қадр-қимматини англашини – эркакнинг аёлга шахс сифатида ҳурмати ортиши билан боғлайди.

“Зўравонлик” тушунчаси ва унинг табиати ҳақида кўплаб талқинлар мавжуд. Фалсафанинг Марксистик нуқтаи назарга кўра зўравонлик – бу, у ёки бу синф (ижтимоий гуруҳ) томонидан иқтисодий ҳукмронликни қўлга киритиш ёки сақлаб қолиш учун бошқа синфларга (ижтимой гуруҳларга) нисбатан қуролли кучларгача бўлган турли хил мажбурлаш шаклларидан фойдаланиш, муайян ҳуқуқ ва имтиёзларга эга бўлишни назарда тутади. Марксизм назариясига кўра, одамлар ўртасидаги муносабатларда зўравонлик, мажбурлашнинг мунтазам равишда қўлланилиши, биринчи навбатда антогонистик синфларнинг мавжудлиги, меҳнатни бегоналаштиришнинг аниқ тарихий шакллари ва меҳнатга мажбурлаш усулларининг ўзгариши билан боғлиқ. Шундай қилиб, биринчи синф жамиятларининг пайдо бўлиши билан бирга зўравонлик ҳам пайдо бўлади. Ф.Энгелс никоҳни синфий тенгсизликнинг алоҳида шакли сифатида баҳолайди ва бунда эр буржуазия, хотин эса пролетариат деб эътироф этади. [17].

Машҳур файласуф ва психоаналитик Эрих Фромм XX асрда зўравонлик муаммосини ўрганар экан, бу масалада инсоннинг табиий келиб чиқиши катта аҳамиятга эга эканлигини таъкидлади. Агар инсон табиатан бузғунчи эканлигига ва зўравонлик қўллаш зарурати уларнинг табиатида чуқур илдиз отганига амин бўлсак, у ҳолда кучайиб бораётган зўравонликка қарши туриш истагимиз заифлашиб, мақсадимизга эриша олмаслигимиз мумкин. Сўз инсоннинг хайрли иши ёки пассив раҳм-шафқатга муносабатини шакллантириш, инсонда биринчи навбатда ижобий ибтидо ёки курашиш керак бўлган иллатларни излаб топиш истагини амалга ошириш ҳақида кетмоқда (салбий ибтидо).

Оилавий зўравонлик муаммолари бўйича турли-туман, шу жумладан, баъзан бутунлай қарама-қарши нуқтаи назарларни учратишимиз мумкин. Ушбу ижтимоий ҳодиса кўп қиррали бўлиб, умумий ва ҳусусий вазият характеридаги кўплаб омиллар туфайли турли шаклларда намоён бўлади. Охирги ўн йилликларда оиладаги зўравонлик ҳукумат ва кўплаб фуқаролик жамияти институтлари томонидан ҳал этилиши зарур бўлган муҳим ижтимоий муаммо эканлиги эътироф этилмоқда.

Россияда оилавий зўравонлик муаммоси ҳақидаги илк нашрлар 1993 йилда хотин-қизлар жамоат ташкилотлари ташаббуси билан матбуот орқали ёритила бошланди. Айнан бошқа мамлакатлардаги каби Россияда ҳам аёллар ҳаракати туфайли оиладаги зўравонлик қурбонлари учун биринчи “ишонч телефонлари”, ёрдам кўрсатиш марказлари, бошпана ва қароргоҳлар ташкил этилмоқда. “Жимлик пардаси” олиб ташланди ва кенг жамоатчилик барча оғир зўравонлик жиноятларининг 30-40 фоизи уйда содир этилишини билиб олди. Ҳар йили 15 мингга яқин аёл турмуш ўртоғи қўлида вафот этади. Ҳар йили 2 миллионга яқин бола ота-оналари томонидан калтакланади. Турли тоифадаги зўравонлик жиноятлари қурбонлари орасида оилавий низолар оқибатида ўлим

ва жароҳатлар энг кўп кузатилади. Оғир оилавий зўравонлик қурбонларининг 70 фоизини аёллар ва болалар ташкил қилади. Калтакланган аёллар, калтакланмаган аёлларга қараганда 4-5 марта кўпроқ психологик хизматга муҳтож ва ўз жонига қасд қилишга уринишлар 5 баробар кўп. Калтакланган аёлларнинг учдан бир қисми оғир депрессиядан азият чекади, баъзилари эса спиртли ичимликлар ва гиёҳванд моддаларни истеъмол қилишни бошлайдилар.

Шак-шубҳасиз, инсон жамиятда яшаб туриб зўравонликдан қочиб қутула олмайди, лекин унинг кўламини камайтириши мумкин. Агар файласуф, психолог ва педагоглар томонидан инсон ҳаётининг қадр-қиммати ҳақида шахснинг ўзини ўзи англашнинг асосий тоифаси сифатида эътироф этиш бошланса, агар ижтимоий иш, оиладаги муносабатларни тушуниш ва уйғунлаштиришга ҳаракат қилинса, “бола – ота-она”, “эр – хотин”, “шахс – жамоа” , “ўсмир – мактаб”, “катталар – жамият” тизими доирасида ижтимоий ташаббуснинг ижобий натижалари уйғунлаштирилса, барчасига эришиш мумкин бўлади.

Ғарбий Европа фалсафий ва антропологик тафаккурида аёллик муаммосига қарашларнинг эволюцияси Инсон ривожланишининг турли даврларида аёлнинг табиатини ва “аёллик” тушунчасини тушуниш бир хил эмас эди. Ғарбий Европа фалсафий ва ижтимоий-сиёсий тафаккури аёлнинг моҳияти ҳақидаги ғояларнинг шаклланишида бир неча хронологик кетма-кетлик босқичларини босиб ўтди [23, 303-б.]).

Социалистик тафаккурда гендер тенглиги учун кураш бутун ижтимоий тизимни ўзгартириш учун курашнинг қисмларидан бири эди. Шундай қилиб, Фурйе аёлларнинг имкониятларини кенгайтиришни “ижтимоий тараққиётнинг асосий манбаи” деб ҳисоблади. У никоҳ ва оилага нисбатан ноанъанавий қарашларга эга эди: унинг фикрича, жамиятда болаларни тарбиялаш ва қарияларга ғамхўрлик қилиш масъулиятини ўз зиммасига олган “илғор оила” бўлиши керак. Аёл ва эркак ўртасидаги жинсий алоқалар тартибга солинмайди, жинсий шерикларнинг тез-тез ўзгариши ёки бир киши билан узоқ вақт бирлашиш ҳар бир шахснинг шахсий танловидир [7. 47].

Фридрих Энгелс ва Карл Маркснинг 1848 йилдаги “Коммунистик манифест” қўшма иши, Август Бебелнинг 1879 йилдаги “Аёл ва социализм” ҳамда Фридрих Энгелснинг 1884 йилдаги “Оила, хусусий мулк ва давлат” асарлари марксистик феминизмнинг шаклланиши ва ривожланиши учун назарий асос бўлди. Аёл масаласининг барча маълум ва кенг тарқалган назариялари орасида марксистик феминизм энг кенг ёритилганидир. Айнан у аёлларнинг ҳуқуқий мақоми, эволюциясини таҳлил қилади, сабаб-оқибат муносабатларини текширади, бутун марксистик-социалистик концепцияга бўйсунишига қарамай, энг тўлиқ тавсифни беради [27. 146].

Энгелс дастлаб мавжуд бўлган матриархат даври мулк ҳуқуқининг пайдо бўлиши туфайли ағдарилди, эркакларнинг аёллар устидан ҳукмронлиги биологик устунлик натижаси эмас, балки ижтимоий муносабатлар натижасидир, деб ҳисобларди. Унинг фикрича, иқтисодий муносабатларга катта урғу берилган ва гендер тенгсизлиги синфий тенгсизлик билан чуқур боғланган [17]. Карл Маркс инсоннинг эмансипацияси аёлларни ижтимоий

зулмдан озод қилишни назарда тутади, деб ҳисоблаган. Бу даврда хотин-қизларнинг жамиятдаги мавқеига оид анъанавий қарашлар ҳам мавжуд эди. Масалан, Артур Шопенгауер – аёллар ва эркакларнинг тенглиги жамият учун хавфлидир, деб ҳисоблаган. Отто Вайнингер эса, аёлларни ижтимоий ва сиёсий ҳаётда иштирок этишга қодир эмас, деб ҳисоблади.

XIX аср ўрталаридан XX аср бошларигача бўлган давр феминизмнинг биринчи тўлқини деб аталади. Гендер тенгсизлиги бўйича тадқиқотчиларнинг таъкидлашича, Ғарбда, хусусан Буюк Британия ва АҚШда феминизмнинг шаклланиши ва ривожланиши ўрта асрларда шаклланган одат ҳуқуқининг кучли анъаналари натижасида содир бўлган. Ғарб анъаналарида эр ва хотин ягона юридик шахс бўлган, никоҳдан кейин аёл мулк, иш ҳақи, шунингдек, агар у эрининг фуқаролигидан фарқ қилса, фуқаролик ҳуқуқидан ҳам маҳрум бўлган.

XIX асрнинг машҳур суфрагистлари Гарриет Тейлор-Милл, Маргарет Фуллер, Харриет Мартинеау, Лусрезиа Мотт ва Элизабет Кеди Стентон гендер тенглиги фақат жамиятга фойда келтириши керак, деб ҳисобладилар. 1848 йилда Сенека шаршараси конференциясида Элизабет Кеди Стентон томонидан тайёрланган Эътиқод декларацияси нашр этилди. Декларацияда хотин-қизларнинг мулк ҳуқуқи, таълим олиш ҳуқуқи, касб танлаш ва турмуш қуриш эркинлиги каби мавзулар ёритилган эди.

Сиёсий ҳуқуқлар учун шиддатли курашлар 1893 йилда Янги Зеландия ва 1902 йилда Австралияда аёлларга биринчи марта овоз бериш ҳуқуқига эга бўлишига олиб келди. Кейинчалик бу мамлакатларга 1906 йилда Финляндия, 1913 йилда Норвегия ва 1917 йилда Совет Россияси қўшилди. Биринчи жаҳон урушидан кейин Германия, Австрия, Польша, Чехословакия, Венгрия, АҚШ ва Буюк Британияда аёлларга сайлов ҳуқуқи берилди. Бу фақат Иккинчи жаҳон урушидан кейин Франция, Италия, Руминия, Югославия ва Хитойда содир бўлди. Аёллар ҳуқуқи тиклангач, сайлов ҳуқуқи ҳаракати ўзининг оммавий характерини йўқотди. Шундай қилиб, XX асрнинг иккинчи ярмидаги феминистларнинг фаолияти гендер камситишларига барҳам беришга қаратилган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг қабул қилиниши жамият онгида жиддий ўзгаришларга олиб келди.

Россияда гендер тенгсизлик муаммолари фақат 1860-йилларда кенг ёритила бошланди. Н.Г.Чернишевский гендер тенглиги тарафдори эди. У аёлларга нисбатан камситишларга барҳам бериш билан боғлиқ ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларни қўллаб-қувватлади. Чернишевский тенглик учун биринчи қадам аёлларнинг эркаклардан иқтисодий мустақил бўлиши керак деб ҳисобларди. Унинг фикрича, инсон онгининг ривожланиши, аёлнинг қадр-қимматини ва эркакнинг гендер тенглигини тан олиши билан боғлиқ. Бундан ташқари, у никоҳ иттифоқи мутлақо эркин ва тенг бўлиши керак, деб ҳисоблади [7. 74].

Чернишевскийнинг “Нима қилиш керак?” асарининг бош қаҳрамони Вера Павловна “янги аёл” қиёфасида ифодалайди: у мустақилликка интилади, қулайлик учун турмуш қуришдан бош тортади, тикувчилик устахонасини очади, ишчиларга қашшоқликдан қутулишга ёрдам беради.

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Аёлларга фуқаролик ҳуқуқ ва эркинликларини бериш муҳимлигини XIX асрнинг бошқа мутафаккирлари ҳам таъкидлаганлар. Д.И.Писарев аёлнинг тарбияси ва унга қўйиладиган талаблар аёлнинг ривожланишига тўсқинлик қилади, деб ҳисоблаган. А.И.Герцен аёл томонидан оила ва ижтимоий вазифаларнинг уйғун комбинациясини ёқлади. Аёллар ҳуқуқлари учун курашдаги фаоллиги билан танилган ёзувчи ва адабиётшунос М. К. Цебрикова аёлларнинг ўз қобилиятларини рўёбга чиқариш йўлидаги асосий тўсиқ – ўзига ишонмаслик; жамият ва дин таъсирида шаклланган онг деб ҳисоблаган. Шунга қарамай, кўплаб мутафаккирлар аёл саволига нисбатан консерватив қарашларнинг тарафдорлари бўлиб қолишди.

Н.Н.Страхов либерал феминизм ғоясини қабул қилмади ва жамоат ҳаётида иштирок этаётган аёл ўзининг "аёллик фазилатларини" йўқотади, деб ҳисоблади (аммо унинг асарларида улар санаб ўтилмаган). Гендер тенглиги муаммоси, унинг фикрича, Ғарбдан Россияга олиб келинган ва аслида, умуман бунга эҳтиёж йўқ деб ҳисоблаган. Н.И.Соловёв 1864-йил июл ойида «Эпоха» журналида чоп этилган «Ҳунуклик назарияси» мақоласида «Нима қилиш керак?» романини кескин танқид қилади. 1864 йилда "Эпоха" журналида чоп этилган "Аёллар" мақоласида эркак ва аёл ўртасидаги физиологик фарқлар муҳокама қилинади ва улар ўртасидаги тенгсиз позиция фойдасига ўз далилларини келтиради. [9]

Бу даврда аёллар ҳаракати ҳам фаол ривожланди, уларнинг фаол иштирокчилари орасида Е.И.Конради, М.В.Трубникова, Н.В.Стасова, А.П.Философоваларни ажратиб кўрсатиш мумкин. Улар хотин-қизларнинг таълим олишлари ва интеллектуал меҳнат орқали пул топишлари учун курашдилар. Уларнинг саъй-ҳаракатлари туфайли 1870 йилда Санкт-Петербургда эркаклар ва аёллар учун очиқ маърузалар, 1878 йилда эса аёллар учун олий курслар очилди. 1901 йилда бу курсларни тугатган аёллар гимназияларда, 1906 йилдан эркаклар гимназияларининг айрим синфларида дарс бериш ҳуқуқини олдилар.

Александра Коллонтай марксистик феминизм ғояларини ва 1913 йилда худди шу номдаги мақолада тасвирланган «янги аёл» концепциясини фаол ривожлантирди. Унинг фикрича, сиёсий ислоҳотлар аёлларни тенглаштирмайди, гендер тенглиги учун аёлларнинг менталитетини ўзгартириш ва жинслар ўртасидаги муносабатларни қайта кўриб чиқиш керак.

Октябрь инқилобидан кейин у Россиядаги биринчи аёл вазир – ижтимоий хавфсизлик комиссари бўлди. У аёлларга тенг ҳақ тўлаш, тенг ижтимоий мақом ва фуқаролик ҳуқуқларини бериш, абортни қонунийлаштириш ва оналикни давлат томонидан қўллаб-қувватлашга оид қонунларни яратишда фаол иштирок этди. Рус инқилобий ҳаракатининг бошқа фаоллари – И.Ф.Арманд, Н. К. Крупская – гендер масалалари бўйича кўплаб асарлар ёзган. Албатта, уларнинг асарларида қайд этилган барча қоидалар ҳукмрон партия мафкурасига тўлиқ мослаштирилган эди. Шунга қарамай, бу ишлар феминистик назариянинг ривожланишига ва аёлларнинг ривожланишига катта таъсир кўрсатди. [5. 34]

Россияда гендер тенгсизлик муаммоларини фаол ёритиш XIX асрнинг 60-йилларда бошланган. Вақт ўтиши билан бу борадаги позициялар янгича

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
кўриниш касб этиб, умуман ижтимоий-сиёсий фикр билан чамбарчас боғлиқ бўлди. Сиёсий ва ҳуқуқий тафаккур тараққиётининг ҳар бир даврида турли файласуфлар ва олимлар аёлларга фуқаролик ҳуқуқ ва эркинликларини бериш тарафдори бўлган, аммо бундай қарашларга қўшилмаганлар ҳам бўлган [17].

Ўзбекистонда ҳам аёлларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, гендер тенглик масалалари давлат сиёсати даражасига кўтарилди.

Мазкур сиёсатнинг Ўзбекистонда олиб борилиши юзасидан Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) Ф.Эшмуродованинг “Ўзбекистонда олиб борилган гендер сиёсати инсон ҳуқуқлари кафолатланишининг муҳим мезони” номли мақоласини ҳавола этишни маъқул деб топдик:

Аслида гендер тенглик, яъни эркаклар ва хотин-қизлар тенглиги инсоннинг асосий ҳуқуқларидан бири ҳисобланади. Сўнгги тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, бу омил энг юқори даражадаги иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий тараққиётнинг ҳам негизидир. Чунки мутахассисларнинг фикрича, фақат эркаклардан иборат жамоага нисбатан 50/50 фоиз эркак ва аёллардан иборат меҳнат жамоалари, айниқса агар улар ақлий меҳнат билан банд бўлса, бир неча баробар юқорироқ натижа кўрсатар экан. Қолаверса гендер тенглик – бу мамлакатнинг демократик тараққиёт даражасини кўрсатувчи индикатор. Демак, ривожланган мамлакатлар қаторига қўшилиш, юртимизга тобора кўпроқ инвестициялар жалб қилиш учун ҳам шу индикаторга етарлича аҳамият беришимиз керак.

Юртимизда йил сайин юқори лавозимларда ишловчи аёллар сони ортиб бормоқда, бу борада 2019 йилнинг 2 сентябрь куни Давлатимиз раҳбари томонидан Ҳаракатлар стратегияси доирасида бу борада муҳим қадам бўлди. Яъни Ўзбекистон Республикасининг “Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида”ги Қонунни имзоланиб, гендер тенгликни таъминлаш масаласига давлат сиёсати даражасида қаралмоқда. Мазкур қонунга асосан ушбу соҳадаги давлат бошқаруви Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Ўзбекистон Республикасининг Гендер тенгликни таъминлаш масалалари бўйича комиссияси, шунингдек давлат органлари томонидан ўз ваколатлари доирасида амалга оширилиши белгиланди. Шунингдек, хотин-қизлар ва эркаклар ўртасида ҳақиқий тенгликка эришиш, жамият ҳаётининг барча соҳаларида уларнинг иштирокини кенгайтириш, жинс бўйича бевосита ва билвосита камситишни бартараф этиш ҳамда уларнинг олдини олиш мақсадида давлат томонидан гендер сиёсати амалга оширилишини таъминлашга доир вақтинчалик махсус чоралар кўрилиши назарда тутилди.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, “Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган мамлакатни ривожлантиришнинг устувор вазифалари ҳамда 2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсадлар ва бошқа қонун ҳужжатларига мувофиқ ишлаб

чиқилган. Унда гендер тенгликни таъминлашнинг асосий тамойиллари қаторида қонунийлик, демократия, очиқлик ва ошкоралик принциплари белгиланган. Ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар хотин-қизлар ва эркакларнинг ҳақиқий тенглигини таъминлашга қаратилган мазкур ҳужжат тез орада жамоатчилик эътиборига ҳавола қилиниб, у бўйича кенг муҳокамалар ўтказилиши режалаштирилмоқда.

Бугунги кунда турли даражадаги давлат ва жамоат ташкилотлари тизимида 1500 нафардан ортиқ, шу жумладан вазирлик ва идораларда, маҳаллий ижроия ҳокимияти органларида хотин-қизлар раҳбарлик лавозимларида фаолият юритмоқда. Давлат бошқарувида хотин-қизлар иштирокини ошириш мақсадида 6 мингдан зиёд фаол хотин-қизлардан иборат кадрлар захираси шакллантирилди. Ҳозирги кунда уларни турли раҳбарлик лавозимларига тайёрлаш бўйича тизимли ўқувлар ташкил этилмоқда Ички ишлар вазирлиги тизимида 16 нафар аёл раҳбарлик, 6 нафар аёл ҳокимлик лавозимини эгаллади. Турли даражадаги давлат мукофоти совриндорлари бўлган хотин-қизлар сони 2 минг 224 нафарга етди. Бугунги кунга қадар 577 нафар аёл “Мўътабар аёл” кўкрак нишони билан тақдирланди.

Ўзбекистон тарихида биринчи марта миллий парламентда хотин-қизлар сони Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан белгиланган тавсияларга мос даражага етди. Мамлакатимиз парламенти хотин-қизлар сони бўйича дунёдаги 190 та миллий парламент ўртасида 37-ўринга кўтарилди. Мамлакатимизда тадбиркор ва фермер хотин-қизларни ижтимоий ҳимоя қилиш ва қўллаб-қувватлаш борасида қўшимча кафолатлар берилди.

Катта компаниялар ва нодавлат ташкилотлар ходимларининг умумий сонидаги хотин-қизлар улушида деярли тўлиқ гендер тенглик таъминланган бўлиб, 2019 йилда кўрсаткичлар 49,5 фоизга етди. Шунингдек, мамлакатимизда мавжуд бўлган тадбиркорлик субъектларининг 20 фоиздан ортиғига хотин-қизлар раҳбарлик қилмоқда.

Шу билан бир қаторда, Стратегияда таъкидлаб ўтилганидек, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Глобал кун тартибининг Барқарор ривожланиш мақсадларини изчил амалга ошириш бўйича тизимли ишларни ташкил этиш мақсадида мамлакатимизда “Ўзбекистоннинг 2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифалари” қабул қилинган. Ўзбекистоннинг 2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги 5-мақсад – “Гендер тенгликни таъминлаш ҳамда барча хотин-қизларнинг ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш”дир. Бу эса, ўз навбатида, иқтисодий, ижтимоий, ҳуқуқий ва бошқа чораларни қамраб олади. Ушбу вазифаларни бажариш учун барча давлат органлари ва ташкилотлари, муассасалари, шунингдек давлат аҳамиятидаги жамоат ташкилотлари масъул.

Шу билан бирга, хотин-қизларнинг давлат ва жамият қурилишидаги иштирокини кенгайтириш, ижтимоий-иқтисодий, таълим, соғлиқни сақлаш ва бошқа ижтимоий-иқтисодий соҳаларда эътиборни кучайтириш талаб этиладиган масалалар мавжуд. Жумладан, хотин-қизларнинг эркаклар билан

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
тенг даражада давлат ва жамият бошқарувига оид долзарб масалалар юзасидан қарорлар қабул қилишда иштирокини кенгайтиришни таъминлаш лозим.

Шу нуқтаи назардан, Гендер тенглика эришиш Стратегиясига асосан, узоқ истиқболдаги мақсадли вазифалардан келиб чиқиб, гендер тенгликка эришиш бир қатор устувор йўналишларда амалга оширилади. Давлат хизматида, ижтимоий-иқтисодий, оилавий муносабатлар ҳамда болалар тарбияси соҳасида, сайлов ҳуқуқларини амалга оширишда хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш шулар жумласидан. Шунингдек, стратегияда гендер тенгликни таъминлаш тадбирларини ҳисобга олган ҳолда давлат дастурларини бюджетлаштириш ва молиялаштириш ҳар кўзда тутилган.

Гендер стратегиясини амалга оширишдан салмоқли натижаларга эришиш кутилмоқда. Хусусан, юқори ва қуйи тизимдаги давлат органларининг раҳбарлик лавозимларига хотин-қизларни тайинлаш амалиётини кенгаяди. Гендер номутаносиблик мавжуд бўлган давлат органларида вақтинчалик квоталаш тизимини жорий қилиш орқали хотин-қизлар ва эркаклар ўртасидаги мутаносиблик таъминланади. Ижтимоий ҳимояга муҳтож ва кам таъминланган, айниқса қишлоқ жойларидаги оилалардаги хотин-қизларни иш билан таъминлаш, муносиб меҳнат шароитларини яратиш ва уларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш борасидаги ишларнинг самарадорлигини ошириш, шунингдек ўзини ўзи банд қилишга эришилади. Энг асосийси – хотин-қизларга нисбатан иш жойларидаги тазйиқ ва зўравонлик ҳолатларининг олди олиниб, жамиятда хотин-қизларга нисбатан шаклланган салбий қарашларга барҳам берилади. Бу – кутилаётган натижаларнинг бир қисми, холос. Мазкур Стратегиянинг муваффақиятли амалга оширилиши барча ҳамкорлар ва турли даражадаги масъулларнинг фаоллигини талаб қилади. Белгиланган даврда Стратегия мақсадларига эришиш аввало мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий тараққиётини жадаллаштириш, демакки халқ фаровонлигини юксалтиришга, жамиятдаги кўплаб муаммоларни ҳал қилишга, кундалик ҳаётимизнинг янада яхши томонга ўзгаришига хизмат қилади.

Сўзимиз давомида Бирлашган миллатлар ташкилотининг Ўзбекистондаги доимий вакили Хелена Фрайзернинг 08.01.2020 йилдаги “Ўзбекистондаги гендер тенгликни таъминлаш бўйича муҳим қадамлар қўйилмоқда”номли мақоласини келтириб ўтишни жоиз деб топдик:

Барчага маълум, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 2015 йилнинг сентябрида Барқарор ривожланиш бўйича ўтказилган саммитида қабул қилинган 70-сон резолюциясига мувофиқ, шунингдек, 2030 йилгача бўлган даврда БМТ Глобал кун тартибининг Барқарор ривожланиш мақсадларини изчил амалга ошириш бўйича тизимли ишларни ташкил этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси “2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” қарор қабул қилди.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Барқарор ривожланишнинг Бешинчи мақсадини амалга ошириш доирасида “Гендер тенгликни таъминлаш ҳамда

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
барча хотин-қизларнинг ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш”га оид тўққизта вазифани ишлаб чиқди.

Бешинчи мақсаднинг вазифаларига (Гендер тенглик) мувофиқ, 2030 йилга келиб барча хотин-қизларга нисбатан камситишларнинг ҳар қандай шаклига барҳам бериш, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётда қарорлар қабул қилишнинг барча даражаларида аёлларнинг тўлиқ ва самарали иштирокини ва етакчилик қилиш учун тенг имкониятларни таъминлаш зарур. Бундан ташқари, ушбу мақсад давлатнинг турли даражаларида Давлат дастурларини қабул қилиш жараёнида гендер тенглик тамойилларини жорий қилишни ўз ичига олади.

Сўнгги йилларда гендер тенгликни таъминлаш, аёлларнинг ижтимоий ва сиёсий ҳаётдаги ролини ошириш бўйича ишлар бир неча йўналишларда олиб борилмоқда:

- аёллар ҳуқуқлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш;
- аёлларни ҳимоя қилишнинг институционал асосларини такомиллаштириш;
- аҳолининг гендер тенглик ва аёллар ҳуқуқлари тўғрисида хабардорлигини ошириш;
- ҳуқуқни қўллаш амалиётида уларга риоя этилишини таъминлаш учун масъул мансабдор шахсларни тегишли ҳуқуқий меъёрлар асосида ўқитиш.

Ўзбекистонда бир қатор қонун ҳужжатлари, жумладан, Президентнинг хотин-қизлар ҳуқуқларини таъминлаш, хусусан, гендер тенглиги ва аёлларни зўравонлик ва зулмдан ҳимоя қилиш, аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш мақомини кучайтириш тўғрисидаги фармон ва қарорлари қабул қилинган.

Гендер тенглигини жорий қилиш нуқтаи назаридан таълимдаги ижобий силжишларни алоҳида таъкидлаш керак. Яъни, 2017 йилдан бошлаб аксарият олий ўқув юртларида турли мутахассисликлар бўйича сиртқи бўлимлар фаолияти тикланди. Таълимнинг ушбу шакли ёш аёлларга болаларни парвариш қилиш ва бошқа оилавий мажбуриятларни бажаришга халал қилмасдан олий маълумот олиш имкониятини беради.

Президент Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил июнь ойида Олий Мажлис Сенатидаги нутқидан иқтибос келтириш ўринлидир: “Мени кишиларимизнинг онгида пайдо бўлган стереотип кўп ўйлантиради. Одатда биз аёлни аввалambор она, оила қўрғонининг қўриқчиси сифатида ҳурмат қиламиз. Бу, шубҳасиз, тўғри. Аммо бугун ҳар бир аёл оддий кузатувчи эмас, балки мамлакатда амалга оширилаётган демократик ўзгаришларнинг фаол ва ташаббускор иштирокчиси ҳам бўлиши керак”.

Шу куни Президентнинг таклифига биноан, мамлакат тарихида илк бор Сенат раислигига аёл киши – Танзила Норбоева сайланди. Маълумки, Норбоева хоним Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг ўринбосари, Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси раиси бўлиб ишлаган.

Мазкур соҳадаги қонунчилик чораларига тўхталадиган бўлсак, Ўзбекистонда хотин-қизлар ҳуқуқларини таъминлаш ва ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштириш мақсадида 2019 йил сентябрь ойида "Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида"ги ҳамда "Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонунлар қабул қилинди. БМТнинг деярли барча агентликлари, жумладан БМТ Тараққиёт Дастури, БМТ Аҳолишунослик жамғармаси (ЮНФПА), БМТ Болалар жамғармаси (ЮНИСЕФ), БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссари бошқармаси, БМТнинг Наркотик моддалар ва жиноят бошқармаси, Халқаро миграция ташкилоти ушбу икки қонун бўйича ўз изоҳ ва таклифларини беришди.

Гендер тенглик бўйича институционал чораларга келсак, айни пайтда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати таркибида аёллар ҳуқуқларини таъминлаш ва камситишнинг ҳар қандай шаклига барҳам бериш бўйича миллий қонунчиликда халқаро стандартларни уйғунлаштириш билан шуғулланувчи янги Хотин-қизлар ва гендер тенглик масалалари қўмитаси ташкил қилинган. Бундан ташқари, меҳнатга оид ҳуқуқларнинг кафолатлари ва қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш, уйдаги зўравонлик қурбонларига ёрдам бериш мақсадида Зўрлик ишлатишдан жабр кўрган шахсларни реабилитация қилиш ва мослаштириш ҳамда ўз жонига қасд қилишнинг олдини олиш республика маркази ва Хотин-қизлар тадбиркорлиги маркази, Ҳукумат ҳузуридаги "Оила" илмий-амалий тадқиқот маркази каби янги тузилмалар ташкил топди.

Мазкур янги ташкил этилган барча институционал механизмлар Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси билан биргаликда БМТ Конвенциясига мувофиқ аёллар ҳуқуқлари, гендер тенглиги ва хотин-қизларга нисбатан камситишларга барҳам беришнинг ягона яхлит механизмига айланиши масаланинг муҳим томонидир.

Таъкидлаш жоиз, қабул қилинган норматив-меъёрий ҳужжатлар ва амалий чора-тадбирлар Ўзбекистоннинг гендер сиёсати соҳасидаги муҳим қадамидир ва у қонунчилик ҳамда амалиётнинг халқаро меъёр ва стандартларига тўлиқ мос келади, шу билан бирга, уларнинг бир қисми БМТнинг инсон ҳуқуқлари бўйича идоралари тавсияларига асосланган.

Айниқса, "Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонуннинг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этди. Ушбу Қонун кўп йиллик муҳокамалардан сўнг қабул қилинди. Қонун оиладаги зўравонлик қурбонларига ёрдам бериш, уларга бошпаналар ажратиш, ишонч телефонлари ва нафақат жисмоний зўравонлик, балки психологик ёки иқтисодий жиноятлар бўйича мажбурий жавобгарликка тортиш орқали аёлларни ҳимоя қилиш учун асосдир. Бундай чоралар, хусусан, БМТнинг инсон ҳуқуқлари бўйича идоралари томонидан узоқ вақт давомида тавсия қилиб келинган.

Гендер сиёсатининг мониторинги ва самарадорлигини баҳолаш соҳасида www.gender.stat.uz сайтида қўшимча 54 та гендер кўрсаткичларини киритиш орқали муҳим ўзгаришлар рўй берди.

Шу билан бирга, ушбу йўналишда давомий изчил ишларни амалга ошириш талаб этилади. Бу ерда нафақат қабул қилинган кўрсатмалар, балки уларнинг халқаро мажбурият ва стандартларга мувофиқлиги, жойларда ўз вақтида ва аниқ бажарилиши ҳам муҳим ахамиятга эга.

Шу маънода, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётда қарорлар қабул қилишнинг барча даражаларида аёлларнинг тўлиқ ва самарали иштирок этишини таъминлаш бўйича ишларни изчил давом эттириш зарур.

Бинобарин, “Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида”31атол “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонунларнинг бажарилишини таъминлаш учун “Йўл хариталари”ни қабул қилиш режалаштирилган. Бундан ташқари, Гендер тенглиги бўйича миллий стратегияни қабул қилиш режаси ҳам мавжуд. БМТ агентликлари гендер тенглик ва камситмаслик масалаларида, шу жумладан махсус ҳужжатларни режалаштириш, ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, янги кодексларнинг махсус қоидаларини – жиноий, процессуал ва ижро этувчи босқичларни ишлаб чиқишда бундан кейин ҳам кўмак беришга тайёр.

Шунингдек, қабул қилинаётган у ёки бу даражадаги ҳужжатларнинг аёллар ва эркаклар учун бир меъёрда бўлишига эришиш учун қонунчиликнинг гендер экспертизасини ўтказиш мажбурийлигини таъминлаш муҳимдир.

Ўз навбатида, бизнес инкубаторлари билан бир қаторда, аёлларни таълим ва фан соҳасида рағбатлантириш, шунингдек, STEM (Фан, технология, муҳандислик, математика) лабораториялар яратиш орқали уларни табиий ва техник фанлар соҳасига жалб қилиш чораларини кўриш зарур. Бу, ўз навбатида, аёлларнинг бандлигини, замонавий меҳнат бозорида рақобатбардошлигини оширишга ёрдам беради.

Қабул қилинаётган чора-тадбирлар мамлакатнинг барча ҳудудлари ва хотин-қизларнинг барча тоифаларини қамраб олиши керак. Хусусан, 2030 йилгача бўлган даврда БМТ Глобал кун тартибининг Барқарор ривожланиш мақсадларини изчил амалга ошириш кун тартибидаги тамойилларни, айниқса, “ҳеч кимни ортда қолдирмаслик” тамойилини ҳисобга олган ҳолда, ҳар хил камситиш шаклларига мойил бўлган хотин-қизларнинг ҳолатига алоҳида эътибор қаратиш долзарб масаладир. Бу ерда мамлакатнинг чекка ҳудудларидаги қишлоқлардаги хотин-қизларга, этник озчилик гуруҳлари, ногиронлар, ОИВ/ОИТСга чалинган аёллар, озодликдан маҳрум қилиш ва чеклаш жойларидаги хотин-қизларга (шу жумладан қамоқхоналар, пансионатлар, қариялар уйлари ва руҳий касалликлар шифохоналари), инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари, фуқаролиги бўлмаган шахслар ва қочқинларга асосий эътибор қаратилади.

Айни пайтда БМТнинг Ўзбекистондаги агентликлари ўртасидаги ҳамкорлик доирасида гендер масалалари бўйича махсус гуруҳ фаолияти йўлга қўйилган бўлиб, унинг таркибига БМТнинг деярли барча агентликлари вакиллари киритилган. Масалан, юқорида қайд этилган Қонунларга берилган тавсиялар ҳали лойиҳа пайтида гуруҳ ишининг бир қисми эди. Ушбу гуруҳ

фаолияти мисолида БМТ агентликлари бошқа қонун ҳужжатларини ишлаб чиқишда ёрдам беришга доим тайёр.

Бундан ташқари, конференция, видеоролик, Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси қошидаги юридик клиника, ижтимоий тармоқлар каби турли форматларда аёллар муаммолари тўғрисида хабардорликни ошириш бўйича кўплаб тадбирлар кун тартибидан жой олган. Бу борада "Тараққиёт стратегияси маркази ва бошқа нодавлат ташкилотлар билан ҳам фаол ҳамкорликда иш олиб борилмоқда.

Ўз навбатида, Ўзбекистондаги БМТнинг жамоаси айни пайтда барча миллий ҳамкорлар ва бошқа манфаатдор томонларнинг кенг маслаҳатлашувлари билан ишлаб чиқилаётган "2021-2025 йилларга мўлжалланган Барқарор ривожланиш ҳамкорлик дастури" доирасида гендер тенгликни таъминлаш учун мамлакатга ҳар томонлама ёрдам беришда давом этади.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, аёл бу, аввалло онадир. Уни қадрлаш – бу миллатни қадрлаш билан тенгдир. Тарих зарбаларига дош берган аёл сабри ортида бугунги фаровон кунлар, эрк нафаси уфураётган бўлса не ажаб...

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати:

1. Аристотель. Политика. Т. 3. — М. — Л., 1983. 34, 230, 383.
2. Аристотель. Сочинения: в 4 томах. Т. 4. М. Мысль. 1983. С. 376-633-850.
3. М. Б. Эволюция взглядов на правовое положение женщины в обществе и государстве в трудах философско-правовых мыслителей. БГУ, г. Улан-Удэ. 2010.
4. Булычев И. И. О гендерной картине мира в «Утопии» Томаса Мора [Электронный ресурс] / И. И. Булычев // Женщина в российском обществе. 2001.
5. Варламова Д. В. Полемика Н. И. Соловьева и Д. И. Писарева по женскому вопросу / [Электронный ресурс] / Д. В. Варламова // Вестник РГГУ. – Серия «История. Филология. Культурология. Востоковедение». – 2018. – №1 (34).
6. Де Бовуар С. Второй пол. – М.: Прогресс; СПб.: Алетейя, 1997. – 832.
7. «Происхождение» Введение в гендерные исследования: Учеб. Пособие для студентов вузов / Костикова И. В. И др.: Под общ. Ред. И. В. Костиковой. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 235 бет.
8. Вейнингер О. Полихарактер. Принципиальное исследование. — М., 1992. — 119 б.
9. Жажская А. С. «Новая женщина» Н. Г. Чернышевского: дискуссии вокруг романа [Электронный ресурс] / А. С. Жажская // Культурная жизнь Юга России. – 2008. – №4.
10. Janes R.M. On the Reception of Mary Wollstonecraft's «A Vindication of the Rights of Woman». – Journal of the History of Ideas 39 (1978). – P. 293–302.

11. История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. Ред. Акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянца. – 4-е изд., перераб. И доп. – М.: Норма, 2004. – 944
12. Казнин Л. Н. А. И. Герцен о развитии личности женщины / Л. Н. Казнин // Вестник ННГУ. – 2010.
13. Кампанелла Т. Город Солнца // Зарубежная фантастическая проза прошлых веков. – М., 1989. – С. 133–188.
14. Крамер Г. Шпренгер Я. Молот ведьм / пер. с лат. Цветков Н.; предисл. С. М. Лозинского. – 1932. – 2-е изд. – М.: Интербук, 1990. – 351.
15. Ленин В. И. В. И. Ленин о женщине. / В. И. Ленин. – М., Л., 1925. –56 б.
16. Локк Дж. Мысли о воспитании // Сочинения: в 3 т. / пер. с англ. И лат.; ред. И сост., авт. Примеч. А.Л. Субботин. – М.: Мысль, 1988. – 414.
17. Маркс К., Энгельс Ф. / Избранные произведения. В 3-х т. Т. 3. – М.: Политиздат, 1986, – 639 б.
18. Мархинин В. В. Античная Греция: идея гендерного равенства // Философская мысль. М. 2016. №07. С. 23-48.
19. Милль Дж. С. Подчиненность женщины. – СПб.: Издание книгопродавца С.В. Звонарева, 1896. – 255.
20. Мор Т. Золотая книга, столь же полезная, как забавная, о наилучшем устройстве государства и о новом острове Утопии // Зарубежная фантастическая проза прошлых веков. – М., 1989. – С. 19–132.
21. Ницце Ф. По ту сторону добра и зла. — СПб., 1907. — С. 74.
22. Платон. Соч. Т. 3, ч. 1. — М., 1971. — С. 251, 256, 654.
23. Потехина Е.А. Культурные модели феминного в западно-европейском Средневековье // Изв. С.-Петерб. Гос. Аграрного ун-та. – СПб., 2014. – № 37. – С. 303–307.
24. Руссо Ж.Ж. Эмиль, или О воспитании // Избр. Соч.: в 3 т. Т. 1. – М.: Гос. Изд-во худож. Лит-ры, 1961. – 852.
25. Рябцев Ю.С. Хрестоматия по истории русской культуры XI-XVII вв. — М.: Владос, 1998. — С. 352
26. Эшмуродова Ф. Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) “Ўзбекистонда олиб борилган гендер сиёсати инсон ҳуқуқлари кафолатланишининг муҳим мезони” мақола http://www.ombudsman.uz/uz
27. Фурье Ш. Избранные сочинения в 3-х т. Т. 1.: Теория четырех движений и всеобщих судеб / Под ред. И вступ. Ст. А. Дворцова. –М.: Соцэкгиз, 1938. – 174, 312 б.
28. Фрайзер Х. БМТ Ўзбекистондаги доимий вакили “Ўзбекистондаги гендер тенгликни таъминлаш бўйича муҳим қадамлар қўйилмоқда” мақола 08.01.2020й.
29. Шопенгауэр А. Афоризмы и максимы. Т. 1. — СПб., 1986. 138–156, 830-бетлар

ЖАМИЯТДА ЖИНСИЙ АСИММЕТРИЯ – ОИЛАДА ЗЎРАВОНЛИКНИНГ РИВОЖЛАНИШИ УЧУН АСОСДИР

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160. ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

С.А.Дурсунов

Оила ва жамият муносабатлари тарихий даврнинг ҳар бир босқичида ўзига хос ҳусусиятларини акс эттиради. Замонавий оиланинг муаммолари нафақат иқтисодиётнинг инқирозли ҳолати ва қашшоқлик билан боғлиқ, балки оила фаровонлигининг асоси маънавият ва ахлоқни сақлаш, тарихан шаклланган умуминсоний қадриятлар ва ахлоқий меъёрларни ҳурмат қилишдир. Бозор муносабатларининг шаклланиши шароитида оила ичидаги муносабатларнинг криминаллашуви кучайиб бормоқда. Зўравонлик, алкоголизм ва гиёҳвандлик каби иллатлар анъанавий қадриятларни ҳаётдан сиқиб чиқариб, ижтимоий хавфсизлик асосларини бузиш баробарида, ўзига хос ноанъанавий турмуш тарзини пайдо қилмоқда.

Оиладаги бахтсизлик сабабларини таҳлил қилиб, тадқиқотчилар иккита асосий гуруҳни ажратадилар:

- ижтимоий-иқтисодий соҳадаги инқироз ҳодисалари билан боғлиқ бўлган, оила ҳаётига бевосита таъсир кўрсатадиган ва унинг салоҳиятини пасайтирадиган макро-ижтимоий характерга эга омиллар. Бу гуруҳга қашшоқлик, юқори инфилляция даражаси, ишсизлик, уй-жой муаммолари ва бошқа шу каби жараёнларни ўз ичига олиши мумкин, яъни, хавфсизликни заифлаштирадиган ҳар қандай ҳолат аҳоли турмуш даражасининг пасайишига олиб келади;
- оилавий муносабатлар соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар ва оғишлар билан боғлиқ психологик-педагогик хусусиятга эга омиллар. Бу ерда тадқиқотчилар эътиборини шахсий характери, ахлоқий тамойилларнинг шаклланиши, қадрият йўналишлари, маданий ва тарихий анъаналари ва бошқалар билан боғлиқ муаммоларига қаратадилар [10. 32-33].

Жамиятда жинсий асимметрия ҳақида гап кетар экан, аввало, луғатларда гендер асимметриясига берилган таърифларни ўрганиб чиқишни маъқул кўрдик:

Гендер ассиметрияси – бу, ҳар икки жинснинг ижтимоий ва маданий ролларининг (шунингдек, улар ҳақидаги ғояларнинг) ҳаётнинг турли соҳаларида номутаносиб кўринишидир. Мисол учун, аксарият мамлакатлар аҳолисида аёллар ярмидан кўпини (51% дан 54% гача) ташкил қилади, миллий ва минтақавий даражадаги сиёсат соҳасида эса уларнинг сони анча кам. Гендер ассиметриясининг манбаи баъзан ҳукумат тузилмалари бўлиб, масалан, фундаменталистик мамлакатларда аёллар сайловларда иштирок этиш ҳуқуқидан маҳрум бўлган, айрим ҳолларда – таълим олиш, жамоат ҳаётида иштирок этиш, уйдан ташқарида ишлаш ва бошқалар назарда тутилади. Аммо кўпинча гендер ассиметриясининг манбаи амалий ҳаракатлар ўтказгичлари бўлган ижтимоий онгда ҳукм сураётган яширин камситиш ва патриархал муносабатлардир. Шундай қилиб, неолиберал онг аёлларнинг ҳокимиятдаги паст вакиллигини аёлларнинг “табиий тақдири” ёки уларнинг сиёсатга киришни истамаслиги билан изоҳлаш мумкин. Гендер ассиметрияси давлатлар

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
ва дунёда беқарорлик манбаи бўлиб, буни мутахассислар, жумладан, БМТ экспертлари ҳам ўз тадқиқотларида қайд этиб келганлар. Ҳозирги вақтда халқаро агентликлар ва ташкилотлар ҳаётнинг барча жабҳаларида гендер ассиметриясини бартараф этиш бўйича кенг кўламли дастурларни ишлаб чиқмоқда.

Оиладаги зўравонликнинг қуйидаги турлари мавжуд:

- Психологик зўравонлик. Бу оилада ёки ташқи муҳитда оила аъзоларидан ота-онаси ёки фарзандларга бир-бирларига нисбатан психологик босим ўтказишидир.
- Чақалоқларга нисбатан зўравонлик. Бу жиддий соғлиқ муаммоларига ва ҳатто ўлимга олиб келиши мумкин. Мисол учун, одамлар болани силкитмаслик кераклигини тушунмасликлари, шунингдек, мия шикастланиши ёки ўлимга олиб келиши мумкинлигини билмаслиги мумкин.
- Жисмоний зўравонлик. Аксарият ҳолларда болаларга жисмоний зўравонлик қилиш жиддий жароҳат ёки ўлимга олиб келмайди. Кўпинча болаларни ўзини тутиш учун ишлатилади. Бутун дунёда ҳақорат ва жазо қўлланилади. Аммо болалар табиий равишда интизомни жисмоний жазодан фойдаланмасдан сақлашни афзал кўрадилар.
- Жинсий зўравонлик. Болалар жинсий алоқа қилишга мажбурланади ёки жинсий зўравонликка учрайди. Бундай хатти-ҳаракатларни асосан эркаклар ва ўғил болалар ўз оилаларида амалга оширадилар. Эрта турмуш қуриш холатлари ҳам бундан мустасно эмас. Дунёда 82 миллион қиз 18 ёшгача турмушга чиқади. Кўпчилик анча ёшроқ ва ёши каттароқ эркакларга турмушга чиқишга мажбур. Натижада улар зўравонликка, жумладан, мажбурий жинсий алоқага дуч келиши мумкин.
- Иқтисодий-моддий зўравонлик. Оилада ишчи кучнинг (аксарият ҳолларда эрнинг) оиласи ва фарзандларининг муҳим ехтиёжларини моддий маблағ бўла туриб бунга зўравонлик билан таъминламаслик (бу ерда моддий таминоти етарли ёки юқори дароматга эга сифатида тушунилади).
- Номус ортидаги қотилликлар – бунда эркаклар оиланинг “номуси” саналмиш қизларини ўлдириши, яъни, никоҳдан ташқари жинсий алоқа ёки мажбурий никоҳдан бош тортиш ортидан унга зўравонлик қўллаши назарда тутилади;
- Баъзи болалар беҳосиятликда айбланади, натижада уларга қаралмайди, таҳқирланади ёки ҳатто ўлдирилади; баъзилари бахтсизлик келтиради деб, қурбон қилинади.
- Оиладаги зўравонлик. Кўпгина болалар ўз уйларида, одатда, ўз ота-оналари томонидан зўравонликка дуч келишади. Бундай зўравонлик болаларнинг ҳис-туйғуларига, ривожланишига ва ҳаёти давомида бошқалар билан муносабатларига таъсир қилиши мумкин. Оилада аёлга

нисбатан зўравонлик қўлланилса, у кўпинча болаларга нисбатан содир ҳам этилади.

- Уйда болаларга нисбатан зўравонлик содир этилиши учун ота-оналар, ўгай оналар/ўгай оталар, асраб олувчилар, ака-ука, опа-сингиллар, қариндошлар ва бошқа тарбиячилар жавобгар бўлиши мумкин.

Оиладаги зўравонлик: бу болага қандай таъсир қилади ва қандай оқибатларга олиб келиши мумкин?

Оилада ота-она боланинг ривожланишига кучли таъсир кўрсатади, ота ва онанинг хатти-ҳаракатлари болалар учун тўғри ва нотўғри ҳаракатлар, хулқ-атворнинг намунасидир. Ҳар биримиз ота-она муносабатларининг намунасига эгамиз, лекин бу ҳар доим ҳам севги ва ўзаро ҳурматга эга эмас. Дунё бўйлаб кўплаб болалар ҳар куни оиладаги зўравонликдан азият чекади.

Эпидемиологик вазият шароитида одамлар уйда кўпроқ вақт ўтказа бошладилар. Кўпгина мамлакатларда оилавий зўравонлик қурбонлари сони ортиб борди. Оилавий зўравонлик қурбонларининг 70 фоиздан ортиғини аёллар ва қизлар ташкил этади. 2019 йилда Беларусда 25 мингга яқин аёл турли хил жиноятлар, жумладан, жинсий зўравонлик қурбони бўлди. Оиладаги зўравонлик – бу, шахснинг жисмоний ва руҳий саломатлигига зарар етказадиган, оиланинг барча аъзоларининг мақбул ҳаётига халақит берадиган ва боланинг нормал ривожланишига ҳавф туғдирадиган, ҳар қандай оила аъзосининг ҳуқуқларини бузадиган ҳар қандай ҳаракат ёки ҳаракатсизликни ифодалайди.

Болалар оиладаги зўравонлик ҳолатида энг заифи ҳисобланади. Нега?

Оиладаги зўравонлик гувоҳи ва кўпинча жабрланувчига айланган бола кўпинча ҳамма нарса бошқача бўлиши мумкинлигини тасаввур ҳам қилмайди.

Бола, айниқса, кичкина бола ота-онасига боғлиқ, у уйидан бош олиб чиқиб кета олмайди. Болалар нима учун отаси онасини калтаклашини тушунолмайдилар ва одатда содир бўлаётган воқеалар учун ўзларини айблашади.

Болалар кўпинча ўз муаммолари ҳақида катталарга нима айтиш мумкинлигини билишмайди. Ёрдамга киришиш ҳам фақат ота-оналар иштирокида бўлиши мумкин.

Оиладаги зўравонлик, ҳатто зўравонлик нишони бўлмаса ҳам, болага бир нечта салбий таъсир кўрсатади. Тажовузкорнинг ҳаракатларига нисбатан фақат қаршилик кўрсатаишга қаратилган бўлиши мумкин.

Ота-оналарнинг зўравонлигига гувоҳ бўлган болаларда ҳавотир, руҳий тушкунлик, мактабда ёмон ўқиш, ўз-ўзини ҳурмат қилмаслик, қўрқув ва ҳадиксираш, овқатланишнинг бузилиши (ортиқча овқатланиш ёки овқатланишдан бош тортиш) каби ҳиссий ва хулқ-атвор муаммолари юқори бўлади. Бундай болалар – болалик ва ўсмирлик даврида тажовузкор хатти-ҳаракатларга мойил бўлиши ёки аксинча, атрофдаги дунёга бефарқ муносабатда бўлиши ва келажакда оилавий муносабатларни қуришда қийинчиликларга дуч келиши мумкин.

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160. ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Ота-она муносабатларида зўравонликка гувоҳ бўлган болаларнинг психологик хусусиятлари:

- Болаларда айбдорлик, уят, туйғуларини сир сақлаш ва ўзини ўзига паст баҳо бериш, қадрламаслик;
- Кўпинча болалар ғазабни бошдан кечиради, натижада ўзларидан заифроқ, ёшроқ болаларга ўз жаҳлини кўрсатиши мумкин. Баъзида ғазабланишнинг аниқ сабаби ҳам бўлмаслиги мумкин;
- Боланинг ҳаддан ташқари сустлиги, ўзини ҳимоя қила олмайди;
- Баъзи болаларда ўзига эътиборни жалб қилиш, кўпинча бўйсунувчи, намойишкорона хатти-ҳаракатларнинг устунлиги;
- Ташвиш, соғиниш, ёлғизлик туйғуларини бошдан кечириш, уйқу бузилиши бкузатилади.

Нима қилиш керак?

Агар сиз ва фарзандингиз оиладаги зўравонлик ҳолатида бўлсангиз – ёрдам сўранг! Бу заифлик эмас! Ёдингизда бўлсин, бу сизнинг ҳаётингизни ва фарзандларингизнинг ҳаётини яхши томонга ўзгартиришга бўлган қатъиятингиз ва хоҳишингизни амлага ошириш учун имкониятдир.

Оилавий зўравонлик содир бўлган вазиятда нима қилиш кераклигини аниқлашга ёрдам берадиган бир қатор оддий қадамлар мавжуд:

- ўзингизни ижтимоий муҳитингиздан ажратиб қўймасликка ҳаракат қилинг, дўстларингиз (қиз дўстларингиз), қариндошларингиз, қўшниларингиз ва ҳамкасбларингиз билан яқин муносабатларни сақланг; Бундай ҳолатларнинг олдини олиш, ўзингизни ва фарзандларингизни ҳимоя қилиш мақсадида турмуш ўртоғингиз (шерик) қачон зўравонлик қилишига эътибор беринг;
- ўзингиз учун уйдан қурол сифатида фойдаланиш мумкин бўлган нарсалар мавжуд бўлган жойлардан (масалан, ошхонадан) узоқда бўладиган ва шу билан бирга квартирадан (уйдан) чиқишга яқин бўлган жойни белгиланг; агар сизга нисбатан зўравонлик қўлланилса, иложи бўлса, квартирани тарк этинг;
- хавф остида бўлганингизда мурожаат қилишингиз мумкин бўлган қўшнилар, дўстлар, ички ишлар бўлими, бошпана ва инқирозли ташкилотларнинг телефонларини ёдда сақланг;
- ички ишлар ходимларига қандай мурожаат қилишингиз мумкинлигини кўриб чиқинг; ёдда тутинг, сиз исталган вақтда ички ишлар органига бепул қўнғироқ қилишингиз мумкин;
- болаларингизга зўравонликни ҳеч қачон оқлаб бўлмаслигини тушунтиринг ва ишонтиринг, ҳеч қачон зўравонликка ўзингизни ёки фарзандларингизни сабабчи деб ўйламанг;
- болалар билан квартирадан (уйдан) тезда чиқиб кетишни машқ қилиш;
- қаердан ёрдам олишингиз мумкинлигини ҳал қилинг, турмуш ўртоғингиз (шерик) нима қилаётгани ҳақида гапиринг ва ўзингиз дуч келган вазиятдан уялмаслик кераклигини унутманг;

- инқирозли вазиятни кутманг, ўз ҳуқуқларингиз ҳақида маслаҳат маркази, бошпана ёки Қўллаб-қувватла марказининг мутахассиси билан олдиндан маслаҳатлашинг;
- ўзингизни хавфсиз ҳис қиладиган жойга қандай ва қайси жамоат транспортида боришингиз ёки доимо ёнингизда таксига пул бўлишини режалаштириш;
- зудлик билан уйдан чиқиб кетишингизга тўғри келса, керакли телефон рақамлари ва ҳужжатларни ўзингиз учун қулай жойда сақланг;
- Бир сумка кийим-кечак, дори-дармонлар, болаларингизнинг бир нечта севимли ўйинчоқлари ва инқироз пайтида сизга керак бўладиган бошқа нарсаларни хавфсиз жойда сақлашни унутманг.

Оилада жисмоний зўравонлик шароитида яшовчи болалаоларда қуйидаги психологик муаммолар намоён бўлади:

- ✓ Шикастли стресс реакцияси – боланинг жисмоний зўравонлик таҳдидларига жавоби. Ўзини уйқу бузилиши, иштаҳанинг ёмонлиги, соғлиқдан шикоят қилиш (психосоматика доирасида), қўрқувда намоён бўлиши мумкин, бу ота-оналар ва бошқа катталарнинг эҳтиёткор муносабати ёки қочишида намоён бўлади.
- ✓ Ҳаддан ташқари тажовузкорлик ва импулсив хатти-ҳаракатлар – уйда ва мактабда тажовузкор, бузғунчи хатти-ҳаракатлар. Бундай болалар ўзларини назорат қилишлари қийин: улар ўқувчилар ўртасида зиддиятли вазиятларни қўзғатадилар ва ўзлари низоларнинг бевосита иштирок этадилар. Улар зўравонликка мойил ҳолатда бўлиб, жиноий ва антисоциал хатти-ҳаракатларга мойил бўладилар.
- ✓ Шубҳа, ишончсизлик. Бундай оилаларнинг болалари, айниқса, катталар билан ишончга асосланган алоқа ўрнатиши жуда қийин, чунки улар уларни потенциал таҳдид қилувчи деб билишади. Шунингдек, у ўзини ўзи зарар кўрсатувчи, яшашни истамасликда ҳам намоён бўлиши мумкин.
- ✓ Ўзини паст баҳо – ўзидан қониқмаслик. Вақт ўтиши билан у ўзини ҳаддан ташқари қадрлаш – ўзининг қудратлилиги ва дахлсизлиги ҳисси сифатида ниқобланади.
- ✓ Когнитив фаолликни ривожлантиришдаги бузилишлар – нутқ функциясининг бузилиши, ибораларни қуришда қийинчилик, овоз баландлиги. Бу бола йиғлаганда ва инжиқ бўлганида кўпинча жазоланганлиги билан боғлиқ.
- ✓ Марказий асаб тизимининг бузилиши – аниқ сабаблар бўлмаганда бузилишларнинг енгил белгилари мавжуд. Бундай сабаблар ҳиссий маҳрумлик, нотўғри овқатланиш ва ота-она қарамоғининг етишмаслиги бўлиши мумкин.
- ✓ Мактабга қизиқишнинг йўқолиши – когнитив мотивациянинг пасайиши, ўқув самарадорлигининг пастлиги (ташвишнинг кучайиши туфайли

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

боланинг диққатини дарсда ва синфда бажарилиши керак бўлган вазифаларга жамлаш қийин бўлади).

Оилада жисмоний зўравонлик билан бир қаторда, болалар ҳиссий ва психологик зўравонликка ҳам дучор бўлишади. Ҳиссий зўравонлик – атайлаб бузғунчи ҳаракат ёки боланинг қобилиятига жиддий зарар етказиш, шу жумладан, боланинг ота-онага ҳаддан ташқари боғлиқлиги учун жазо бўлиши мумкин.

Боланинг қобилият ва имкониятларини, истакларини мунтазам чеклаш натижасида боланинг нормал ривожланишига тўсқинлик қилиши мумкин бўлган ижтимоий аҳамиятга эга одамлар, гуруҳлар ва маданиятлар билан ўзаро муносабатлардаги чекловлар, болани ёлғиз ёки қаровсиз қолдириш билан таҳдид қилиш кўринишида намоён бўлади. Боланинг ёшига мос келмайдиган ортиқча ёки ошириб юборилган талаблар ҳам шулар жумласидандир.

Вояга етган одам унга нисбатан зўравонликни таҳдид ва камситиш, ҳақорат ва жазо манбаи сифатида қабул қилади, бироқ болада унга нисбатан зўравон кучлар ноумидлик ва тушкунликни пайдо қилади. Вояга етганида, бундай болалар қатъиятсиз бўлиб қоладилар, ўзларига ишонмайдилар. Улар учун обрў-эътибор қозониш жуда муҳим, шунда «ҳеч ким»дан «ҳамма нарса» кутиш истаги юқори бўлади. Ота-онаси тажовузкор бўлган оилада яшовчи болада мажбурлик ҳисси пайдо бўлади, бу ҳолатда у доимо ўзини ҳимоя қилишга мажбур бўлади ва бу хатти-ҳаракатлар услуби мактабга ва бутун жамиятга ўтади. Оилани тарк этиш, саргардонлик хавфи ортади.

Ота-оналар болани ўз ишларига аралашадиган муаммо ва тўсиқ сифатида қараса, бола ҳиссий жиҳатдан изоляция қилинади. Болани жазолашда, ота-оналар уни итоат қилишга ва тузатишга мажбур қилишлари мумкинлигига ишониб, хато қилишади ва шу билан фақат сабрсизлик ва ғазабни кўрсатадилар.

Боланинг оилавий зўравонликка дучор бўлиш эҳтимолини кўрсатадиган хатти-ҳаракатлар белгилари:

- Бу болаларда хафагарчиликка нисбатан сезгирлик ошган;
- Бу болалар қониқарсиз баҳо олиш эҳтимоли бўлса ёки дарсга тайёр бўлмаса, ўқишни ташлаб кетишади ёки мактабга бормасликлари мумкин;
- Ўқитувчилар ва ота-оналарнинг имзоларини қалбакилаштиришга мойил, улар ҳатто тиббий маълумотномаларни ҳам қалбакилаштиришлари мумкин;
- Улар салбий баҳолаш орқали эътиборни жалб қилиш учун асоциал хатти-ҳаракатлар орқали ўз эҳтиёжларини қондиришга мойилдирлар. Бундай истак ва ҳаёт тажрибасининг етишмаслиги болани жиноий оқибатларга олиб келиши мумкин (ички ишлар хонасига кириш, рўйхатга олиниш в.б.).

Зўравонлик тушунчаси ижтимоий фанларда қўлланила бошланганидан бери, номақбул, салбий ҳодиса сифатида қаралади. Бироқ, зўравонлик ҳақида ҳамма аниқлик билан қабул қилиши мумкин бўлган таърифни бериш осон эмас. Зўравонлик тушунчаси ҳар бир шахснинг онгида ўзининг ҳаётий тажрибаси билан боғлиқ. Оммавий ахборот воситаларида тез-тез ёритилиши туфайли жисмоний зўравонлик кўпинча одамлар тасаввурида устунлик қилади.

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160. ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Аввалло, шахслар қайси ҳаракат ёки вазиятни зўравонлик деб билишини аниқлаш керак. Қатъият, сўнгра зўравонликнинг кўлами, йўналиши ва ўлчовларини очиб беради. Умуман олганда, зўравонлик – куч ёки кучнинг йўқолиши ёки шикастланиши, бошқа одамга, ўзига ва шахсан гуруҳ ёки жамиятга қарши таҳдидлар орқали амалга оширилади (ЖССТ Консултация 1996).

Зўравонлик – экстремал кайфият, интенсивлик, қўпол хулқ-атворни тавсифлайди. Зўравонлик, шунингдек, тажовузкор хатти-ҳаракатлар, қўпол куч, жисмоний ҳокимиятни суиистеъмол қилиш, шахс ва жамиятни йўқ қиладиган хатти-ҳаракатлар мажмуи сифатида қаралади. Шунингдек, у зарарли фаолиятни ҳам ўз ичига олади [11, 57-58].

Зўравонлик – бу, кимгадир ўзи хоҳламаган нарсани қилиш учун куч ишлатиш ёки босим ўтказиш, деб белгиланса, зўравонлик ҳаракатлари ўртасида мажбурлаш, ҳужум, шафқатсизлик, куч, жисмоний ёки руҳий азоб ёки қийноқлар, уриш, ўлдириш, майиб қилиш ва зарар етказувчи хатти-ҳаракатлар қайд этилиши мумкин. Жароҳатловчи зўравонлик ортида одатда кучдан устунлик юқори туради, чунки у орқали зарар етказилади.

Ҳар бир зарарли хатти-ҳаракатни зўравонлик деб ҳисоблаш мумкин. Товарларга етказилган зарар ҳам шулар жумласидандир [13, 26]

Жисмоний зўравонлик – зўравонлик ҳақида гап кетганда, биринчи навбатда ақлга келадиган нарса тананинг лат ейишидир Бироқ, жисмоний бўлмаган зўравонликнинг бошқа шакллари ҳам ниҳоятда кенг тарқалган ва тизимли амалга оширилмоқда. Бошқа зўравонлик турларидан фарқли ўлароқ, жисмоний зўравонлик қисқа ёки узоқ давом этиши, доимий излар қолдириши билан ажралиб туради. Бундан ташқари, жисмоний бўлмаган зўравонлик маълум бир давр охирида содир бўлади.

Жисмоний зўравонлик шафқатсиз кучнинг бир туридир. Кўпинча у қўрқитиш ва жазолаш воситаси сифатида ишлатилади. Ҳиссий зўравонлик зўравонлик таърифида санаб ўтилган мақсадлар учун бошқа томонга ҳис-туйғулар ва ҳиссий ехтиёжлар, босим, санкция ва таҳдид қилиш мақсадида доимий равишда суиистеъмол қилинган восита сифатида фойдаланиш назарда тутилади. Масалан; турмуш ўртоқ, дўстлар ва оила аъзоларининг ҳиссий севги, меҳр ва қўллаб-қувватлаш каби эҳтиёжларга бепарволик билан ёндошишларидир. У доимий хўрлаш ва камситувчи хатти-ҳаракатларни ўз ичига олади. Оғзаки зўравонлик – сўзлар ва ҳаракатлар билан мунтазам равишда қўрқитиш, жазолаш ва назорат қилиш воситаси сифатида ишлатилади. Бунда ишончни синдириш ва шеригига зарар етказиш кўзда тутилади. Кўпинча оғзаки зўравонликни қўллашда “ландовур”, “аҳмоқ”, “хунук”, “қўпол” каби тахаллусларни масхара қилиш билан қўллашни ўз ичига олади.

Иқтисодий зўравонлик – бу, шахсга нисбатан санкция, таҳдид ва манбалари, шунингдек, пул таҳдидидир. Бу зўравонлик назорат қилиш воситаси сифатида мунтазам фойдаланилади. Чекланган чўнтак пулини бериш, ишнинг ҳаётига тўсқинлик қилиш, ишлашдан бош тортиш ва турмуш ўртоғининг даромадини сарфлаш ва ҳоказо шаклларда кўрилади.

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Зўравонликнинг барча турларини ҳал қилиш учун профилактик ёндашуви зарур. Чунки, зўравонликнинг бир тури кузатилган муҳитда бошқаларнинг пайдо бўлиши эҳтимоли юқори. Шунинг учун зўравонликнинг барча турлари маълум бўлиши керак.

Жинсий зўравонлик жинсий ҳаётга таҳдид, қўрқитиш ва назорат қилиш сифатида тавсифланади. [5, 4-5].

Жамиятга таъсир қилувчи жинсий зўравонлик муаммоси.

Жинсий деб аталадиган яна бир зўравонлик тури шерикнинг ҳис-туйғуларини ҳисобга олмасдан, туҳмат ва ҳақоратдан тортиб зўрлашгача бўлган танани суиистеъмол қилишдир. Жинсий зўравонлик мавжудлигининг баъзи белгилари мавжуд:

- хатти-ҳаракатлар; аёлларга жинсий объект сифатида муносабатда бўлиш, ҳаддан ташқари рашк ва скептицизм;
- шаҳвонийликни жазолаш ёки таъсир қилиш усули сифатида очиқчасига жинсий ҳаётда мажбурлаб ишлатиш;
- қарама-қарши жинс вакилларига қизиқиш билдириш ва алдаш, шафқатсиз куч ишлатиб жинсий алоқа қилиш;
- мажбурлаш, турмуш ўртоғининг жинсий эҳтиёжларини эътиборсиз қолдириш, зўрлаш, исталмаган жинсий алоқа қилиш;
- лавозим учун жинсий муносабатларга мажбурлаш ва фоҳишаликка ундаш кабилар [6, 117].

Жинсий зўравонлик оилада бўлгани каби ижтимоий соҳада ҳам кучли кўрилади. Сексистик ёндашувларнинг нотўғри қарашлари, айниқса аёлларни айблаш, қабул қилиш аёлларга нисбатан мунтазам жинсий зўравонлик кўрсаткичлари ҳисобланади. Масалан, зўрлаш ҳолатида эркакнинг муносабати ҳимоя қилинади. [4, 64]. Жабрланган аёл жамиятдан четлаштирилади. Улар энди муносабатларга эга бўлишни ёки муносабатларини чеклашни хоҳламайдилар.

Бугунги оилавий муносабатлар кодекслар билан артибга солинган бўлса-да, зўрликни назарда тутувчи ижтимоий тузилма ҳали ҳам мавжуд. Аёлларни жинсий объект сифатида ишлатиб, аёлларни ўз шахсий мулки сифатида билади ва жинсий зўравонликни давом эттиради.

Жинсий зўравонлик шахсий масала бўлгани учун уни ошкор қилиш ёки очиқчасига айтиш жуда қийин. Жинсий зўравонликнинг ўзига хос томони бу куч ишлатишдир. Куч ишлатиш, зўрлаш, қўл билан жинсий алоқа қилиш, ечинтириш ва оғзаки ҳақорат қилишдан бошлаб турли хил хатти-ҳаракатларни ўз ичига олади.

Жинсий зўравонлик оилада ҳам, ижтимоий соҳада ҳам кучли танқид остида кўрилади. Мазкур зўравонликда ёндашувларнинг устунлиги, айниқса аёлларни айблайдиган тарзда қабул қилиш, аёлларга нисбатан мунтазам жинсий зўравонлик кўрсаткичларининг устунлигила деб ҳисобланади. Яъни, зўрлаш ҳолатида эркакнинг муносабати ҳимоя ҳисобланади [4, 64].

Жинсий зўравонликни ички ва ташқи мазмунга эга бўлган икки қисмга бўлиш мумкин. Уй ичида: қариндош-уруғлар билан алоқада бўлиш, қариндош-уруғни мажбурлаш, турмуш ўртоғи (аёл) қабул қила олмайдиган нарсаларни, жинсий алоқага мажбурлаш, зўрлаш (уйда беихтиёр жинсий алоқа қилиш мажбурлаш/муносабатларга кириш), турмуш ўртоғининг ҳис-туйғуларига эътибор бермаслик, шаҳвонийликни қондириш сифатида ишлатиш, фойдаланиш – бу, ички мазмунга эга бўлган жинсий зўравонликдир.

Уйдан ташқарида: зўрлаш, мажбуран қамоққа олиш / ҳибсга олиш, аёлни қабул қилиш мумкин бўлмаган (никоҳдан ташқари муносабатларда), жинсий алоқага мажбурлаш, имо-ишоралар қилиш, шаҳвоний сўзларни айтиш, жинсий зўравонлик, шантаж қилиш бу билан жинсий алоқада бўлмоқ, уни мажбурламоқ (ўзини бошқалар билан), жинсий аъзоларига аёл сезадиган тарзда қараш (оёқлари ҳам), шу жумладан жинсий алоқада бўлиш учун мобил телефондан фойдаланиш, «айниқса, иш жойида» жинсий алоқа қилиш, контент хабарларини юбориш, ушлаш, безовта қилиш, бармоқ билан уриш, чимчилаш, жинсий зўравонлик каби хатти-ҳаракатлар ташқи мазмунга эга бўлган жинсий зўравонлик ҳисобланади.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти томонидан ўтказилган тадқиқот натижаларига кўра, жисмоний ва жинсий зўравонлик билан боғлиқ бўлган эркаклар аёлларнинг хатти-ҳаракатларини доимо назорат қилишларини аниқладилар. Зўравон эркаклар – аёлларнинг уйдан чиқишига рухсат бериш, уларни олиб кетмоқчи, қаердалигини, қаерга кетаётганини билишни истаб, бошқа эркаклар билан гаплашишга нисбатан чекловли муносабатда бўлиш каби аёлларни зулм қиладиган ва назорат қиладиган муносабатга эга бўлишлари асосида, эркакларнинг назорат мотиви самарали эканлиги таъкидланган.[3, 47]

Никоҳда эркак хотини билан, ихтиёрий иттифоқда эса эркак аёл билан, Аёлнинг ўз иродасига қарши жинсий алоқага мажбурлаши ҳам жинсий тажовуз деб ҳисобланади. Жинсий тажовуз қурбонларининг аксарияти 15 ёш ва ундан кичикдир. Кичик қизлар ёши каттароқ эркак қариндошлари ёки дўстлари томонидан осонгина мжбурланишади. Уларга нисбатан зўрлик ишлатиш олдиндан мақсад қилиб олиниб, осонгина нишонга олиниши мумкин. Каттароқ ёшдаги йигитлар, ўқитувчилар, қариндошлар ёки улар устидан ҳокимиятга эга бўлган бошқа эркаклар ёш аёлларга жинсий тажовуз қилишади. Жинсий зўравонлик қурбонларининг ҳаётида кўпинча, тартибсиз ва кўпхотинли жинсий алоқа ўрнатиш таъсирида, исталмаган ҳомиладорлик, жинсий йўл билан юқадиган касалликлар, спиртли ичимликлар ва гиёҳванд моддалардан фойдаланиш натижасида, депрессия ва ўз жонига қасд қилиш хавфи ортади. Бундан ташқари, сурункали оғриқ гинекологик касалликлар ва жинсий дисфункциялар ҳам кенг тарқалган [1, 9-10].

Жинсий зўравонлик эркакдан аёлга, эркакдан эркакка ва аёлдан аёлга бўлиши мумкин. Бу эркаклар учун ҳам бўлиши мумкин [7, 139].

Никоҳдан сўнг зўрланишнинг сабаблари:

- “Онг”, “жазо” ва “авторитет” эркаклар хотинлари билан улар хоҳлаган вақтда жинсий алоқа қилиши шарт деб ўйлашади. Бу аёллар ҳуқуқни ҳурмат

қилмаслик натижасида, улар жинсий зўравонликка учрагани ҳақида ҳам мурожаат қилиши мумкин.

- Кўпчинча, никоҳ учун ҳотин-қизларнинг рози бўлмаслиги, эркаклар ўз шеригининг танасига эгалик қилиш ҳирсини янада ошириши мумкин.
- Икки томон ҳоҳиши билан амалга ошган жинсий алоқа зўрлаш ҳисобланмайди.
- Аёлнинг хатоси учун баҳона сифатида жазолаш мақсадида жинсий алоқа қилиш.

Яна бир сабаб, эркакнинг аёл устидан ҳокимияти ва куч кўрсатиш учун жинсий зўравонликка мурожаат қилиши ҳам кузатилади. Маълум бўлишича, никоҳдан сўнг зўрлаш ҳодисаси эркакнинг аёл устидан барча ҳуқуқларга эга эканлигини англашидан келиб чиқади. Гоҳида жазолаш, гоҳида устунликка эришиш, вақт ҳам психологик муаммолардан келиб чиқадиган ҳаракатлар натижасидир.

Турмуш ўртоқлар ўртасидаги оилавий зўравонлик.

Ижтимоий ҳодиса сифатида оила қурилишидан бошлаб шахснинг ўзига хос ички «мен»и шаклланади. Айнан шу ерда улар ўзларини топадилар ва улар омон қолиш учун зарур бўлган ёрдам ва ғамхўрликни оладилар.

Оила аъзоларининг биринчи ижтимоийлашуви тажрибали, иқтисодий фаолият амалга оширилади, оила аъзолари ўртасида самимий, илиқ ва ишончли муносабатлар ўрнатиладиган ижтимоий муҳит ҳисобланади. Бироқ, бу ижобий фазилатлардан ташқари, аксинча, ҳиссий ноқулайлик, кескинлик ва низолар манбаи бўлиши мумкин. Оила аъзолари одамлар ва жамият ўртасидаги салбий ҳолатлар ҳам шахсга, ҳам ижтимоий тузилишга чуқур таъсир қилади.

Уйдаги зўравонлик; улар ўртасида ҳуқуқий ва қонуний алоқалар мавжуд бўлса, ўзини оила сифатида белгилайдиган гуруҳ ичида мажбурлаш, шахсни камситиш, куч кўрсатиш ва ғазаб ва таранглиқни бартараф этишга қаратилган ҳар қандай зўравонлик ҳаракатидир [13].

Оиладаги зўравонлик маълум бир гуруҳ ичида бир шахсдан бошқасига йўналтирилган – мажбурлаш, камситиш, жазолаш, куч кўрсатиш, ғазабни, таранглиқни кўрсатиш учун қўлланиладиган зўравон хатти-ҳаракатларнинг барча турлари сифатида аниқланади [8, 32-35].

Оилавий муносабатларда шахсларнинг бири заиф, бири эса устун туради. Бу назорат ва қўрқувни яратиш учун куч ва қўрқитишдан мунтазам фойдаланиш, оғзаки, жисмоний, жинсий, ҳиссий ва иқтисодий зўравонлик юзага келиши мумкин [14, 3]. Бундай ҳолда, зўравонлик кучлидан заифгача ўзгаради.

Умуман олганда, аёлларнинг оиладаги ижтимоий-иқтисодий ҳолати эркакларга нисбатан қиёсланганда, паст деб баҳоланади. Аёлларнинг эркакларга нисбатан заифлиги оиладаги зўравонликнинг кўпроқ бўлишига сабабдеб ҳам кўрсатилади [2, 84-85].

Ота-оналардан бирининг иккинчисини томонидан калтаклашини кузатиш болаларга жисмоний зўравонлик билан таҳдид қилиняптими ёки йўқми, бу уларнинг кўз ўнгида содир бўлдими, яқин хонадан эшитилдими ёки

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
калтакланиш аломатларини кўришидан қатъи назар, бу болаларга чуқур руҳий шикаст етказади. Калтакланишларни кузатишдан ташқари, болалар жисмоний, психологик ёки жинсий зўравонликнинг бевосита қурбони бўлиш хавфи остида қолади.

Оилавий муносабатлардаги гендер ассиметрияси болаларнинг тарбияси, таълими ва оиладаги психологик иқлимга жиддий таъсир кўрсатади. Гендер-ҳокимият ўзаро таъсирининг муҳим хусусиятларини ривожлантириш, эҳтимол Россия минтақаларининг гендер ривожланиши дастури шаклида, оилада “оптимал” ҳокимият тизимини қуришга ёрдам беради. Амалий соҳада яна иккита ҳолатни ҳисобга олиш керак.

- Биринчидан, иккала ота-онанинг ҳуқуқий ҳолатини қўллаб-қувватлаш;
- Иккинчидан, иккала ота-онанинг болаларни тарбиялашдаги имкониятларини аниқ тартибга солиш мавжуд, чунки ота-оналик ва ота-онанинг қонуний жавобгарлиги ўртасидаги фарқнинг умумий қабул қилинган мезонлари ҳали ҳам мавжуд эмас.

Россия Федерацияси Конституцияси эркаклар ва аёлларнинг тенг ҳуқуқ ва эркинликлари ва уларни амалга ошириш учун тенг имкониятлар тамойилини мустаҳкамлайди, бунинг асосида оилавий муносабатларнинг барча соҳаларида ота-оналарнинг тенглиги тамойилини замонавий Оила кодексида мустаҳкамлаган. Бироқ, 2002 ва 2009 йиллардаги социологик тадқиқотлар шуни кўрсатдики, мазкур қоида ҳали ҳам тўлиқ бажарилмаган, бу оила институтининг автономлиги ва ҳуқуқий назорат чоралари етарли даражада ишлаб чиқилмаганидан далолат беради. Шундай қилиб, рус оилаларини инқирозли ривожланиш ҳолатидан олиб чиқиш, улардаги зўравонлик даражасини пасайтириш ва ҳокимият муносабатларини либераллаштиришга ёрдам берадиган давлатнинг ижтимоий сиёсатини самарали ҳуқуқий ва ижтимоий-маданий чораларини яратиш заруратини кўриб чиқиш лозим. Аммо бугунги кунда биз оила институтида ҳокимият муносабатларини ўз-ўзини бошқаришнинг таркибий элементлари ва механизмларининг давлат ижтимоий сиёсатидан ташқарида мураккаблашиши ҳақида гапиришимиз мумкин. Буларнинг барчаси ижтимоий сиёсат, ташқи таъсир ва назорат чораларини қўллаш билан оиладаги ҳокимият зиддиятини бартараф этишнинг икки томонлама имкониятларини белгилаб беради.

Оилавий зўравонликка қарши курашиш барча мамлакатларнинг асосий вазифаси саналади. Ҳатто-ки, Африка мамлакатларида ҳам оиладаги аёлларга ва болаларга нисбатан қўлланиладиган зўравонликка қарши курашлар олиб борилади, жумладан, 2002 йил Намибия парламенти оиладаги зўравонликнинг барча шаклларини ноқонуний деб эълон қилди. Шунингдек, қонунда болалар ва аёллар бундай зўравонликка дучор бўлмасликлари, зўравонлик саҳналарини кўрмасликлари ва зўравонлик натижасидаги шовқинларни эшитмасликлари кераклиги ҳам қайд этилган. Зўравон оилаларда ўсган болалар ҳиссий муаммоларга дуч келишлари мумкин. Уларнинг ўзлари зўравонлини ишлатишлари, чунки улар бу муаммоларни ҳал қилишнинг “оддий” усули деб ҳисоблашади.

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Намибиялик кўнгиллилар ўз тенгдошлари билан ёшларни оиладаги зўравонликдан хабардор қилиш лойиҳасини бошладилар. Уларнинг мақсади кўнгиллилар гуруҳини 95 фоизида камида битта ўқитилган одам бўлиши керак. Кўнгиллилар маҳаллий ташкилотлар билан биргаликда оиладаги зўравонлик ва болаларга нисбатан зўравонлик ҳақида хабардорликни ошириш, зўравонликсиз турмуш тарзини шакллантириш (тинглаш, уларга муносабат билдириш ва низоларни ҳал қилишни ўрганиш) ва ёшларга оилавий зўравонлик қурбонларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилишда ёрдам бериш учун тренинглар ўтказади. Бунда ташвиқот ишлари Намибия Миллий театри орқали, зўравонлик ҳақидаги шеърларни ёзиш, болаларни зўравонликсиз тарбиялаш, низоларни ҳал қилиш, ғазабни енгиш ва музокаралар олиб боришни кўрсатадиган баҳс-мунозаралар ва саҳна кўринишларини кўрсатиш, зўравонлик қилмасликнинг ижобий томонларини кўрсатиш мақсадида фотокўргазмалар ташкил этиш, мактаблар ва жамоаларда "тинчлик жаннатлари" яратиш ғоясини илгари суриш, болаларни ўзларини хавфсиз ҳис қиладиган жойни харитада кўрсатишга ундаш кабиларни ўз ичига қамраб олган. Шунингдек, маҳаллий тилларда оилавий зўравонлик ҳақида буклетлар ва видеороликлар тақдим этилади. Тренинг якунлангач, уларга ўз маҳаллаларида оилавий зўравонликка қарши курашиш бўйича чора-тадбирлар режаси берилади.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш лозим-ки, феминистик назария тарафдорлари оиладаги зўравонлик биринчи навбатда макрожамият даражасида кўриб чиқилиши керак деб ҳисоблашади. Давлат – оила ичидаги муносабатлар соҳасида аёллар ва эркакларнинг тенг ҳуқуқлилик муаммоларини тартибга солади. Чунки жамият негизидаги оилаларда бир томонлама ҳукмронлик (гендер ассиметрияси) зўравонликнинг асосий сабаби ҳисобланади.

Умуман зўравонлик механизмлари ва сабабларини, хусусан, турли илмий фанларда оиладаги зўравонликни тушунтириш учун турли хил концептуал ёндашувлар мавжуд бўлиб, улардан айнан гендер асимметрияси оиладаги зўравонлик муҳитини ривожланишида асосий омил сифатида тилга олинади.

Зўравонлик қурбони бўлган болалардан қисқа мулоҳазалар:

"Отам мени дарахтга боғлаб, қариндошим билан карта ўйнаганим учун ҳамма қўшниларнинг кўз ўнгида калтаклади. Энди ҳамма қўшнилар мени масхара қилишаяпти ва бу мени калтаклаганимдан ҳам ёмонроқ ҳис қилмоқда».

Ўғил бола, Жанубий Осиё.

"Мен эрта турмуш қуришдан нафратланаман. Мен эрта турмушга чиқдим ва эримнинг ота-онаси мени у билан ётишга мажбур қилишди. У мени тун бўйи қийноққа солди. Улар буни даъво дейишади ва бундай даволаниш натижасида ҳар оқшом ҳамма нарса яна содир бўлишидан азоб чека бошлайман. Бу мен энг ёмон кўрадиган туйғу».

11 ёшли қиз, 5 ёшида турмушга чиққан, Жануби-Шарқий Африка

“12 ёшимда отамдан ҳомиладорман деб ўйладим. Мен ўзимни ўлдирмоқчи бўлдим, чунки мен ўзимга қайта-қайта такрорлардим: “Буни одамларга қандай тушунтира оламан? Ўзингиз ўйлаб кўринг, мен 12 ёшда эдим. Ҳеч ким менга ишонмасди».

12 ёшли қиз, Шимолий Америка

“Баъзи оилаларда ота-оналар фарзандларининг кўз ўнгида жанжаллашиб, уларни хафа қилади. Айрим оилаларда ота-оналар ҳар доим уйга маст ҳолда келишади ва фарзандларининг жисмоний, ҳиссий ёки биологик эҳтиёжлари бор, деб ҳам ўйламайдилар. Баъзи болалар ота-оналари ва қариндошларига ўзлари ғамхўрлик қилишади, чунки уларнинг ота-оналари масъулиятсизлар”.

Ёш йигит, Жануби-Шарқий Африка

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ажгихина, Н. И. (2002). Гендерная асимметрия. А. Денисова (Ред.), Словарь гендерных терминов. Москва: Информация XXI век. 2016
2. Ağçай, 2009: 9-10)
3. ААК, 1995 йил: 201; 1998: 84-88
4. ВОЗ, 2005: 47
5. Геллес ва Страусс,1988:64
6. Ишиоğлу, 2006: 4-5
7. Йетим,1998 йил: 49-50; Косе ва Бешер, 117.
8. Книфе (1998: 139)
9. Мор Рооф Соллестиве,1998 йил; Оскай ва Дикенсик, 2005: 32-35
10. Насилие в семье: как это влияет на ребенка и что делать?
11. Насилиев_семье_Учебное_пособие_by_Р_И_Ерусланова,_К_В_Милюх,2010: 31-33
12. По материалам И.А. Фурманов, А.А. Аладьин, Н.В. Фурманова «Психологическая работа с детьми, лишенными родительской опеки». http://rcpp.by/article/vliyanie-nasiliya-v-semye-na-povedenie-rebanka-v-shkole/

ГЕНДЕР ТУШУНЧАСИ ВА УНГА ХОС АТАМАЛАР

Д.С.Абдуллажанова

Гендер адолати – Ғарбда пайдо бўлишидан анча аввал Ислом билан вужудга келган тушунча ҳисобланади. Яқин кунларда ижтимоий тармоқларда гендер тенглиги, феминизм, аёллар ва эркакларнинг жамиятдаги роли ҳақида баҳс-мунозаралар фаол кузатила бошланди. Шахслар ижтимоий мавқеи, жинси ва бошқа ижтимоий кўрсаткичларидан қатъи назар инсон ҳуқуқларидан бир хилда фойдалана олишса, гендер тенглиги юзага келади. Битта ҳуқуқ ҳам эркакда, ҳам аёлда бўлса-ю, эркак бу ҳуқуқдан фойдаланса, аммо аёл аёл бўлгани учун ҳам фойдалана олмаса, мана шу нуқтада гендер мувозанати бузилади. Бундай бузилишларнинг бўлиши эса жамиятда эркаклар устунроқ,

аёллар қуйироқда, деган тушунчани пайдо қилиши мумкин. Аслида эса ҳуқуқлар баравар, лекин шу ҳуқуқдан фойдаланиш имконияти турли тўсиқлар билан камайтирилади.

Гендер — хотин-қизлар ва эркаклар ўртасидаги муносабатларнинг жамият ҳаёти ва фаолиятининг барча соҳаларида, шу жумладан сиёсат, иқтисодиёт, ҳуқуқ, мафкура ва маданият, таълим ҳамда илм-фан соҳаларида намоён бўладиган ижтимоий жиҳатдир. Гендер тенглиги бўйича муаммолар илгари ҳам етарлича мавжуд бўлган. Аммо улар ҳақида гапирилмаган, муаммолар табиий ҳол деб қабул қилинган бўлиши мумкин. Лекин бошқа манбалар ўқилса, Қуръон ва ҳадислар билан танишса, аслида бошқача бўлиши, муаммоларсиз яшаш мумкинлигини тушуниш мумкин. Ўзбек менталитетида ҳам, динимизда ҳам аёлни хўрлаш йўқ.

Гендер тенглиги ва феминизм ўртасидаги чегара қаерда?

Гендер тенглиги Ўзбекистон учун янги тушунча эмас. У бизда аллақачон бошланган. Ислом динида аёлни хўрламаслик, қизларини тириклайин кўммаслик, қизларни тарбиялаганларнинг жаннатга тушиши, жаннат оналар оёғи остига экани уқтирилган. Ғарб эса бу тушунчаларга анча кейин келган.

Исломда аёлларнинг меросхўр бўла олиш, гувоҳлик бериш, ўз розилиги билангина ким биландир никоҳ қуриши каби ҳуқуқлари Ғарб жамиятидан аввалроқ тасдиқлаб бўлинган эди.

Гендер тенглиги шахсларнинг жинсидан қатъи назар тенг бўлиши кераклигини илгари сурса, феминизм фақатгина аёллар ҳуқуқларига урғу беради.

«Инсон ҳуқуқлари тўғрисида»ги умумжаҳон декларацияси 1948 йилда қабул қилинган. Лекин 50-йилларда ҳам, 60-йилларда ҳам, ҳатто 70-йилларда ҳам кўп ғарб давлатларида аёлларнинг сиёсий ҳуқуқлари эркакларники билан бир хил бўлмаган, улар кўп нарсада тўсқинликка учрашган, камситилган. Ҳатто аёл Одам Атонинг жаннатдан ҳайдалишига сабаб бўлган кимса, у инсоният олдида айбдор, деган қарашлар бўлган. «Гендер тенглигини энг биринчи бузадиганлар – оналар».

Гендер тенглигини биринчи навбатда оналар бузишади. Чунки қизларга ҳам, ўғил болаларга ҳам, жамиятга ҳам оналар тарбия берди. Баъзида оналарнинг ўзлари қизларнинг ҳуқуқларини бузаётганига гувоҳ бўламиз – ўқишга киритиб, контракт пулингни тўлагунча, шу пулга сарпонгни қилиб берамиз, дейишади. Шу гапларимиз билан қизлар ва йигитларнинг имкониятлари орасидаги тенгликка дахл қиламиз. Одамларнинг бундай ҳаракатлари натижасида нотенглик одатга айланиб боради, оқибатда давлатнинг ўзи ҳам бунга эътибор бермай қўйиши, жамият нотенглик муҳитига кўна бошлаши мумкин.

«Гендер адолати фақат аёллар эмас, эркаклар учун ҳам керак».

Давлат ўз сиёсатини гендер ёндашуви бўйича ташкил қилиши керак – эркакларнинг ҳам, аёлларнинг ҳам ўзига хосликларини инобатга олган ҳолда уларга ўз ҳуқуқларидан бир хилда фойдалана олишини кафолатлаши лозим. Гендер нотенглиги фақатгина эркаклар ва аёллар ўртасида эмас, ўзаро аёллар орасида ёки ўзаро эркаклар орасида ҳам кузатилиши мумкин. Қайноналар ва

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
келинлар, қизлар ва оналар, ишлаётган аёллар ва ишламаётган аёллар орасида ҳам нотенгликлар бор. Шу жумладан, эркаклар орасида ҳам бу нотенглик намоён бўлади – оталар ва ўғиллар, ишлаётган эркаклар ва ишламаётган эркаклар, юқори мансабдаги эркаклар ва камроқ маош олиб кун кўраётганлар, кучлилар ва кучсизлар...

Гендер нотенглигини болаларга нисбатан муомалада ҳам кўриш мумкин. Оналар ўғил болаларни калтаклашлари ҳоллари бор. Бу ўғиллар кейинчалик катта бўлганда худди шу ҳаракатларни ўзи ҳам такрорламаслигига ким кафолат беради? Жамиятда ноҳақлик фақат қизларга нисбатан амалга оширилмайди.

Корпоратив гендер сиёсати – ташкилотнинг самарадорлигини оширишга қаратилган, гендер тенгликка эришиш ва ташкилотда ишлаётган аёллар, шунингдек, унинг хизматларидан фойдаланувчи аёллар мавқеини яхшилашга қаратилган ҳаракатлар йўналишини белгилайдиган сиёсат. Тасдиқланган корпоратив гендер сиёсатининг мақсад ва вазифалари ташкилотнинг барча бўлимлари учун мажбурийдир. Энди давлат органларида хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларни таъминлаш масалалари бўйича ваколатли мансабдор шахс белгиланмоқда. Ваколатли шахснинг мажбуриятларини бажариш давлат органи раҳбарининг ўринбосарларидан бирининг зиммасига юклатилади. Демак, гендер тенглик масаласига корхона ва ташкилотнинг ўзида муносабат билдириш ва вазиятни ўнглаш механизми пайдо бўлди.

Гендер стереотиплар – жамиятда эркаклар ва аёлларнинг ўрни ва роли ҳақидаги анъанавий тушунчадан келиб чиққан ҳолда, турли жинсдаги вакилларнинг ҳусусиятлари ва хулқ-атвори тўғрисидаги умумий фикр. Гендер стереотиплар ушбу жамиятда мавжуд бўлган гендер роллар билан чамбарчас боғлиқ бўлиб уларни сақлаш ва кўпайтиришга ҳизмат қилади. Ҳусусан, гендер стереотиплар гендер тенгсизликни сақлашга ёрдам беради.

Жинс бўйича бевосита камситиш — жамият ҳаёти ва фаолиятининг барча соҳаларида хотин-қизлар ва эркакларнинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини тан олмасликка қаратилган ҳар қандай тарзда фарқлаш, истисно этиш ёки чеклаш, шу жумладан оилавий ҳолати, ҳомиладорлиги, оилавий мажбуриятлари туфайли камситиш, шунингдек шаҳвоний шилқимлик қилиш, тенг меҳнат ва малака учун ҳар хил ҳақ тўлаш;

Жинс бўйича билвосита камситиш — бир жинсдаги шахсларни бошқа жинсдаги шахсларга нисбатан ноқулайроқ ҳолатга тушириб қўядиган вазиятларни, ҳолатларни ёки мезонларни яратиш, шу жумладан гендер тенгсизликни оммавий ахборот воситалари, таълим, маданият орқали тарғиб этиш, муайян жинсдаги шахслар учун салбий оқибатларга олиб келиши мумкин бўлган шарт-шароитлар ёхуд талаблар белгилаш.

Гендер сезгирлик – жинсга қараб дискриминациянинг асосини ташкил этувчи ижтимоий-маданий омилларни тушуниш ва ҳисобга олиш.

Гендер роллар – жамиятда ва маълум бир тарихий вазиятда мавжуд бўлган ижтимоий ва маданий меъёрларга мувофиқ эркаклар ва аёлларга белгиланган ижтимоий роллар.

Гендер бўйича ишларни тақсимлаш- иқтисодиётда эркаклар ва аёлларнинг тақсимланмаганлигидир, шунинг учун иқтисодиётнинг бошқа тармоқларида эркаклар ёки аёллар устунлик қилади.

Гендер паритет – жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий, илмий ва маърифий ҳаётининг барча даражаларида эркаклар ва аёлларнинг тенг вакиллиги.

Гендер тенглик – аёллар ва эркакларнинг иқтисодий, ижтимоий, маданий ва сиёсий ривожланишда ўз ҳуқуқларидан фойдаланишлари учун тенг имкониятлар.

Гендерни бюджетлаш – гендер тенгликни таъминлаш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш харажатлари.

Гендер бўйича ажратилган маълумотлар – гендердаги тафовутларни ҳисобга олган ҳолда тўпланган ва қайта ишланган ижтимоий-иқтисодий маълумотлар.

Гендер таҳлил – иқтисодиётда ва жамиятда гендер йўналишларини баҳолаш, ушбу маълумотлардан потенциал муаммоларни аниқлаш ва ечимларни топиш учун фойдаланиш.

Гендер ассиметрия (номутаносиблик) – гуруҳдаги, ташкилотдаги, жамиятдаги ва ҳукуматдаги эркаклар ва аёлларнинг сон жиҳатдан тенгсизлиги.

Гендер статистикаси — давлат статистикасининг жамият ҳаёти ва фаолиятининг барча соҳаларида хотин-қизлар ва эркакларнинг ҳолати тўғрисида ҳар бир жинс бўйича алоҳида кўрсатилган маълумотларни ўз ичига олган, ҳар хил жинсдаги шахсларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг барча соҳаларидаги тегишли ҳолатини акс эттирадиган, гендер муаммоларини ва жамиятдаги муносабатларни ёритадиган қисми;

Гендер-ҳуқуқий экспертиза — норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳамда уларнинг лойиҳаларини хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатларини таъминлаш принципларига мувофиқлиги юзасидан таҳлил қилиш;

Гендер тенглик – аёллар ва эркакларнинг иқтисодий, ижтимоий, маданий ва сиёсий ривожланишда ўз ҳуқуқларидан фойдаланишлари учун тенг имкониятлар.

Жинсий тенгликка эришилган дунёдаги олти мамлакат:

Жаҳон банкининг “Аёллар, бизнес ва қонун-2019” тадқиқотига кўра дунёнинг олти мамлакати гендер тенглигига эришди. Бу Белгия, Дания, Франция, Латвия, Люксембург ва Швеция.

Тадқиқот учун экспертлар 187 мамлакатнинг қонунчилик базасини баҳолаб, сўнгги ўн йил ичида у ерда қандай ўзгаришлар қилинганлигини ва бу аёлларнинг ҳуқуқларига қандай таъсир қилганини аниқладилар.

Саккизта асосий кўрсаткичлар ҳисоблаб чиқилди: иш ҳақи, иш билан таъминлаш, бизнесни юритиш, аёлларга тегишли активларни бошқариш, пенсия нафақалари, эркин ҳаракатланиш, никоҳ ва болалар. Бу эса “Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида”ги Қонунда келтирилган.

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Кўпчилик қонуннинг узоқ йиллардан бери шаклланиб келган ва анъанага айланган урф-одатларга зид келиши, уларнинг илдизига болта уриши ва оилавий муносабатларга аралашиб, уларни издан чиқариши тўғрисидаги хавотирларини баён этмоқдалар. Ҳатто феминизмнинг ғарбга хос салбий оқибатларини мисол келтирмоқдалар.

Уларни хотиржам қилиш учун таъкидлаш лозимки, Қонун оилавий муносабатларга аралашмайди, ҳеч кимни ҳеч нимага мажбурламайди ёки мавжуд ҳуқуқларни чекламайди. Фақат томонлар учун янги ҳуқуқлар ва имкониятлар тақдим этиш орқали муносабатларни мувозанатлаш имконини беради. Ундан фойдаланиш ё фойдаланмаслик, албатта, томонларнинг ўзларига ҳавола.

Фарзанд дунёга келгач бериладиган таътил борасида Қонунда шундай дейилган: “Ҳам ота, ҳам она бола туғилиши муносабати билан ҳақ тўланадиган таътил олиш ҳуқуқига эга. Болага қараш бўйича таътилнинг давомийлиги ота-онанинг ихтиёрига кўра улар ўртасида тақсимланиши мумкин, бунда ота-она таътилдан қисмларга бўлган ҳолда фойдаланишлари мумкин”. Яъни ота ва она ўзаро келишсалар, фарзандга навбатма-навбат қарашлари мумкин. Бу, масалан, сессия топширмоқчи бўлган талаба қизлар, хорижга стажировкага кетиши лозим бўлган олима аёллар, узоқ вақт меҳнат фаолиятидан узилиши натижасида малакасини йўқотиб қўйиши мумкин бўлган касб эгалари учун катта имконият. Агар эр-хотин ўзаро келишиб шундай қарорга келсалар, Қонун буни қўллаб-қувватлайди ва ҳуқуқни амалга ошириш имконияти билан таъминлайди.

Қонун оилада, жамиятда турли иллатлар, анъана ниқоби остидаги ожизларга зулм, уларнинг ҳуқуқини топташ ҳолатларига қарши курашади. Биз анъаналар билан яшайдиган халқмиз. Лекин тараққиёт истасак, қонунлар билан ҳам яшашни бошлашимиз керак. Урф-одатлар шунчаки урф-одат бўлгани учун эмас, инсон шаъни ва қадр-қимматини улуғлагани, турмушини қулай қилгани, муносабатларни уйғунлаштиргани билан қадрли. Ижобий урф-одат ва анъаналарни инсонни камситувчи ва таҳқирловчи иллатлардан фарқлашда ўртада фақат бир мезон туради: инсон шахси ва унинг ҳуқуқлари. Биз кўзи очиқ миллат сифатида бу фарқни ажратиб олишимиз лозим.

Гендер тенглик мавзуси кўтарилганда “позитив дискриминация” деган тушунча кўп тилга олиняпти ва муҳокама қилинмоқда. Бу масала юзасидан айрим тушунтиришларга эҳтиёж борлиги маълум бўлмоқда.

Позитив дискриминация – бу кам сонли бўлган гуруҳ ёки қатламга алоҳида имкониятлар ва квоталар бериш дегани. У корхонада, таълимда, илмда ва ҳоказо соҳаларда гендер тенгликка эришиш учун қўлланадиган усулдир.

Масалан, Ўзбекистонда олима, муҳандис, дастурчи, жарроҳ (ва ҳоказо) аёллар кам. Ушбу соҳаларда аёлларнинг кўпайишига эса эҳтиёж мавжуд. Шундай шароитда қизларни ушбу йўналишларга кўпроқ жалб қилиб ўқитиш, бунинг учун уларга алоҳида шарт-шароитлар яратиш позитив дискриминация ҳисобланади.

Қонунда давлат хизматида гендер сиёсатини амалга ошириш учун вақтинчалик тарзда бир жинсдаги хизматчилар учун квоталаш тизими жорий

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
этилмоқда. Яъни ҳар бир давлат корхона ва ташкилотларида хотин-қизлар ва эркаклар вакиллигининг мутаносиблиги таъминлангунча вақтинчалик жинс квоталари белгиланади. Мутаносибликка эришилгач, квоталар бекор қилиниши мумкин.

Кимдир бизга бундай “чала тенглик”, “гибрид дискриминация” нега керак дейиши мумкин. Трампнинг позитив дискриминацияга қарши қилаётган ишларини мисол келтиришади баъзилар. Бошқа жамиятларни билмадим-ку, аммо анъанавий ўзбек жамиятида позитив дискриминацияга катта эҳтиёж мавжуд. Чунки аёлларимизнинг таълим олиши, илм билан шуғулланиши ва ижтимоий фаоллигини рағбатлантиришга эҳтиёж катта. Қолаверса, жамиятимизда аёллар зиммасига ортилган маиший мажбуриятлар юки ҳам оғир.

Гендер асимметрияси – бу ҳаётнинг турли соҳаларида ҳар иккала жинснинг ижтимоий ва маданий ролларини (шунингдек, улар ҳақидаги тасаввурларни) номутаносиб тарзда акс эттиришдир. Бу эркаклар ва аёллар имкониятлари бўйича ижтимоий-иқтисодий тенгсизликнинг бир шакли бўлиб, натижада эркаклар жамоасининг аёллар жамоасини бўйсундириши ва улар устидан ҳукмронлиги пайдо бўлишига олиб келади. Масалан, аксарият мамлакатлар аҳолисининг ярмидан кўпини (51% дан 54% гача) аёллар ташкил этсада, миллий ва минтақавий даражадаги сиёсат соҳасида уларнинг сони анча камлигини кўриш мумкин. Демак, давлат бошқаруви, сиёсат, қарорлар қабул қилиш, йирик ва ўрта бизнес соҳасида эркаклар устунлик қилади; эркаклар асосан мулкка (шу жумладан оилавий мулкка) эгалик қилишади. Аксинча, ҳукумат, сиёсат, бизнес ва бошқа соҳаларда банд бўлган аёллар ижрочилик вазифаларида кўпчиликни ташкил қилади; шунингдек, иқтисодиётнинг кам маошли ва кам даромадли соҳаларида ҳам аёллар устунлик қилади.

Албатта, баъзи ҳолларда гендер асимметрияси ҳар доим ҳам камситувчи хусусиятга эга эмас (“камситиш” атамаси тенг ҳуқуқ ва имкониятлар тамойилининг бузилиши хақида гап кетганида қўлланилади). Масалан, аёлларнинг репродуктив функциялари билан боғлиқ аниқ қонунчилик ҳужжатлари мавжуд (бунга улар учун бериладиган ҳомиладорлик ва туғруқ таътиллари киради). Пенсия қонунчилиги ҳам асимметрик бўлиб, унга кўра, аёллар эркакларга нисбатан эртароқ ёшда пенсияга чиқадилар.

Аммо кўпинча гендер номутаносиблигининг намоён бўлиши жамоат онгида шаклланиб қолган стереотиплар ва патриархал муносабат туфайли аёлларга нисбатан ҳали ҳамон камситувчи бўлиб қолмоқда. Масалан, бошқарув тизимида аёллар вакиллигининг паст даражаси уларнинг бошқа “табиий тақдири” борлиги ёки сиёсат билан шуғулланишни хоҳламасликлари билан изоҳланади.

Меҳнатга ҳақ тўлашни гендер дифференциациялаш (табақалаштириш) – бу хотин-қизлар ва эркаклар оладиган иш ҳақи ўртасидаги фарқ. Мазкур муаммо ҳар доим эркакларнинг фойдасига устун туради ва XX аср давомида дунёнинг барча минтақаларида кузатиб турилди. Давлатлар ўртасида аёллар ва эркакларга тўланадиган иш ҳақларининг тебраниб турувчи фарқлари эса, 75% дан 30% гачани ташкил этади.

Мисол учун, Германияда хотин-қизлар эркаклар топаётган даромаднинг ўртача 70 фоизини олишади. Яъни, эркак бир йил ичида қанча пул олса, аёл эса бунинг учун 15,5 ой ишлаши керак бўлади. Америка Қўшма Штатларида эса, ўрта ёшдаги аёллар бир оз кўпроқ пул ишлашади – эркаклар даромадининг 74%и атрофида. Бундан ташқари, жинси билан бир қаторда, аёлнинг ёши ҳам унинг даромадига таъсир кўрсатади. 50 ёшдан юқори аёлларнинг даромадлари эркаклар даромадларининг атиги 65 %ини ташкил этади.

Жинслар орасидаги иш ҳақи бўйича фарқ энг кўп даромадли ва юқори профессионал гуруҳлар орасида ҳам сезиларли равишда фарқланади. Шу билан бирга, аёллар ҳали ҳам юқори менежмент соҳасидан жой олишмаган. Америка Қўшма Штатлари, Германиянинг энг йирик компанияларида президент лавозимларини эгаллаб турган аёлларнинг улуши эркакларникига қараганда кўп йиллар давомида 3%дан кам бўлган. Бандликдаги феминизация бир қатор аёлларга савдо ва молия соҳасидаги ўрта менежментда яхши имкониятлар очиб берганини инкор этиб бўлмайди. Аммо шунга қарамай, Европада мазкур соҳаларда хотин-қизларнинг улуши атиги 30%, АҚШда эса 40% холос.

Аёллар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқлар ва тенг имкониятлар тўғрисидаги қонун ҳужжатлари фақат иқтисодиётнинг давлат секторида амал қилиб, хусусий секторда эса деярли ишламайди.

Ижобий камситиш – бу озчиликни ташкил этадиган ва жинси, ирқи, миллати асосида анъанавий равишда камситилган гуруҳ вакилларига имтиёзлар бериш, иш билан таъминлаш, лавозимини кўтариш, таълим олиш, шунингдек, мазкур гуруҳ вакилларини бошқарув органларига илгари суришга қаратилган сиёсат ёки тамойилдир.

Гендер сиёсатга нисбатан ижобий камситиш— бу аёлларнинг ижтимоий мавқеини оширишга қаратилган давлат томонидан белгиланган имтиёзлар, рағбатлантириш, тақиқлар ва компенсация тизимидир. Шу сабабли кўпгина мамлакатларда аёлларни касбий соҳада, илм-фан ва бошқа соҳаларда илгари суриш, бандлигини таъминлаш бўйича мақсадли давлат дастурлари яратилмоқда, сайловга номзодларнинг рўйхатларини тузишда, ижро этувчи ва қонун чиқарувчи органларни шакллантиришда аёллар учун мажбурий квоталар жорий этилмоқда.

Қисқача айтганда, ижобий камситиш салбий камситишни бартараф қилиш, ижтимоий тенгсизликка қарши курашиш воситаси сифатида ишлайди.
Бироқ, танқидчиларнинг таъкидлашича, ижобий камситишлар ҳам бир нечта камчиликларга эга.

Хусусан, ижобий камситиш аксарият ҳолатда тескари камситишни келтириб чиқаради – устуворлик фақат касбий фазилатларига эмас, балки жинси, ирқи, ранги, дини ёки миллий келиб чиқишига қараб берилса, кўпчилик интилиш ва кўникмаларидан қатъи назар, ютқазган вазиятда бўлади.
Бундан ташқари, бундай ёндашув ютуқларни етарлича тўғри баҳоламасликка олиб келади, яъни кўпчилик инсон эришган ютуқлари, меҳнатсеварлиги, тинмай ишлаши ва истеъдоди учун эмас, балки фақат ижобий камситиш туфайлигина маълум бир ютуқларга эришган, деб ўйлашади.

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160.
ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

ПСИХОЛОГИК ЗЎРАВОНЛИК, ИҚТИСОДИЙ ЗЎРАВОНЛИК, КИБЕРБУЛЛИНГ

И.И.Рахимова

Психологик зўравонлик, шунингдек, ҳиссий ёки ахлоқий зўравонлик – бу психологик шикастланишга, шу жумладан ташвиш, депрессия ва шикастланишдан кейинги стресс бузилишига олиб келадиган зўравонликнинг бир тури. Ушбу турдаги зўравонлик кучлар (томонлар) мувозанати бузилган ҳолатларда учрайди, масалан, зўравонлик муносабатлари, безорилик, айниқса иш жойларида ва болаларни зўрлашда учрайди.

Психологик зўравонлик (кўпинча ҳиссий зўравонлик деб аталадиган зўравонлик тури) – бу психологик шикастланишга, шу жумладан ташвиш, сурункали депрессия ёки шикастланишдан кейинги стресс бузилишига олиб келиши мумкин бўлган хатти-ҳаракатларга дуч келадиган шахснинг бошқа шахсга бўйсуниши ёки унга бўйсундириши билан тавсифланган зўровонлик шакли. Бу кўпинча қўпол муносабатларда куч мувозанати (томонлар кучларининг тенглигининг) бузилиши ҳолатлари билан боғлиқ бўлиб, улар безорилик ва иш жойини (мансабни) суиистеъмол қилишни ўз ичига олиши мумкин. Шунингдек, психологик зўравонлик қийноққа солувчилар, бошқа зўравонликлар, инсон ҳуқуқларини жиддий ёки узоқ муддат бузилиши, айниқса судсиз ҳибсга олиш, сохта айбловлар ва ўта туҳмат қилиш каби қонуний ҳимоясиз амалга оширилиши мумкин, масалан, бу давлат ва оммавий ахборот воситалари орқали амалга оширилганда.

Кўпгина психологик тадқиқотларда ишлатиладиган Конфликт тактикаси шкаласи (CTC) психологик зўравонликнинг яна учта умумий тоифага бирлаштирилган 20 га яқин характерли кўринишини аниқлайди:

• вербал агрессия (масалан, одамда норозилик ёки ғазабланишни келтириб чиқаришга қаратилган нутқ (баёнотлар).

• доминант хатти-ҳаракатлар (масалан, одамнинг қариндошлари билан мулоқотини чеклаш);

• рашкнинг намоён бўлиши (масалан, зинода айблаш).

Психологик зўравонликнинг намоён бўлишига, шунингдек, инсоннинг қадр-қиммати ва қадр-қимматини пасайтиришга қаратилган ҳаракатлар киради (масалан, доимий танқид қилиш, одамнинг қобилиятини паст баҳолаш, ҳақорат қилиш), қўрқитиш, ўзига, шеригига, фарзандларига, шеригининг дўстларига ёки қариндошларига жисмоний зарар етказиш таҳдиди, уй ҳайвонларини ўлдириш, шерикнинг шахсий нарсаларини йўқ қилиш, оиласидан ёки дўстларидан зўравонлик билан ажратиш, газлайтинг (ўтмишдаги зўравонлик фактларини инкор етиш).

Кўпгина тадқиқотлар шуни таъкидладики, жисмоний ва жинсий зўравонликдан фарқли ўлароқ, биргина ҳодиса, вазият ёки инцидент ҳиссий зўравонликни келтириб чиқармайди. Ушбу турдаги зўравонлик иқлим ёки хулқ-атвор услубининг шаклланиши билан тавсифланади ва ҳиссий зўравонликни аниқлаш учун зўравонликнинг муҳим таркибий қисми мунтазам равишда

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160. ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
такрорланиб турадиган характер хусусияти хосдир. Эмоционал зўравонлик қасддан ёки онгсиз равишда бўлиши мумкин, аммо у бир марта содир бўладиган ҳодиса эмас, балки кўп маротаба такрорланиб турадиган хулқ-атвордир.

Психологик зўравонликнинг энг жиддий шакли – бу 1984 йилда БМТнинг Қийноқларга қарши конвенциясида таъқиқланган психологик қийноқлар ҳисобланади.

Психологик зўравонликнинг оқибатлари

Шахслараро зўравонлик, шу жумладан психологик зўравонлик ишлатилган оилаларда ўсган болалар сурункали депрессия, хавотир, стресс каби жиддий касалликларга ега. Тадқиқотчилар таъкидлаганидек, психологик зўравонликнинг оқибатлари жисмоний зўравонлик оқибатларидан сезиларли даражада фарқ қилмайди.

Психологик зўравонликдан омон қолган кўплаб инсонлар, уларга нисбатан қилинган психологик зўравонликни зўравонлик, деб тан олмайдилар. Психологик зўравонлик кўпинча одамнинг ўз ҳис-туйғуларини фарқлаш ва оғзаки (вербал тарзда) тавсифлашда қийинчиликларга олиб келади.

Зўравонларнинг хусусиятлари

Психологик зўравонликнинг асосий сабаби – бу ҳокимиятга интилиш ва бошқалар устидан назорат қилиш. Ҳиссий зўравонликка мойил бўлган одамларга шубҳа кучайиши ва ҳасадга мойиллик, кайфиятнинг тўсатдан ва драматик ўзгариши, ўзини тута олмаслик, зўравонлик ва тажовузни оқлашга мойиллиги каби хусусиятлар хосдир. Шунингдек, психологик ва жисмоний зўравонлик билан шуғулланадиган инсонларда кўпинча шахсият бузилиши кузатилади. Кўпинча, зўравонлар уй ишларини бажаришдан қочишади ёки оилавий бюджетни тўлиқ назорат қилишга интилишади. Зўравонлар ўта манипулятив бўлиши мумкин, жабрланувчининг дўстларини ва ҳатто қариндошларини ўз томонларига тортиб, жабрланувчини зўравонликда айблашади.

Хавфсизлик деганда, биз нафақат унинг жисмоний томонини, балки психологик томонини ҳам назарда тутамиз. Кўпинча, психологик зўравонлик деярли сезилмайди ва шерикни “яхшилаш”, “унга яхшилик қилиш”, унга ҳаётидаги “тўғри” ва “нотўғри” нарсалар ҳақида тушунчангизни бериш истаги каби кўринади. Шу билан бирга, эркаклар ҳам, аёллар ҳам бир-бирига ва болаларга нисбатан психологик зўравонлик ишлатиши мумкин. Буни дастлабки босқичда англаб етиш муҳимдир.

Қадрсизлантириш

Ҳамма нарса қадрсизланади: оилага ҳисса (“сиз пул топмайсиз”, “уйда ўтирасиз”, “шўрва шўр”), шерикнинг шахсияти (“ривожланмайсиз”), ташқи кўриниш (“сиз семиз”). Шерикни ёки болани доимий равишда танқид қиладилар, у доимо ўз камчиликлари ва нотўғри ҳисоб-китобларига ишора қиладилар, кўпинча бу бошқа одамлар олдида масхара каби кўринади, бу ерда мақсад айбдорлик ва шармандалик туйғусини уйғотишдир, бу паст даражадаги комплексларга айланади. Одамга бундай муносабатни тиклаш кўпинча жуда қийин; шерикликка бўлган ишонч ҳам, ўзига бўлган ишонч ҳам йўқолади.

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160. ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Назорат

Одатда, шерик ёки ота-она нима қилишини, ким билан мулоқот қилишини, қаерга боришини ва шериги ёки фарзандининг қандай кийинишини жуда қаттиқ назорат остига олади. У енг кичик қарорларни қабул қилишда доимо у билан маслаҳатлашишни талаб қилади, у молия, телефон орқали суҳбатлар, ижтимоий тармоқлар, алоқалар, севимли машғулотларини назорат қилади. Унинг иродасига бўйсунмаган тақдирда, у ҳар қандай чекловларни кучайтириб, иродани қаттиқ таъқиқлар билан бостириш билан жазолашга ҳаракат қилади, кўпинча шантаж ёки истерия билан бирга келади.

Газлайтинг

Бундай нафис сўзнинг орқасида психологик зўравонликнинг энг оғир ва тоқат қилиб бўлмайдиган шаклларидан бири яширинган. Газлайтингдан фойдаланадиган киши шериги ёки фарзандининг гапларини инкор этади: “бу сизга туюлди”, “бундай бўлмади”, “сиз шунчаки тушунмайсиз”. Воқеалар, ҳис-туйғулар кўпинча инкор этилади. Газлайтингни бошдан кечирган одам ўзини ақлдан озгандек ҳис қилади. Жинсий зўравонлик қурбонлари кўпинча тажовузкор жабрланувчига доимо у нимадир нотўғри эканлигини тушунишини ва ҳатто зўравонлик фактини инкор қилишади. Худди шундай, яқин одамлар ҳам жабрланувчига ишонмайдиган, уни ғалати хаёлларда айблаб, бўлаётган воқеаларга ишонишдан бош тортадиган иш тутишлари мумкин.

Эътиборсизлик

Болалар учун ҳиссий чекиниш жуда қийин, чунки улар учун катталарга боғланишнинг аҳамияти умуман дунёда асосий ишонч пайдо бўлишининг калитидир. Бола, агар у учун энг муҳим ва аҳамиятли инсон унинг ҳис-туйғулари, ҳиссиётлари ва ишларига аҳамият бермаса, унда бегоналарга, албатта, керак бўлмаслигини ҳис қилади. Эътиборсизлик кўпинча ўз жонига қасд қилиш фикрлари ва ўзига эътиборни жалб қилишнинг бошқа радикал шаклларига олиб келади. Катталар ўзларининг эҳтиёжлари ва ҳис-туйғуларини доимий равишда билмаслик билан курашишга қийналадилар, бу эса айбдорлик ва умидсизлик ҳисси туғдиради.

Изоляция

Изоляцияни эътиборсизликдан фарқи шундаки, зўравон шеригидан ўзи узоқлашмайди, балки шеригига қариндошлари ва дўстларини ўзларидан ташқари ҳаммани ўз ҳаётидан четлаштиришга мажбур қилади. Шундай қилиб, тажовузкор шерикнинг ёки боланинг барча алоқаларини қулфлайди. Қўллаб-қувватлашни йўқотиш ва қоида тариқасида жабрланувчига қариндошлари билан ҳар қандай мулоқот қилиш таъқиқланади, зўравон жабрланувчини ўзига тўлиқ ҳиссий жиҳатдан қарам қилади. Дўстлар ва ҳамкасблар ҳам мулоқотдан четлаштирилади, бу ҳатто бировдан ёрдам сўраш учун назарий имкониятни ҳам йўқотишига олиб келади.

Шантаж ва қўрқитиш

Ушбу психологик зўравонлик шаклларининг вазифалари жабрланувчини ўз хоҳиш-иродасидан, ўз фикридан маҳрум қилиш, унинг истаклари ва турмуш тарзига тўлиқ бўйсундиришдир. Кўпинча ушбу зўравонлик шакллари билан одамга интим характердаги материаллар тақдим

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
етилади, улар айбловчи далил сифатида ишлатилади: “агар сиз ёмон йўл туцангиз, мен сизга ётоқни ҳўллаганингизни айтаман”, “агар мен хоҳлаган нарсани қилмасангиз, мен барчага яланғоч фотосуратларингизни кўрсатаман”. Шармандалик ва уят ҳисси жабрланувчини суиистеъмолчини рози қилиш учун ўз режаларидан воз кечишга олиб келади.

Жуда кўп одамлар ўзлари билан нималар содир бўлаётганини шунчаки тушунишмайди — бу уларнинг шахсиятига нисбатан зўравонлик. Биз яшаётган жамият зўравонлик, таъқиб ва камситишларга одатланиб қолган, шунинг учун баъзан ҳаётимизда учрайдиган тажовузкорларни таний олмаймиз. Шунинг учун ҳам, зўравонлик ўзгармас қисмга айланган муносабатлар ҳамма жойда хуфёна қарши олинади: нафақат уйда умр йўлдош билан, балки ишхонада раҳбарият билан ёки ҳатто ўз ота-оналари билан ҳам.

Тажовузкорларнинг умумий феъл-атворлари

Агар ўзингизга нисбатан ишончсизликни ҳис қилсангиз, яхшиси бу мураккаб муносабатга қарши туришга бир ўзингиз журъат этманг ва кимдир сизни тийиб қўймоқчи бўлганига ҳам эътибор беринг, сиз ҳушёр бўлишингиз ва шубҳали шахснинг гап-сўзлари ва хатти-ҳаракатларини кузатишингиз керак. Зўравоннинг ўзига хос феъл-атвори шундаки, у сизни соғлиғингизга зарар етказадиган даражадаги муносабатга жалб қилишга уринади.

Тажовузкор ўзини мукаммал, деб ҳисоблайди. Тажовузкор кўпинча ўзини ақл-идрок, ахлоқ-одоб, тажриба ва билим, шунингдек, ташқи кўриниш жиҳатидан бошқа одамлардан устун ҳис қилади. У гўёки ўзини ҳеч қачон нотўғри иш қиляпман, деб ҳисобламайди, агар хато иш қилган бўлса, демак, бу унинг эмас, атрофдаги одамларнинг айбидир. Агар сиз унинг хиёнат қилаётганини билиб қолсангиз, буни у сизни ўзгартириб бўлмайдиган, умидсиз шахс эканингиз, ўта семиз, ёқимсизлигингиз ва бошқа кўплаб сабаблар билан изоҳлайди.

Тажовузкор ўзининг асл қиёфасини ўзи ва бошқалар ҳақидаги ёлғонлар ортига яширади. Тажовузкор ўзининг қўпол хатолари, манипуляция (ҳийла-найранг) ва ҳақоратли хатти-ҳаракатларидан иборат ҳақиқий қиёфасини ўзи ва бошқалар ҳақидаги ёлғонлари ортига яширади. У бошқаларнинг эътиборини сизга қаратиш учун сизнинг “пастлигингиз”га, норасолигингиз ва қадр-қимматга эга эмаслигингизга урғу беради. У ёки бу сифатга қанчалик кўп “чўксангиз”, тажовузкор ўзини шунчалик бенуқсон ҳис қилади. Гўё сизнинг мукаммал эмаслигингиз уни озиқлантиради.

Тажовузкор ҳамиша бошқаларни қоралайди. Тажовузкор бошқа одамларнинг заиф томонлари ва салбий фазилатлари унга ҳақиқатни очиб беришига ишонади. У ўзини қолганлар устидан “судья”, деб эълон қилади. Сизнинг қадрсизлигингиз, пастлигингиз, хиёнатингиз, инсофсизлигингиз, ожизлигингиз, касаллигингиз ва бошқа шу кабилар “ҳукм” мавзусига айланади, у сизнинг оғриқли жойларингизни ва заиф томонларингизни топишда “ажойиб” қобилиятга эга. Сизга қарши янги айбловлар доимо пайдо бўлиб, “суд ҳукми” фактларга асосланмаган ҳолда, тажрибада кўрилмасдан, текширмасдан, далилларга таянмасдан қабул қилинади. Сизнинг

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
гуноҳингизни кечириш ёки “кечирим” олиш имкониятсиз, сизни умрбод қамоқ жазосига маҳкум этгандек таассурот қолдиради. Тажовузкор сизнинг кўп йиллар олдин қилган “гуноҳларингиз”га мурожаат қилиши мумкин. Аммо сизга шунчаки жазо тайинланмаяпти: ўзини “судья” деб эълон қилган шахс, шунингдек, турли хил психологик ва жисмоний зўравонликлар орқали ҳам сизни жазолашга ўзини ҳақли, деб билади.

Тажовузкор “чангалзор” қонунига амал қилади. Тажовузкор ҳар доим ҳужум қилади. Агар у ўзининг “қобилияти”га мос роли таҳдид остида қолганини ёки унинг куч ва бошқарувга бўлган эҳтиёжи қондирилмаслигини ҳис қилса, тажовузкорона ҳужум қилади. Бу унга сизнинг эътиборингизни ўзига қаратишга ва ўз позициясидан воз кечмасликка имкон беради. Босқинчи “чангалзор” қонунига биноан ҳаракат қилади: ҳужум энг яхши мудофаа. Ўлдир – акс ҳолда ўзинг ўласан.

Тажовузкорнинг гап-сўзлари одатда унинг хатти-ҳаракатларига зид келади. Тажовузкор жуда равон, ўз сўзларига ўта ишонч билан гапиради, аммо унинг ҳаракатлари баён қилинган ҳукмларга деярли мос келмаслигини унутмаслик лозим.

Тажовузкор доимий фаолликка муҳтож. Тажовузкор одатда ички бўшлиқни оқланган жабҳанинг орқасида яширади, шунинг учун тажовузкор ишда фаолликни қидиради ва бўш вақтларида тинчлик ва осойишталикка тоқат қилмайди.

Тажовузкор кучсизликдан нафратланади. Тажовузкор ҳаммага кучли, фаол одамга ўхшаб кўринишни истайди ва шунинг учун ҳам бошқа одамларнинг ҳис-туйғулари ва заифлиги намоён бўлишига тоқат қилмайди – айниқса, яқинлари, ҳатто ўз фарзандлари ҳақида гап кетганида. Бундай ҳолатларда у заифликни кўради.

Тажовузкор бошқаларни бошқаришга интилади. Тажовузкор бошқа одамларга нисбатан, айниқса, ўзи билан яшайдиган ёки ишлайдиган шахслар устидан куч билан назорат ўрнатишни хоҳлайди. Сизнинг иродангиз, фикрингиз ёки эҳтиёжларингиз у учун ҳеч нарса эмас, уларни бостиришга ҳаракат қилади. Тажовузкор иш жойида муроса йўлига юрганлар билан муомала қилишни афзал кўради. Шахсий ҳаётда бошқалардан ўзига итоат қилишни ҳамда унинг диди ва ғояларига мослашишни талаб қилади. Тажовузкорнинг бошқариш ва бўйсундиришга бўлган кучли хоҳиши ажрашиб кетганидан кейин ҳам, болалар ўсиб улғайганида ҳам асло камаймайди.

Тажовузкор ўзига кўпроқ эътибор талаб қилади. Тажовузкор ҳар доим бошқа одамларнинг эътиборида бўлишни истайди. Агар у дўстона тарзда эътиборни жалб қила олмаса, у ҳолда салбий таъсир усулларини қўллайди. Бундай одамлар ўзларининг хоҳиш-иродаларига қарама-қаршиликка дуч келишганида ёки шунчаки зерикиш туфайли ҳам фаол норозилик билдириб, жанжал-тўполон бошлашлари мумкин.

Тажовузкор – бу бошқалардан фарқланувчи ҳиссий ғўр шахс. Тажовузкор ҳис-туйғуларининг реакциялари кўпинча ёш болаларникига ўхшайди, у қарам, худбин, талабчан ва камдан-кам ҳолларда бошқаларнинг

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
эҳтиёжларини ҳисобга олади. Тажовузкорнинг ҳаракатлари импульсив (ички туртки туфайли юзага келадиган ғайриихтиёрий) ҳаракатлардир. Унда юзага келадиган эҳтиёж бир соат, бир кун ёки ҳафта ичида эмас, балки дарҳол қондирилиши керак. У хатти-ҳаракатларининг оқибатлари қандай бўлиши мумкинлигини англамайди. Айрим майда-чуйда нарсалар ҳам тажовузкорнинг тўсатдан ҳужумига сабаб бўлиши мумкин, у бунинг учун сизга адекват (бир хил) даражада муносабатда бўлмаслиги ёки сиз қилган “ҳуқуқбузарлик” учун сизни “олий” жазога тортиши мумкин.

Тажовузкорда ҳамдардлик йўқ. Тажовузкор бошқа одамларнинг ҳис-туйғуларига нисбатан кар ва кўр. У бошқа бировни жароҳатлагани ёки унга азият етказгани учун асло тавба қилмайди. Тажовузкор сизни сўкишга, уришишга қодир ва бир дақиқадан сўнг ўзини ҳеч нарса бўлмагандай тута олади. Шу билан бирга, у сизни аллақачон унутиш керак бўлган нарсани узоқ вақт “чайнаш”да айблаб, бунинг учун сизга танбеҳ бериши, аёвсиз танқид қилиши мумкин.

Тажовузкор жафокаш ролини ўйнайди. Тажовузкор осонлик билан жабрланувчи ёки азият чеккан шахс ролига кира олади – шу тариқа якка ўзи азоб чекиш ҳуқуқини таъминлайди. Агар тажовузкор сизни ўзингизни ёмон ҳис қилаётганингизни кўрса, бадтар жазаваси қўзийди. Энг муҳими – унинг ўзи азоб чекиши. Тажовузкорлар аксар ҳолларда ўзларининг яқинларини айблаш орқали улар устидан манипуляция (ҳийла-найранг) қилишади. Шу тариқа улар одамларни бошқаришади ва улар устидан ҳокимиятга эга бўладилар. Тажовузкорлар ўзларининг яқинларига бу дунёда ҳаммадан ҳам кўпроқ ғамхўрлик қилишларини таъкидлаб, ўзларини “фидойи” қилиб кўрсатишлари мумкин. Бу келажакда уларнинг қилмишларига қарши яхшигина қурол сифатида ишлатилиши мумкин. Масалан, кексайиб қолган она вояга етган ўғли ёки қизига: “Бу мен сен учун қилган барча ишларим учун миннатдорчилигин-ми? Унда мен сендан хеч ҳамрози эмасман!” қабилида. Тажовузкорлар ҳар доим ёмон ишларга мойилликка, ахлоқсизликка ёки бошқаларнинг заифлигига “қурбон бўлишади”. Улар ўзларининг хатоларини шу тарзда тушунтирадилар. Бу билан “жабрланувчи”нинг роли жуда қойилмақом тарзда ижро этишади ва тажовузкорнинг ўзи ҳам унинг ҳақиқийлигига чин дилдан ишонадиганга ўхшайди.

Тажовузкор ёлғон гапиради. Тажовузкорлар фактларга етарли даражада эркинлик билан ёндашишади. Ёлғонни осонгина рад этишлари мумкин бўлса ҳам, улар хотиржамлик билан алдашлари мумкин. Кўпинча улар ўзларини “оппоқ” қилиб кўрсатиш мақсадида баъзи бир ҳаракатларини оқлаш ёки ҳақиқатни яшириш учун бирор нарса ўйлаб топишади ва ёлғон гапиришади.

Зўравонлик содир этган шахснинг хулқ-атворига хос психологик хусусиятлар:

-зўравоннинг тажовузкор хулқи дарҳол юзага келиб, ўз талабларининг бажаришларини хоҳлайди;

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

-ўз жаҳлини бошқара олмайди, психологик зўриқишпайтида ўзини назорат қилмайди;

-хавотирлик ва асабийлик ҳолатини бошқара олмаслиги,тажовузкор хулқ-атворига сабабчи бўлади;

-ўз айбини тан олмасдан, бошқаларга юклайди ва ўзини ‘‘жабрланувчи‘‘ деб эътироф этади. Содир этган қилмишининг оқибатларини англамайди;

-ҳар қандай танқидни кўтара олмайди ва ўзи содир этган қилмишни ҳуқуқбузарлик эканлигини тан олмайди. Ўзини оқлашга ҳаракат қилади;

-мулоқот давомида ҳеч кимга меҳр-шафқат кўрсатмайди ва мулоқотдан ўзини олиб қочади;

-спиртли ичимликлар/гиёҳванд моддаларни суиистеъмол қилиши унинг тажовузкорлигини янада оширади;

-бегоналар олдида ўзини яхши томондан кўрсатиб беришга ҳаракат қилади.

Нима қилиш керак?

Психологик зўравонлик қилиш шакли қандай бўлишидан қатъий назар, шуни билиш керакки, зўравон билан муносабатда бўлган пайтда зўравонлик билан курашиш жуда қийин. Шунинг учун, аввал зўравонлик ҳолатидан чиқиб кетиш лозим, кейин еса шеригингиз билан муомала қилиш жуда муҳимдир. Чиқиш – бу зўравондан қочиш ёки ҳатто унинг кўз олдидан ғойиб бўлишдир. Агар сиз уни атрофида бўлсангиз, зўравон ҳар доимгидек сизга таъсир қилиш усулларини топади. Бундай вазиятда ўз ота-оналари томонидан психологик зўравонлик ишлатиладиган болаларга қийин. Улар кўпинча зўравонликка қарши туриш учун интуитив равишда уйдан чиқиб кетишади.

Психологик зўравонликка қарши профилактика чораси сифатида, ўзида ва болаларда, фикримизча, энг муҳим кўникмаларни ривожлантириш лозим: танқидий фикрлаш қобилияти ва ҳис-туйғуларингизга ишониш қобилияти.

ИҚТИСОДИЙ ЗЎРАВОНЛИК

Жуфтликлар ўртасидаги зўравонликка асосланган муносабатлар оилада жабрланувчи/шерик устидан мутлақ ҳукмронлик қилиш ва уни ўз назорати остида ушлаб туриш мақсадида, жисмоний, ҳиссий ва жинсий зўравонлик каби турли шаклларда бўлиши мумкин.

Зўравонлик муносабатларининг ўзига хос хусусиятларига қуйидагилар киради:

·тажовузкор томонидан аввалдан ўйлаб қўйилган фикрнинг мавжудлиги;

·куч ишлатиш ёки ҳукмронликни қўллаш (ёки улардан фойдаланиш таҳдиди);

· жабрланувчига зарар етказишга сабабчи бўлиш (оғриқлар, жисмоний ёки психологик травма, маҳрумлик ва бошқалар);

· мажбурлашнинг мавжудлиги, жабрланувчининг ўзаро алоқани рад этиш имконияти йўқлиги.

Оилавий зўравонлик ҳақида гап кетганида, биз биринчи навбатда жисмоний (калтакланиш) ёки психологик (камситиш) таъсирни тасаввур қиламиз. Аммо, кўпинча шафқатсиз муносабатлар жабрдийдасининг

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
тажовузкордан халос бўлишига тўсқинлик қиладиган асосий омил бу иқтисодий зўравонликдир. Бугун шу тўғрисида суҳбатлашамиз.

Қисқа қилиб айтганда, иқтисодий зўравонлик – бу инсоннинг моддий эҳтиёжларини қондириш учун зарур бўлган ресурслардан маҳрум этишдир.

Агар ўзаро муносабатларда қуйидагилар акс этса, демак иқтисодий зўравонлик мавжуд бўлади:

– шериклардан бири иккинчисини атайлаб моддий ва молиявий бойликларни истеъмол қилишдан чеклаши;

– бу чеклаш жисмоний куч ишлатиш, таҳдид қилиш, қўрқитиш ёки юқори ижтимоий мавқеини суиистеъмол қилиш билан боғлиқ бўлса;

– жабрланувчи ўзи хоҳламаган ҳолда беихтиёр зўравонлик ҳолатига тушиб қолган бўлса (алдаш ёки мажбурлаш натижасида) ва мавжуд вазиятни ўзгартириш имкониятига эга бўлмаса.

Амалда иқтисодий зўравонлик турли шаклларда бўлиши мумкин: болаларни боқишдан бош тортиш, даромадларни яшириш, оиланинг умумий пулларини беҳуда сарфлаш, кўпгина молиявий қарорларни мустақил қабул қилиш, харажатларни қатъий назорат остида ушлаш ва бошқалар.

Бу ўринда аксарият ҳолларда аёллар эркакларга турли хил сабабларга кўра иқтисодий жиҳатдан қарам бўлиб қолишади: фарзандли бўлиш, эрнинг ишлашга рухсат бермаслиги, ўзининг иш тополмаслиги, меҳнат бозоридаги жинс бўйича камситиш. Бошқа томондан олиб қаралса, ҳатто ишлаётган ва эридан кўпроқ пул топадиган аёллар ҳам иқтисодий зўравонликдан жабр чекишлари мумкин.

Турмуш ўртоғининг ўз меҳнати билан ишлаган пулларини тасарруф этиш имкониятини чеклаш учун золим эр унинг шахсий маблағлари бўлмаслиги ва ўзининг назорати остида ушлаб туришни давом эттириш мақсадида ҳар қандай баҳона билан унинг иш топишини тақиқлайди ёки аёлининг ишлаб топган барча пулларини тортиб олади.

Оилалардаги иқтисодий зўравонлик нафақат одоб-ахлоқ меъёрлари, балки ҳуқуқий меъёрларни ҳам издан чиқаради: Оила кодексига биноан, эр ва хотин никоҳ даврида олинган мол-мулкка эгалик қилишда тенг ҳуқуқларга эга.

Иқтисодий зўравонликдан қандай ҳимояланиш керак?

Биринчи навбатда, ижтимоий алоқаларни сақлаб қолиш муҳимдир. Оиладаги зўравонлик ҳолатларида, кўпинча, жабрланувчи ижтимоий жиҳатдан ажралиб туради, оилавий ва дўстона алоқалардан узилиб қолади. Натижада, мушкул вазият юзага келганида, жабрланувчининг ёрдам сўраб мурожаат қиладиган одами йўқ ва у ўз хоҳиш-иродасига қарши зўравон билан бирга қолишга мажбур.

Ҳуқуқий саводхонликка эга бўлиш керак, шунингдек, бу борада ўзининг таълими ва карьераси учун сармоя киритиш жуда муҳим аҳамиятга эга.

Кибербуллинг (киберҳужум) – бу интернет технологияларидан фойдаланган ҳолда таъқиб қилишнинг бир шакли. Унинг намоён бўлиш шакллари ҳар хил – ҳақорат, шантаж, таҳдидлар, туҳмат, таъқиб ва ҳоказолар. Кибербуллингга сабаб бўлувчи омиллар замирида кўпинча унинг

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
ташаббускорининг психологик муаммолари (қўрқувлар, воқеа-ҳодисалар комплекси, травма) ётади.

Кибербуллинг жабрланувчисига таъсир ўтказиш учун улар ижтимоий тармоқлар, электрон почта, мессенжерлар ва бошқа онлайн платформалардан фойдаланадилар, чунки бу воситалар орқали ҳар қандай маълумот яшин тезлигида тарқалади. Компьютер ёки телефоннинг тугмасини битта босса бўлди – ҳақоратомуз ва бадном қилувчи шармандали фотосуратлар, видео тасвирлар, масхараловчи расмлар, турли миш-мишлар жуда катта аудиторияга етиб боради. Интернет ва мобиль телефонлардан фойдаланган ҳолда, кибер тажовузкорлар ўз жабрдийдаларини туну кун қўрқувда ушлаб туриб, уларга ўз ҳаётларини тўлиқ назорат қилиш иллюзиясини яратиб беришлари мумкин.

Кибербуллингни қандай аниқлаш мумкин?

Иккита асосий хусусият сизга кибербуллингни аниқлаш имконини беради.

1. Муддатли давом этиш. Тизимли равишда такрорланадиган ҳаракатлар.

2. Аниқ белгиланган томонларнинг мавжудлиги. Ҳар доим тажовузкор ва жабрланувчи бор. Виртуал дунёда тажовузкорни аниқлаш қийин бўлиши мумкин. У ўзини осонгина яширган ҳолда кўплаб аккаунтларни ярата олади. Бу киберҳужумчи кимлигини таниб олишни қийинлаштиради. Шунингдек, тажовузкорнинг кўпинча шериклари ҳам бўлади.

Кибербуллинг қандай хавфларни олиб келади?

Психологик бузилиш. Кибербуллинг жабрланувчилари, айниқса, ўсмирлар ҳақида гап кетганида, улар кўпинча яккаланиб қолишади, ўзларига нисбатан ишончлари пасаяди, ўзларини намоён қилиш билан боғлиқ муаммолар пайдо бўлади, ташвишланиш ва хавотирланиш каби депрессив ҳолатлар даражаси ортиб кетади ва ўз жонига қасд қилиш фикрлари/уринишлари пайдо бўлади. Шахс доимий стрессда, фақат салбий ҳис-туйғуларни бошидан кечиради ва баъзида жабрланувчи ролига жуда одатланиб қолади.

Соматик бузилиш. Салбий ҳис-туйғулар ва қўрқув исканжасида сурункали уйқусизлик, бош оғриғи, иштаҳа йўқолиши каби психосоматик касалликлар пайдо бўлиши мумкин.

Кибербуллинг ёш хусусиятларига кўра, ўсмирларга кўпроқ таъсир қилади, аммо бундан кўпинча катталар жабр кўришади. Биз ўсмирлар ҳақида кейинги сафар гаплашамиз ва бугун кибербуллингга дуч келган катталар учун асосий тавсияларни тақдим этамиз.

Агар сиз интернет-таъқиб жабрланувчисига айлансангиз нима қилиш керак?

· Биринчи ўринда, юзага келган ҳолатда ҳеч қачон ўзингизни айбламанг. Таъқиб ҳеч қандай сабабга муҳтож эмас ва бу таъқиб қилувчиларнинг виждонига тўла боғлиқдир. Ҳеч ким буллингга лойиқ эмас, бу қилмишни ҳеч нарса билан оқлаб бўлмайди.

· Кўпгина ижтимоий тармоқларда таъқиблардан ҳимояланиш функциялари мавжуд. Мисол учун, facebookда буллингга қарши бутун бир бўлим (“абьюз-тим” деб аталади) доимий шуғулланади.

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

· Ижтимоий тармоқлардаги ўз аккаунтларингизнинг махфийлик созламаларини кузатиб боринг. Сизга хабар ёзадиган шахслар доирасини чеклаб қўйишингиз мумкин. Агар сиздан провокацион фотосуратлар сўралса, эҳтиёт бўлинг. Кейинчалик, улар ўзингизга қарши ишлатилиши мумкин.

· Агар таъқиб бошланган бўлса, тажовузкорга жавоб берманг, эвазига унга таҳдид қилманг, уни адолатли бўлишга чақирманг. Ёдингизда тутинг, нима десангиз ҳам, бари сизнинг зарарингизга ишлайди. Бу вазиятда энг маъқули – эътиборсизлик. Тажовузкор билан алоқа қилманг, яхшиси уни ижтимоий тармоқларнинг қора рўйхатига қўшиб қўйинг. Саҳифангизни ёпиқ қилинг, сизга дўстлик таклифи юборганларни диққат билан ўрганинг ва фотоальбомингизни тозалаб туринг.

· Стресс билан курашинг. Бунда енгил жисмоний фаоллик сизга қўл келади: юриш ёки югуриш машқлари. Истисно тариқасида, телефонингизни уйда “унутиб” қолдиринг. Спорт билан ёки ўзингиз ёқтирган машғулот (хобби) билан шуғулланинг.

· Ўз ҳис-туйғуларингизни инкор қилманг. Таъқибга жавобан ғазаб-нафрат, саросима ёки хафагарчилик мутлақо меъёрий ҳолдир.

· Ўз муаммоларингизни ўртоқлашинг. Жим юрманг, оилангиз ва дўстларингиз билан дардлашинг, тажовузкорнинг киберҳужумлари ҳақида уларга айтиб беринг. Сиз психологик ёрдам кўрсатувчи ҳар қандай “Ишонч телефони”га ҳам қўнғироқ қилишингиз мумкин.

· Сиз ижтимоий тармоқлардан бир муддат чиқиб кетишингиз мумкин. Агар буни таъқиб пайтида қилсангиз, сизда ёқимли ишларингиз билан шуғулланишингиз учун бўш вақт бўлади ва тажовузкорларнинг ҳам ҳафсаласи пир бўлиб, тинчиб кетишади ёки бошқаларга ўтишади.

· Ижтимоий тармоқлардаги аккаунтларингизда ҳеч қачон рўйхатдан ўтиш манзилини кўрсатманг ва геолокацияни қўйманг. Сиз ҳақингизда маълумот қанча кам бўлса, таъқибларнинг сабаблари ҳам шунча камроқ бўлади.

Онлайн хатти-ҳаракатларда хавфсизлик қоидаларига риоя қилинг. Шубҳали ҳаволаларга кирманг, нотаниш шахслар билан мулоқот қилманг, ижтимоий тармоқлардаги ҳар бир аккаунтингиз учун мураккаб ноёб паролларни ўрнатинг, шубҳали файлларни юклаб олманг шунда ўзингизни ва болаларингизни кибербуллингдан ҳимоя қила оласиз.

Феминизм

Феминизм (лотин тилидан ўгирганда “femina” — аёл, дегани) – бу жинслар ўртасида сиёсий, иқтисодий, шахсий ва ижтимоий тенгликни ташкил этишга қаратилган ижтимоий-сиёсий ҳаракатлар ва мафкуралар тизимидир. Феминизм жамиятлар эркаклар нуқтаи назарини устун кўриши, аёлларга эса адолатсиз муносабатда бўлиши ғоясини ўз ичига олади. Ушбу ҳолатни ўзгартириш учун феминизм гендер стеореотипларига қарши курашиш, аёлларга худди эркаклар учун мавжуд бўлган таълим ва меҳнат имкониятларини яратишга ҳаракат қилади.

"Феминизм" атамаси 1940-йилларда француз файласуфи ва социологи Шарл Фуре томонидан истеъмолга киритилган. Аслида бу атама 1895 йилда Элис Росси томонидан илк бор қўлланилган.

Феминизмнинг асосий моҳияти эркаклар эга бўлган ҳуқуқ ва эркинликларга хотин-қизлар ҳам тенг эга бўлишлари учун курашдан иборат. Айнан XX асрнинг ўрталарига келиб, дунёда феминизм кучайди.

Феминистик ҳаракат катта ижтимоий ва сиёсий ўзгаришларнинг амалга ошишига сабаб бўлди. Бу жамият ривожининг қуйидаги жиҳатларида ўз аксини топди:

- сайлов ҳуқуқи;
- давлат ва раҳбарлик лавозимларида ишлаш имконияти;
- тенг меҳнат шароитларига эга бўлиш ва муносиб иш ҳақи олиш ҳуқуқи;
- мулкка эгалик ҳуқуқи;
- никоҳдаги тенг ҳуқуқлар;
- иш жойини сақлаб қолиш орқали туғруқ таътилига чиқиш ҳуқуқи;
- шахсий чегаралар ва жисмоний яхлитликни ҳурмат қилиш ҳуқуқи (шаҳвоний ҳислар объектига айланишдан, тазйиқ ва зўравонликнинг ҳар қандай туридан ҳоли).

Феминизм тарихида ушбу ҳаракатнинг биринчи, иккинчи ва учинчи тўлқинлари деб аталадиган учта босқичи мавжуд.

Феминизмнинг биринчи тўлқини асосий мазмуни жинсларнинг қонуний тенглигига эришиш учун курашдан иборат.

Феминизмнинг иккинчи тўлқини - аёлларнинг эркаклар билан амалда тенглиги учун курашда ифодаланади. Бу даврнинг энг машҳур шиорларидан бири – "Шахсий – бу сиёсийдир". Мазкур шиор ҳаракат фаоли, ёзувчи Керол Ханиш томонидан ўйлаб топилган.

XX асрнинг 60-90-йиллари феминистлари аёлларга сиёсат ҳар бир инсоннинг шахсий ҳаётига кучли таъсир қилиши ва маданий тенгсизлик сиёсий тенгсизлик билан чамбарчас боғлиқлиги ҳақидаги фикрни етказишга ҳаракат қилди.

Феминизмнинг учинчи тўлқини - оммавий ахборот воситаларида аёллар образини ўзгартириш, хотин-қизларни қоралайдиган стереотиплардан воз кечиш учун курашиб, ўзларидан олдин ўтган феминистлар фаолиятини давом эттиришди.

XX аср охири ва XXI аср бошларида индивидуалист феминизм, киберфеминизм, экофеминизм каби феминизмнинг кўплаб оқимлари пайдо бўлди.

Учинчи тўлқин ҳозирги кунгача давом этмоқда ва феминистлар аёлларнинг жамиятдаги мавқеини ва уларга нисбатан муносабатни ўзгартириш учун ҳаракат қилишмоқда.

АБЬЮЗ ВА АБЬЮЗЕР

И.И.Рахимова

Ушбу термин психологияга яқинда кириб келди. “Абьюз” сўзи инглизчадан келиб чиққан бўлиб, “шафқатсиз муносабат”, “зўравонлик”, “таҳқирлаш” деган маъноларни англатади.

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Абьюзер – бу ўзининг иккинчи жуфтини таҳқирловчи, зулм ўтказувчи, ўзига бўйсундирувчи, жабрланувчининг хоҳиш-истакларини назар-писанд қилмайдиган, уни ҳақоратлаб, мажбурлаб жисмоний тажовуз қилувчи шахсдир.

Инсонга нисбатан зўравон муносабатда бўлиш “абьюз муносабатлар” деб аталади. Абьюз муносабатлар – бу томонлардан бири тажовузкор, иккинчиси эса унинг жабрланувчиси бўлиб, шерик томонидан мунтазам равишда психологик ёки жисмоний босим ўтказиладиган муносабатлардир.

Абьюз муносабатлар қуйидаги кўринишларда бўлиши мумкин:

Психологик абьюз – бу таҳдидлар, қўрқитиш, камситиш, калака қилиш ва шахсини ҳақоратлаш, қамаб қўйиш, асоссиз рашк, шантаж. Тажовузкор жабрланувчига у ҳеч нарсага ярамаслигини ва ҳеч кимга қизиқ эмаслигини, аҳмоқлигини, қўлидан ҳеч нарса келмаслигини ва ҳоказоларни айтиб унга руҳий таъсир ўтказади ва шунга ишонтиради. Бундай муносабат жабрланувчининг қадр-қиммати пасайишига, руҳий сиқилиш ва тушкун кайфиятга тушишига, бошқа одамлар билан мулоқот қилишни истамаслигига олиб келади.

Психологик абьюз очиқ-ошкора бўлиши мумкин, яъни тажовузкор жабрланувчига нисбатан салбий муносабатини бошқалар олдида ҳам намойишкорона кўрсата олади. Масалан, эр хамманинг олдида ўз хотинини кераксиз, исталмаган кимса ёхуд ахмоқ, деб аташи мумкин.

Ёки, абьюз яширин тарзда ҳам бўлиши мумкин. Бунда абьюзер жамоатчилик олдида жабрланувчига нисбатан ниҳоятда хушмуомала муносабатда бўлади, лекин ёлғиз қолишганида ўта зулмкор кимсага айланади. Масалан, қайнона келинини меҳмонлар олдида тилидан бол томиб мақташи мумкин, аммо танҳоликда унга нисбатан ўз эътирозларини билдириб, камчилик ва нуқсонларини кўрсатиб, келинининг хатти-ҳаракатларидан асло қониқиш ҳосил қилмайди ва камситиб, ҳақорат қилиб, таҳқирлаб, шаънини ерга уриб гапиради.

Жисмоний абьюз – шахсга тан жароҳати етказиши мумкин бўлган ҳар қандай ҳаракатлар: тарсаки, шапалоқ, калтаклаш, куйдириш, бўғиш ва ҳоказолар. Аксарият ҳолларда, жисмоний куч жиҳатидан устун ёки асосий даромад топувчи сифатида эркак оиладаги абьюзер сифатида намоён бўлади. Абьюзерларнинг ўзлари кўпинча болалик даврларида зўравонлик жабрдийдалари бўлишган, аммо ўз ғараз мақсадига эришиш йўлида шунга ўхшаш хулққа эга бўлган бошқа бир қатор сабаблар ҳам мавжуд.

Жинсий абьюз – турмуш ўртоғининг хоҳиш-истаклари ва жисмоний ҳолатини ҳисобга олмасдан жисмоний яқинлик қилишга мажбурлаш.

Иқтисодий абьюз – шеригининг молиявий ресурсларини тўлиқ назорат қилиш йўли билан ўзига қарам бўлишга мажбурлаш.

Эр-хотин ўртасидаги ўзаро соғлом ва уйғун муносабатлар фақат уларнинг бир-бирига бўлган ўзаро ишончи ва ҳурмати асосида қурилиши мумкин. Абьюзив характердаги худбинлик, тушунмовчилик ва зўравонликка асосланган қўпол муносабатлар носоғлом ва зиддиятли муносабатларнинг белгисидир. Аммо, қоида тариқасида, кўплаб жабрдийдалар қўрқиб кетишади ва зўравонликка бардош беришга ҳаракат қилишади, ёрдам сўрашга қаттиқ

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
қўрқишади ёки шунчаки ўз муаммолари ҳақида гапиришади, бошқалар эса уларга нима бўлаётганини ва ҳиссий ҳолатлари қандайлигини сезмайдилар. Энг яхши ҳолатда абьюз ҳодисалари муносабатларнинг шунчаки бузилишига олиб келади.

Шундай бўладики, жабрланувчилар ўзлари қандай аҳволга солинаётганларини тушунмайдилар, абьюзнинг турли кўринишларини муносабатларнинг ўзгармас таркибий қисми сифатида қабул қилишади. Аммо бундай жабрдийдаларнинг муаммолари, қоида тариқасида, юмалоқланган қор каби айланиб келиб ўз оёқларига урилади ва эртами-кечми психиканинг меъёрида ишлашига жиддий салбий таъсир ўтказади.

Жабрланувчи учун абьюз нималарни ўз ичига олади, унинг оқибатлари қандай бўлиши мумкин?

- жисмоний ва психологик шикастланиш (травма)лар, психик бузилиш;
- ўзига нисбатан ишончнинг пасайиши ва стресс ҳолатининг барқарорлиги;
- “Барча касалликлар сабаби асабдан”, дейишганидек, вақт ўтиши билан бу соматик ва психосоматик касалликларга олиб келиши мумкин;
- инсон ҳаётга бўлган қизиқишини йўқотади, ўзини жамиятдан (яқинлари, қариндошлари, дўстлари, ҳамкасблари, қўни-қўшнилари) ҳимоя қилади, ҳатто ўз жонига қасд қилиш ҳақида фикрлар пайдо бўлади.

Абьюзер билан муносабатда ўзини қандай тутиш керак?

Кўпинча жабрланувчи шеригининг тажовузкорлигида ўзини айбдор, деб ҳис қилади ва ўзини ўзгартиришга, зўравонга мослашишга, тажовузкор кайфиятни қўзғатмасликка ҳаракат қилади. Аммо, у дилозор кимсага мослашишга ва унинг ғазабини бирон бир тарзда қўзғатмасликка қанчалик уринса-да, барибир абьюзернинг зўравонлиги шунча ортиб бораверади. Шуни англаш керакки, абьюзерга айланган одам мутахассиснинг ёрдамисиз ўз хатти-ҳаракатларини ўзгартира олмайди ва жабрланувчисини камситишни ва унга тажовуз қилишни тўхтата олмайди. Шунинг учун, кўпинча вазиятдан чиқиб кетишнинг ишончли йўли бу каби муносабатларни бузишдир.

Абьюз жабрланувчиларига ёрдам

Шуни тўғри тушуниш керакки, бу ўринда ҳар бир ҳолат индивидуал, шунинг учун абьюздан халос бўлиш учун ёрдамнинг ягона йўли йўқ. Шунинг учун экспертлар қуйидагиларни маслаҳат беришади:

-агар сиз ҳақоратомуз ҳолатда бўлсангиз – ҳеч қандай агрессив ҳаракатларсиз бу ердан чиқиб кетишга ҳаракат қилинг;

-биласизми, бошқа одамнинг ёмон хулқи учун сиз айбдор эмассиз;

-агар сиз зўравонликни бошдан кечираётган бўлсангиз ёки кимнингдир шундай ҳолга тушиб қолгани ҳақидаги фактларни билсангиз, бу ҳақида тегишли хизматларга хабар беришга ҳаракат қилинг;

-яқинларингиздан ўзингиз ишонадиган одам билан суҳбатлашинг ва муаммоларингиз ҳақида унга айтиб беринг.

Абьюз ҳолатида ёрдамнинг энг мақбул варианти – психолог ёрдамидир. Психолог билан мулоқот қилиш имконияти сизга ўзингизни хавфсиз ҳис қилишингиз ва мутахассис ёрдамида вазиятни иложи борича объектив

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
тушунишингизга ёрдам беради. Асосийси – ёрдам сўраб мурожаат қилишдан асло чўчимаслик керак!

Оиладаги абьюздан огоҳлантирувчи асосий белгилар

Қачонки бир одам иккинчи одамдан ўзини устун тутиб, унга ҳукмронлик қилишга ва уни назорат қилишга ҳаракат қила бошласа, суиистеъмолчилик рўй бера бошлайди. Одатда, ўзга шахс устидан назорат ўрнатиш руҳий ёки ҳиссий зўравонликдан бошланади ва кейинчалик жисмоний зўравонликка айланади.

Агар инсон таниган-билган кишиларидан кимдир оиладаги зўравонликни бошдан кечираётганига шубҳа қилса, қуйидаги белгилар рўйхати шубҳаларни тасдиқлаш омиллари бўлиши мумкин. Ушбу хатти-ҳаракатлар бошқа омиллар билан ҳам боғлиқ бўлиши мумкин ва улар суиистеъмолга йўл қўйилаётганини исботловчи далиллар сифатида қабул қилиниши керак эмас.

Бироқ, экспертларнинг таъкидлашларича, агар кимдир зўравонликка учраётган бўлса, унда ушбу белгиларнинг айримлари намоён бўлиши мумкин:

Зўравонликнинг жисмоний белгилари

Агар кимдир жисмоний зўравонликка дуч келган бўлса, унинг баданида тез-тез кўкаришлар, моматалоқ бўлишлар ёки жисмоний шикастланишлар кўзга ташланиши мумкин, бу тоифа шахслар ўзининг бу ҳолатига заиф ёки мантиқсиз гаплари билан тушунтириш беради. Баъзи кенг тарқалган жароҳатлар орасида кўзлар атрофининг қорайиб шишиб кетгани, лаблар ёрилиши, бўйиндаги қизил ёки бинафша ранг излар ва билакларнинг чиқиши кузатилади.

Улар уриш, бўғиш ёки йиқитиб олиб оёқ билан тепкилаш орқали жароҳат олишлари мумкин. Қўлдаги кўкаришлар, моматалоқлар эса, жабрланувчининг ўзини ҳимоя қилишга уринган чоғида орттириб олган ҳимоя яраларидан дарак бериши мумкин.

Ғайриоддий жимлик ёки одамовилик

Бир пайтлар хушчақчақ ва киришимли бўлган, ҳамма билан чиқишиб кетаверадиган одам бирданига сокин, одамови, ўзини ушлаб турадиган ва бошқалардан ўзини олиб қочадиган кимсага айланиб қолса, демак у зўравонлик жабрланувчисига айланган бўлиши мумкин.

Бунда сиз жабрланувчи одатда ўзига маъқул келадиган ва ёқадиган машғулотлардан воз кечганини сезишингиз мумкин. Ёки улар сўнгги дақиқаларда сиз ёки бошқалар билан учрашувларни кутилмаганда бекор қилишади. Улар кўпинча ишга ёки бошқа учрашувларга ҳам кечикишлари мумкин.

Қўрқув белгилари

Зўравонликни бошидан кечирган одамлар, тажовузкордан узоқроқ бўлганларида ўта ҳаяжонланган ёки асабий кўринишлари ёхуд шеригини рози қилиш учун унинг кўнглини топишга ҳаддан зиёд ҳаракат қилишлари мумкин. Агар уларнинг фарзандлари бўлса, улар шеригининг ёнида ўзларини уятчан, чўчиб турувчи қилиб кўрсатишлари ёки ўзларини яхши тутишлари мумкин.

Зўравонликнинг ҳиссий белгилари

Оиладаги зўравонлик жабрланувчиларга ўзларини ночор, имконсиз ёки умидсиз ҳис этадиган даражада руҳий зарар етказиши мумкин. Улар ҳеч қачон тажовузкорнинг назоратидан қутулолмасликларига амин бўлишади.

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160. ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
Зўравонликнинг бошқа ҳиссий белгилари қуйидагиларни ўз ичига олади:

- Ўзига паст баҳо бериш;
- Ҳаддан ташқари узр сўровчи хулк -атвор;
- Безовталик ёки доимий ҳадиксираш;
- Гиёҳвандлик ёки спиртли ичимликлар билан боғлиқ муаммоларни келтириб чиқариш;
- Депрессия аломатлари;
- Кундалик ишларга қизиқишнинг йўқолиши;
- Ўз жонига қасд қилиш ҳақида гапириш ёки ўз жонига қасд қилишга уриниш.

Ушбу аломатлар, албатта, кўплаб бошқа ҳолатлар ёки омиллар туфайли ҳам юзага келиши мумкин, аммо улар зўравонлик тузоғига тушиб қолган, деб ҳисобланадиган оиладаги зўравонлик жабрланувчилари учун одатий ҳолдир.

Назорат қилиш белгилари

Масалан, аёл киши бирдан эга ўзи учун қулай бўлган бирон бир жойга бориши ёки бошқа одамлар билан учрашиши ва мулоқот қилишига рухсат сўрашни бошласа, балки у зўравонлик жабрланувчисига айланганини англатиши мумкин. Одатда бу тоифа шахслар шерикларини ўта рашкчи ва эгоист сифатида таърифлашади.

ОИЛАДАГИ ЗЎРАВОНЛИККА НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК ЁНДАШУВ

Д.Б.Ташкенбаева

Оиладаги зўравонлик мураккаб фанлараро муаммо бўлиб, криминология, социология, психология, тиббиёт ва бошқа фанлар доирасида ўрганилади. Бу муаммо яқиндан фаол ўрганила бошланди.

Оиладаги зўравонлик- оила аъзоларига нисбатан зарар етказиш, жароҳатлаш, камситиш ёки ўлимга олиб келиши мумкин бўлган тажовузкорлик ва душманлик ҳаракатларини англатади.

Оиладаги зўравонлик – бу оилада мавжуд бўлган, турмуш ўртоқлар, собиқ турмуш ўртоқлар, ота-оналар, болалар, набиралар ва бошқаларни ўз ичига олган ҳиссий ёки жисмоний зўравонлик таҳдидидир

Аҳолининг барча гуруҳлари учун умумий бўлган оиладаги зўравонликнинг ўзига хос белгилари мавжуд. Мисол учун, агар муносабатларда зўравонликнинг бир тури мавжуд бўлса, унда унинг бошқа шакллари ҳам ривожланиши еҳтимоли жуда юқори. Оиладаги зўравонлик унинг барча кўринишларида зўравонлик содир этган шахс томонидан назорат ва куч элементларини ўз ичига олади.

Оиладаги зўравонлик одоб-ахлоқни бузади, оилавий тарбиянинг сусайишига олиб келади, ёш авлод тарбиясига тўсқинлик қилади, эътиборсизликни келтириб чиқаради ва ҳоказо. Муайян турмуш тарзи ривожланади, бунинг учун зўравонлик, ичкиликбозлик, гиёҳвандлик хулқ-атвор меъёрига айланиб, ўз-ўзидан бир авлоддан кейинги авлодга юқади.. Оиладаги

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
зўравонлик нафақат оила асосларини, балки ижтимоий хавфсизлик асосларини ҳам бузади.

Оилавий зўравонлик белгиларини ижтимоий ҳаракат сифатида умумлаштирамиз.

1. Бу мажбурий ва кучли ҳаракатдир. “Ҳокимият субйекти” ўз иродасини “обйект”нинг қаршилигига қарамай, яъни куч билан амалга оширади. Демак, ҳокимият муносабатларининг асосини субъект-объектнинг ўзаро таъсири ташкил этади: ҳокимият субъектининг иродасини объект субъектига юклаш 68атоло назорат қилиш, иккинчисини кўрсатилган иродага бўйсундириш. Оиладаги кучли ҳаракатлар мажбурлаш, тақиқлаш, буйруқ бериш, таҳдид, ҳайқириқ, ҳақорат, жисмоний босим шаклида ифодаланиши мумкин.

2. Зўравонлик куч ҳаракатининг ўзига хослиги, ота-она ҳокимиятидан фарқли ўлароқ, ҳокимият, педагогик меъёрлар ва оилавий-ҳуқуқий маданият меъёрларига асосланади, бу бошқа оила аъзосига ёки бирга яшовчига зарар (зарар) келтирадиган ҳаракатдир.

3. Оилавий зўравонлик, қоида тариқасида, қариндошлик ва мулкий муносабатлар, жабрланувчининг (объектнинг) ҳуқуқбузарга (субъектга) қарамлик (иқтисодий, психологик, жинсий ва бошқалар) муносабатлари билан боғлиқ бўлган яқин одамларга қаратилган. Оиладаги зўравонлик турли йўналишларга эга бўлиши мумкин:

• эрнинг хотинига нисбатан;
• хотин томонидан эрига нисбатан;
• ота-оналардан бири ёки иккаласи томонидан болаларга нисбатан;
• катта ёшдаги болаларнинг кичикларига нисбатан;
• вояга етган болалар ва набиралар томонидан ота-оналарга ёки кекса қариндошларига нисбатан;
• айрим оила аъзолари томонидан бошқаларга нисбатан

4. Оиладаги зўравонлик ижтимоий ҳаракат сифатида динамик жараён бўлиб, унда ҳар иккала шакл ҳам, унинг иштирокчилари ҳам ўзаро боғланган бўлиб, бунинг натижасида жабрланувчи вақт ўтиши билан зўрловчига айланиши мумкин. Охир оқибат, у ёки бу даражада унинг барча иштирокчилари зўравонлик саҳналарининг асл «жабрланувчиси» ва «гувоҳлари» ҳам (масалан, болалар). Зўравонлик қурбонларига айланадилар..

Кўпгина мамлакатларда оиладаги зўравонлик жиддий ижтимоий муаммо сифатида қаралади ва турли академик ва амалиётга йўналтирилган фанлар доирасига киради.

Ғарб танқидий тафаккурида оиладаги зўравонлик билан боғлиқ муаммолар мажмуасига асосан учта нуқтаи назар мавжуд.

Биринчиси, ижтимоий-маданий деб аташ мумкин бўлган ёндашувга асосланади. У оиладаги зўравонлик муаммосини жамиятда эркакларнинг аёлларга нисбатан зўравонлигига тоқат қилувчи ёки уни рағбатлантирадиган маълум турдаги ижтимоий сезгирликни келтириб чиқарадиган ижтимоий тузилмалар, маданий меъёрлар ва қадриятлар тизими мажмуасига киради. Бу ёндашув ижтимоий қурилиш назариясига асосланади.

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Иккинчи нуқтаи назар оиланинг ўзига хос тузилишига қаратилган. Оила тизимлари назарияси оиладаги зўравонлик муаммосини оила доирасида мавжуд бўлган мулоқот стратегиялари призмаси орқали кўриб чиқади. Ушбу назария доирасидаги зўравонлик факти оила ичидаги маконни шакллантириш жараёнида йўл қўйилган фожиали хатонинг натижаси сифатида талқин қилинади ва алоқа жараёнининг бузилишига ва низоларнинг пайдо бўлишига олиб келади. Бу назария, масалан, турмуш ўртоқларнинг биргаликдаги маслаҳати амалиёти учун асосдир. Ушбу турдаги маслаҳат ҳозир бутун дунёда тарк этилмоқда.

Оилавий тизимлар назарияси оиладаги зўравонлик фактини баҳолашнинг ноаниқлиги, жиноятчи ва жабрланувчининг функцияларини талқин қилишдаги ноаниқлик, тажовузкор ҳаракат учун айбни маълум бир мавҳум жараёнларга ўтказиш ва бошқалар туфайли тобора кўпроқ танқид қилинмоқда.

Оиладаги зўравонлик муаммоси бўйича учинчи нуқтаи назар – индивидуал психотерапевтик маслаҳат амалиётидан мантиқий хулоса. Ушбу ёндашув доирасида эркакнинг тажовузкор хатти-ҳаракатининг сабаблари ва унинг етти ёшда қўрқув ҳолатини доимий равишда моделлаштириши унинг болалигидан бошдан кечирган, балоғат ёшида пост шаклида акс етган психологик травма оқибатлари сифатида тақдим етилади. – травматик стресс, депрессия, ўзини паст баҳо ва шу билан бирга, нарсисизм, шахсиятнинг бузилиши. Кўп жиҳатдан, бу ёндашув Р.Г. Петрова жамияти томонидан ишлаб чиқарилган маданий меъёрларнинг таржимони сифатида оила ҳақидаги биринчи нуқтаи назарни мустаҳкамлайди.

Эркак томонидан аёлга қаратилган тажовузкорликнинг аниқ устунлигини кўрсатадиган статистик маълумотлар мавжуд. Россия Федерациясида ҳар куни 36 минг аёл эрлари ёки шериклари томонидан калтакланади. Ҳар қирқ дақиқада бир аёл оилавий зўравонликдан вафот етади. Оиладаги зўравонлик ҳар тўртинчи рус оиласида мунтазам равишда содир бўлади. Аёлларнинг 47 фоизи биринчи жинсий тажриба ихтиёрий эмаслигини айтишади. Зўравонлик натижасида ўлдирилган аёлларнинг 70% га яқини эрлари ёки бирга яшовчилар томонидан ўлдирилган. Россия Федерациясида оилавий зўравонликдан азият чекаётган аёлларнинг 40 фоизи ҳеч қачон ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларидан ёрдам сўрамайди. Оиладаги зўравонлик ҳолатларининг 90-96 фоизида тажовуз қурбонлари аёллардир. Москва давлат университетининг Хотин-қизлар кенгаши томонидан ўтказилган тадқиқотга кўра, аёлларнинг ярмидан кўпи (58%) ҳар қандай яқин еркак (ҳозирги ёки собиқ ери, куёви ёки севгилиси) томонидан тажовузга учраган. Аёлларнинг ярмидан кўпи (54%) иқтисодий зўравонликнинг турли шаклларини бошдан кечирган. 57% ерлари вақти-вақти билан бўлса-да, ЛА Шатров, В.З.Ибрагимовларни “хўрлайди ёки камситишга ҳаракат қилади, ҳақорат қилади”, “ўрнига қўяди”, деб ҳисоблайди. Илмий адабиётларда енг кўп ўрганилганлар оиладаги зўравонлик муаммолари бўлиб, бу ерда еркак тажовузкор ролини ўйнайди.

Геронтологик зўравонлик – бу аҳолининг ушбу гуруҳи билан яқин алоқада бўлган одамлар томонидан кексаларга руҳий, жисмоний, иқтисодий зарар етказиш, ҳақорат қилиш ва шафқатсиз муносабатда бўлиш. Геронтологик

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
зўравонлик даромад даражаси, маълумоти, жамиятдаги мавқеидан қатъи назар, барча ижтимоий гуруҳлар ўртасида содир бўладиган ҳақиқий ҳодисадир. Уйда у оила аъзолари ёки асосий васий В.П.Пучков томонидан қарияларнинг манфаатларини бузишда намоён бўлади.

Геронтологик зўравонлик субъектлари кўпинча спиртли ичимликлар ва гиёҳванд моддаларни суиистеъмол қиладиган энг яқин қариндошлардир. Кўп ҳолларда зўрловчи ўз қурбони Ибидга моддий жиҳатдан қарам бўлади.

Оиладаги зўравонлик муаммоси билан ишлайдиган деярли барча тадқиқотчилар зўравонлик цикли борлигини таъкидлайдилар: бир-бири билан алмашинадиган вазиятларнинг ўзига хос айёр доираси. Оиладаги зўравонлик ҳолати циклик равишда ривожланиб, уч босқичдан иборат:

1) кучланишнинг кучайиши. Қоида тариқасида, у ўзини ҳақоратнинг изоляция қилинган портлашлари шаклида намоён қилади.

2) Фаол зўравонлик – энг салбий шаклдаги кескинликнинг кучайиши. Ғазаб ҳужумлари кучли. Ушбу босқичда жабрланувчига кутилган, кутилмаган зўравонлик ҳаракатининг олдини олиш мумкинлигини тушунишга ёрдам бериш керак – уйдан чиқиб кетиш, яшириш, ёрдам учун дўстларини чақириш.

3) «Асал ойи». Бу даврда тажовузкор меҳрибон, айбдор бўлиши, ҳеч қачон зўравонликни такрорламасликка ваъда бериши ёки аксинча, зўравонликни қўзғатишда жабрланувчини айблаши мумкин.

Жамиятда гендер-рол хулқ-атвори стереотипларида мустаҳкамланган оилавий зўравонлик ҳақидаги афсоналар пайдо бўлди:

1. Аёллар зўравонликни қўзғатадилар ва бунга лойиқдирлар. Антитеза: Бу кенг тарқалган эътиқод аёлларни калтаклаш муаммоси ижтимоий эканлигини кўрсатади: у болаликдан одамларга сингдирилган гендер стереотипларига асосланган.

2. Бир марта зўравонликка учраган аёл абадий қурбон бўлади. Антитеза: мутахассислар билан маслаҳатлашгандан сўнг, зўравонликка учраган аёл зўравонлик ва хавф остида бўлмаса, аёл нормал ҳаётга қайтиши мумкин.

3. Қўпол эркаклар ҳаммага нисбатан тажовузкор ва қўпол муносабатда бўлишади. Антитеза: уларнинг аксарияти ўз хатти-ҳаракатларини назорат қила олади ва тажовузкор ҳис-туйғулар қаерда ва кимга кўрсатилиши мумкинлигини тушунади.

4. Урганлар меҳрибон эрлар ёки шериклар емас. Антитеза: Улар аёлни зўравон муносабатларда ушлаб туриш учун севгидан фойдаланадилар.

5. Зўравонлар руҳий касал. Антитеза: Бу еркаклар кўпинча нормал ҳаёт кечиришади, тажовузкор хатти-ҳаракатларнинг портлашига йўл қўядиган дақиқалар бундан мустасно.

6. Зўрланган эркаклар муваффақияцизликка учраган 70атологи дош бера олмайди стресс ва ҳаётдаги муаммолар билан. Антитеза: эртами-кечми ҳамма одамлар стресс ҳолатини бошдан кечиришади, лекин ҳамма ҳам бошқа одамларни суиистеъмол қилмайди.

7. Хотинини калтаклаган эркаклар болаларни ҳам уришади. Антитеза: Бу оилаларнинг учдан бирида содир бўлади.

8. Болалар оталарига керак, ҳатто у тажовузкор бўлса ҳам, ёки» Мен фақат болалар туфайли қоламан». Антитеза: Шубҳасиз, идеал ҳолда, болалар она ва отага муҳтож. Бироқ, оиладаги зўравонлик шароитида яшовчи болалар ўзлари зўравонликдан қутулиш учун онадан отасидан қочишни сўрашлари мумкин.

9. Уйдаги жанжаллар, тажовуз ва жанжаллар ўқимаган ва камбағал одамлар орасида кенг тарқалган. Даромад ва таълим даражаси юқори бўлган оилаларда бундай ҳодисалар камроқ учрайди. Антитеза: Оиладаги зўравонлик фақат аҳолининг муайян қатламлари билан чегараланмайди. Бу таълим даражаси ва даромадидан қатъи назар, барча ижтимоий гуруҳларда содир бўлади.

10. Эр ва хотин ўртасидаги жанжал ҳар доим бўлган, бу табиий ва жиддий оқибатларга олиб келиши мумкин емас. «Севимлилар сўкадилар – фақат ўзларини қувноқ қиладилар». Антитеза: жанжал ва низолар ҳақиқатан ҳам кўп жиҳатдан мавжуд бўлиши мумкин. Зўравонликнинг ўзига хос белгилари – бу содир бўлаётган воқеаларнинг оғирлиги, даврийлиги ва интенсивлиги ва оқибатлари.

11. Бир тарсаки ҳеч қачон жиддий оғриқ келтирмайди. Антитеза: зўравонлик даврийлик ва зўравонлик ҳаракатларининг босқичма-босқич кўпайиши билан тавсифланади. Бу шунчаки танқид билан бошланиши мумкин, камситиш, изоляцияга ўтиш, кейин – шапалоқлар, зарбалар, мунтазам калтаклар ва баъзан ўлим.

12. Бир афсона бор жабрланувчи, агар хоҳласа, муносабатларни осонгина тугатиши мумкин, 71атологи уни тўхтатиб туриш воситаси сифатида зўравонликка мурожаат қилмасдан қўйиб юборади. Иш билан таъминлаш ва моддий ёрдамга ҳақиқий алтернатива йўқлиги, жабрланувчини ишончли ҳимоя қиладиган уй-жойнинг йўқлиги, руҳий ва жисмоний шикастланиш натижасида иммобилизация, ҳар қандай ҳолатда ҳам оилани сақлаб қолишни талаб қиладиган маданий ва оилавий қадриятлар, шерик, психологлар, судлар, руҳонийлар, қариндошлар ва бошқалар. Жабрланувчини зўравонлик учун ўзи айбдор еканлигига ва шерикнинг талабларига бўйсуниш орқали уни тўхтата олишига ишонтирадиган шахслар жабрланувчиларнинг шериги билан муносабатларини тўхтатмаслигининг барча сабаблари ҳисобланади.

Умуман олганда, зўравонлик кўпинча ҳокимиятни ўрнатиш ва ўзини ўзи тасдиқламаслик учун воситага айланади. Ўз-ўзини тасдиқлаш деганда ўз-ўзини ҳурмат қилиш, ўзини ўзи қадрлаш даражасини ошириш, ўзини ўзи қадрлаш, ўз шахсиятининг бошқалар учун аҳамиятини еълон қилиш истаги тушунилади. Зўравонликни қўллаш пайтида одам ўзининг бошқа шахс устидан тўлиқ кучини ҳис қилади. Шундай қилиб, тажовузкор ва зўравон ҳаракатлар инсон учун ички психологик муаммоларни, ўзига ишончсизликни, субъектив равишда ҳис қилинган заифликни енгиш воситасига айланиши мумкин.

Мамлакатимизда оиладаги зўравонлик муаммоси ўта долзарб бўлиб, ҳар йили ўлдирилганларнинг учдан биридан кўпроғини (38 фоиз) болалар, қариялар, ногиронлар, оиладаги қарам мавқеи туфайли ўзини ҳимоя қила олмайдиган аёллар ташкил етади. Йил носоғлом оила ва маиший муносабатлар туфайли. Улар касал ва ногирон оила аъзоларидан халос бўлиш, шунингдек,

уларнинг мулкий ҳуқуқларини тортиб олиш учун ижтимоий аҳамиятга ега қотиллик ҳодисаси миқёсида ўсди.

Шундай қилиб, рус оиласини жиноийлаштириш жараёни мавжуд 72атоло қисқартириш тенденцияси мавжуд емас.

С.И. Озҳеговнинг рус тилининг изоҳли луғатига кўра, «зўравонлик» атамаси қуйидагича талқин қилиниши мумкин: 1) мажбурлаш, зулм, босим, босим, жисмоний куч ишлатиш; 2) кимгадир мажбуран таъсир қилиш; 3) зулм, қонунсизлик. Жамиятда зўравонлик устидан назоратнинг шаклларини бирламчи бўлиш мумкин, улар ижтимоий-маданий нормалар, урф-одатлар ва ижтимоий институтлар ва ташкилотлар (ички ишлар органлари, ижтимоий ҳимоя муассасалари, соғлиқни сақлаш, маҳаллий ҳокимият органлари) ёрдамида амалга ошириладиган иккиламчи. Ҳокимият органлари ва бошқалар). Иккинчиси ҳимоя қилиш, жазолаш ва қайта ижтимоийлаштиришни амалга оширишни таъминлаши керак.

Тизимли оилавий психотерапия нуқтаи назаридан, оиладаги зўравонлик-оила тизимининг дисфункциясининг кўрсаткичи, ички муносабатларни бузилишининг таркибий белгисидир.

А.С.Синелниковнинг фикрича, оиладаги зўравонлик жисмоний, жинсий, 72атологи ква72 иқтисодий зўравонликнинг кўп турларини такрорлаб турадиган ҳодисадир.

Е.П.Агаповнинг таъкидлашича, оиладаги зўравонлик оила аъзоларига қасддан жисмоний ёки руҳий шикаст йетказиш ва азоб-уқубат йетказиш, шу жумладан, бундай хатти-ҳаракатларни амалга ошириш билан таҳдид қилиш, мажбурлаш ва шахсий еркинликдан маҳрум қилишдир. Яъни, зўравонлик – бу инсон устидан чексиз ҳокимиятга еришиш, бошқа одамнинг хатти-ҳаракати, фикрлари, ҳис-туйғуларини тўлиқ назорат қилиш.

Р.Г.Петрова оиладаги зўравонликни оила аъзоларига нисбатан тажовузкор ва душманона харакатлар сифатида тушунади, бунинг натижасида зўравонлик объектига хўрлик ёки ўлим ко`ринишида зарар ва шикаст йетказиш мумкин. Оиладаги зўравонлик – бу оилада мавжуд бўлган руҳий ёки жисмоний зўравонлик ёки жисмоний зўравонлик тахдиди бўлиб, унга турмуш ўртоқлар, собиқ турмуш ўртоқлар, ота-оналар, болалар, 72атологи ква бошқалар киради.

Ижтимоий иш енциклопедияси материалларига кўра, оиладаги зўравонлик – бу тез-тез такрорланадиган сикл бо`либ, назорат қилиш, қўрқитиш, қўрқув ҳиссини уйғотиш мақсадида жисмоний, оғзаки, маънавий ва иқтисодий зўравонлик йетказиш билан гавдаланади.

В. А. Рамих оиладаги зўравонликни оила аъзоларига нисбатан тажовузкор ва душманона харакатлар сифатида тушунади, бунинг натижасида зўравонлик объекти зарар кўриши, жароҳатланиши, камситлиишлари ёки баъзан ўлимга олиб келиши мумкин.

Е.И.Холостованинг фикрича, ҳар қандай оила аъзоси оиладаги зўравонлик объекти (шунингдек, субъекти) бўлиши мумкин. Оилавий шафқацизликнинг уч тури мавжуд:

- ота-оналар томонидан болаларга нисбатан.

-бир турмуш ўртоғи томонидан бошқасига нисбатан,

-болалар ва набиралар томонидан кекса қариндошларга нисбатан.

Кўпинча болалар, аёллар, қариялар ва ногиронлар оила аъзолари томонидан зўравонликка мойил бо`лади. Оиладаги еркаклар психологик зўравонликка кўпроқ дуч келишади.

Т.Я.Сафонова, Е.И.Цимбал, Л.Я.Олиференколар оиладаги зўравонлик доирасида жиноятчи ва жабрланувчи ўртасидаги муносабатларнинг табиати, шунингдек, уларнинг турмуш шароити билан белгиланадиган умумлашган категория сифатида янада аниқроқ тоифаларни ажратиб кўрсатадилар:

- болаларга нисбатан зўравонлик;
- турмуш ўртоғига (турмуш ўртоғига), шеригига (лар) қарши қаратилган зўравонлик;
- қарияларга нисбатан зўравонлик.

Оиладаги зўравонликнинг бошқа зўравонлик турларидан асосий фарқи шундаки, у хавфсиз деб ҳисобланган ва ҳатто ҳимоя ва қўллаб-қувватлаш ҳисобланган яқин ёки оилавий муносабатлардаги одамлар ўртасида содир бўлади.

Одатда, оиладаги зўравонлик қуйидаги хусусиятларга ега:

- агар жисмоний зўравонлик аллақачон содир бўлган бўлса, одатда ҳар бир кейинги сафар уни такрорлаш частотаси ва шавқацизлик даражаси ошади;
- зўравонлик ва ҳақоратли хатти-ҳаракатлар ўзгаришга ваъда 7Затологи зўравондан кечирим сўраш билан алмаштирилади;
- муносабатларни бузишга уринаётганда, жабрланувчи учун хавф кучаяди;

-маиший зўравонлик синфий, ирқий, маданий, диний, ижтимоий-иқтисодий жихатларидан қатъи назар, аҳолининг барча қатламлари ва тоифаларида содир бўлади.

Ҳозирги вақтда ижтимоий ишчиларнинг халқаро профессионал ҳамжамияти кўпинча зўравонлик турларининг иккита таснифидан фойдаланади, уларга мувофиқ махсус тадқиқот ва тузатиш дастурлари ишлаб чиқилади ва амалга оширилади.

Биринчи типология зўравонлик харакатининг табиатига асосланади ва зўравонликнинг жисмоний, жинсий, психологик (емоционал) ва иқтисодий каби турларини ўз ичига олади.

Кўриниб турибдики, аксарият холларда зўравонлик интеграл характерга ега, хусусан, зўравонликнинг ҳар қандай тури доимо ажралмас қисм сифатида психологик (емоционал) зўравонликка ега.

Иккинчи тасниф зўравонлик нишонининг хусусиятларига қаратилган. Бу хусусиятлар ёш (масалан, болалар ёки қарияларга нисбатан зўравонлик), жинс (аёлларга нисбатан зўравонлик), саломатлик ҳолати (ногирон ёки муомалага лаёқациз шахсларга нисбатан зўравонлик), оилавий муносабатлар (оилавий зўравонлик, қариндошлар ўртасидаги муносабатлар), етник келиб чиқиши, ижтимоий мавқеи, касб ва бошқалар.. Баъзан улар зўравонлик ва бошқа ҳаракатларни (масалан, учрашув пайтида зўрлаш) содир етишнинг одатий холатларини тизимлаштирадилар. Ушбу типология контекстида хавф гуруҳлари деб аталадиган гуруҳлар ажратилади.

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160. ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Т.Я.Сафонова, Е.И.Цимбал зўравонликнинг қуйидаги турларини ажратадилар:

Жисмоний зўравонлик.Бу инсоннинг анатомик ва жисмоний яхлитлигини бузиш сифатида тушуниладиган жисмоний зарарни реал ёки потенциал ишлатишдир. У ўз табиатига кўра, жисмоний куч, совуқ ёки ўқотар қурол ёки бошқа нарсаларни қўллаш орқали шахсга зарба бериш, уриш, жароҳат йетказиш ва бошқа таъсир қилишда ифодаланиши мумкин. Жисмоний зўравонлик калтаклаш, ўткир ва кутилмаган зарбалар, шапалоқ уриш, итариш каби шаклларни ўз ичига олади. Ҳар қандай тасодифий тан жароҳати ёки жисмоний оғриқ, зўравонлик билан мажбурлаш, шунингдек, шахсга нисбатан турли хил тақиқларни киритиш, унинг ҳуқуқ ва еркинликларини чеклаш.

Жинсий тажовуз- Жинсий лаззатланиш учун шерик ёки болани зўравонлик билан ишлатиш.

Руҳий зўравонлик- зўравонлик таҳдиди: қўрқитиш, жабрланувчини қўрқитиш, руҳий ёки руҳий жароҳат йетказиш, сўз эркинлигини чеклаш, оила аъзоларидан, дўстларидан изоляция қилиш, қадр-қимматини камситиш,эътиборсизлик.

Иқтисодий зўравонлик- пул сарфланиши, ишлашга мажбурлаш ёки ишлашни тақиқлаш устидан ягона назорат

Жисмоний ва жинсий зўравонлик кўпроқ еркаклар томонидан содир етилади, лекин оиладаги психологик зўравонлик, бепарволик ва зўравонлик кўпинча аёлга тегишли ёки уни қўллаб-қувватлайди.

Психологик (емоционал) зўравонлик турли кўринишларда амалга оширилади: оила аъзоларидан, дўстларидан ажратилган ҳолда, зўравонлик билан таҳдид қилиш, қадр-қимматини камситиш, танқид қилиш, хақоратлаш ва безорилик, шахснинг ўзига бўлган ҳурматини пасайтириш. Кўпинча тан олиш ва аниқлаш қийин, чунки жисмоний зўравонликдан фарқли ўлароқ, бу ҳолда зўравонликнинг аниқ белгилари камдан-кам учрайди ва оқибатлари жуда оғир бўлиши мумкин.

Оиладаги зўравонлик бошқа зўравонлик турларидан фарқ қилади.

А.Б.Синелников оилавий зўравонликнинг қуйидаги ўзига хос хусусиятларини ажратиб кўрсатади:

- оиладаги зўравонлик – бу кўп турдаги зўравонликнинг такрорий ҳодисаси;

- оиладаги зўравонлик яқинлар ўртасидаги муносабатларда содир бўлса, улар орасида турмуш ўртоқлар ёки яқин шериклар, собиқ турмуш ўртоқлар, болалар, ота-оналар, бошқа қариндошлар, унаштирилган ёки никоҳ қурмоқчи бўлган шахслар киради;

- кўпинча аёллар ушбу турдаги зўравонлик қурбони бўлишади.

Шундай қилиб, фан ривожланишининг ҳозирги босқичида «оиладаги зўравонлик» тушунчасининг ягона таърифи мавжуд емас. Аксарият олимлар қуйидаги таърифга амал қилишади: оиладаги зўравонлик – бу оила аъзоларига атайлаб жисмоний ёки руҳий зарар йетказиш ва азоб бериш, шу жумладан бундай хатти-ҳаракатларни амалга ошириш билан таҳдид қилиш, мажбурлаш ва шахсий еркинликдан маҳрум қилиш.

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Фанда оилавий зўравонликнинг қуйидаги турлари ҳам ажратилади:

- жисмоний;
- психологик;
- жинсий;
- иқтисодий;
- боланинг манфаатлари ва еҳтиёжларини еътиборсиз қолдириш.

Оилавий зўравонликнинг сабаблари ва оқибатлари

Ҳозирги вақтда кўплаб назариялар оиладаги зўравонлик сабабларини тушунтиришга харакат қилмоқда.

Кўпгина мамлакатларда оиладаги зўравонлик жиддий ижтимоий муаммо сифатида қаралади ва турли академик ва амалиётга йўналтирилган фанлар доирасига киради. Ғарб танқидий тафаккурида оиладаги зўравонлик билан боғлиқ муаммолар мажмуасига асосан учта нуқтаи назар мавжуд.

Биринчиси, ижтимоий-маданий деб аташ мумкин бўлган ёндашувга асосланади. У оиладаги зўравонлик муаммосини жамиятда аёлларга нисбатан зўравонликка тоқат қиладиган ёки уни рағбатлантирадиган ижтимоий сезгирликнинг маълум бир турини келтириб чиқарадиган ижтимоий тузилмалар, маданий меъёрлар ва қадриятлар тизими мажмуасига ҳавола қилади. Бу ёндашув ижтимоий қурилиш назариясига асосланади.

Иккинчи нуқтаи назар оиланинг ўзига хос тузилишига қаратилган. Оила тизимлари назарияси оиладаги зўравонлик муаммосини оила доирасида мавжуд бўлган мулоқот стратегиялари призмаси орқали кўриб чиқади. Ушбу назария доирасидаги зўравонлик факти оила ичидаги маконни шакллантиришда йўл қўйилган фожиали хатонинг натижаси сифатида талқин қилинади ва алоқа жараёнининг бузилишига ва низоларнинг пайдо бўлишига олиб келади. Бу назария, масалан, турмуш ўртоқларнинг биргаликдаги маслаҳати амалиёти учун асосдир.

Оилавий зўравонлик муаммоси бўйича учинчи нуқтаи назар – бу индивидуал маслаҳат амалиётидан мантиқий хулоса. Ушбу ёндашув доирасида еркакнинг тажовузкор хулқ-атворининг сабаблари ва унинг оиладаги террор холатини доимий равишда моделлаштириши унинг болалигидан бошдан кечирган, балоғат ёшида ўз аксини топган психологик жароҳатларнинг оқибатлари сифатида кўрсатилган. Шикастланишдан кейинги стресс, депрессив ҳолатлар, ўзини паст баҳо ва нарсисизм билан бир қаторда, шахсиятнинг бузилиши. Кўп жиҳатдан, бу ёндашув жамият томонидан ишлаб чиқарилган маданий меъёрларнинг таржимони сифатида оила ҳақидаги биринчи нуқтаи назарни мустаҳкамлайди.

Социологик ёндашув доирасида етакчи омил сифатида ижтимоий-маданий шарт-шароит, яъни зўравонлик бу аҳоли гуруҳида қабул қилинган оилавий муносабатларнинг 75атологи ква75 болаликдан тарбия, шунингдек, ижтимоий омиллар (ижтимоий-иқтисодий) таъсири ҳисобланади. Шахснинг аҳволи, оила, ишсизлик, ёмон турмуш шароити) …

Психологик ёндашув нуқтаи назаридан, зўравонлик шахсий ҳаётий салбий тажрибанинг «болалик травмаси» ёки алкоголизм ва психопатологиянинг натижаси сифатида ёки оила тизимини парадоксал равишда

барқарорлаштирадиган оилавий дисфункциянинг аломати сифатида қаралади. Зўравонлик оила аъзоларининг ўзига хос психосоматик хулқ-атвори ёки хусусиятларига ега ёки йўқлигидан қатъи назар, анормалликларга ега ёки қийин деб қабул қилинганда, бузғунчи оилавий ўзаро муносабатларнинг натижаси сифатида қаралиши мумкин, бу еса зўравонлик хавфини оширади.

Тизимли оилавий психотерапия нуқтаи назаридан, оиладаги зўравонлик оила тизимининг дисфункциясининг кўрсаткичидир. Ва агар оила ичидаги муносабатларнинг мавжуд муаммолари бартараф етилмаса, зўравонлик сурункали ёки циклик бўлиб қолади.

Ҳозирги вақтда психобиологик, ижтимоий-психологик ва ижтимоий-структуравий ёндашувлар каби фанлараро ёндашувлар самаралироқ ҳисобланади.

Психобиологик ёндашув концепциясига кўра, зўравонлик хатти-ҳаракатлари патопсихологик оғишларга ега бўлган шахсларга хосдир ва шахсда 76атологи ква девиант хусусиятларнинг мавжудлиги билан боғлиқ.

Ижтимоий-психологик ёндашув оиладаги зўравонликни ижтимоийлашув маҳсулидир, бу хатти-ҳаракатлар моделининг такрор ишлаб чиқарилиши деб ҳисоблайди. Боланинг оилада олган ҳаётий тажрибаси.

Шунингдек, оғир шароитларда тарбияланган болаларнинг ҳар иккинчиси ўз кекса ота-онасига нисбатан зўравонлик қўллагани, болалигида зўравонликка дучор бўлмаганларнинг ҳар тўрт юз нафардан бири келажакда ўзини тажовузкор тутаётгани ҳам маълум бўлди. Оиладаги зўравонлик шахснинг психологик хусусиятлари билан изоҳланадиган биринчи ва иккинчи ёндашувлардан (баъзан биттага бирлаштирилган – индивидуал ёндашув) фарқли ўлароқ, ижтимоий-маданий ёндашув муаммони янада кенгроқ кўриб чиқади – ижтимоий ва иқтисодий вазият контекстида.

Ижтимоий иш назарияси ва амалиётида ҳозирги вақтда оиладаги зўравонлик сабабларини тушунтиришнинг бир неча хил ёндашувлари мавжуд. Баъзиларга кўра, еътибор психологик ёки психососял омиллар таъсирига қаратилган. Бошқа ёндашувларга кўра, гиёҳвандлик ёки спиртли ичимликлар билан заҳарланиш, моддий қийинчиликлар, жабрланувчининг қарамлиги, жабрланувчининг провокацион хатти-ҳаракати, ташқи муҳитнинг беқарорлаштирувчи таъсири каби вазият омилларининг таъсири қайд етилган.

Н.Ф.Бердникович томонидан қаровсизлик ва оиладаги зўравонлик моҳиятини тушунтирувчи назарияларнинг таҳлили. Ушбу муаммога яна учта алоҳида ёндашувни ажратиб кўрсатишга рухсат берилган: вазият модели, ижтимоий ўзгаришлар назарияси, рамзий ўзаро таъсир модели.

Вазият модели тажовуз еҳтимоли маълум вазият ва таркибий ўзгарувчилар таъсирининг давомийлиги ва интенсивлиги билан белгиланади деб тахмин қилади. Юқоридаги омиллар ва сабабларга қўшимча равишда, улар коммуникатив омилларнинг мавжудлигини ҳам ўз ичига олади ва сабаблар, шунингдек, алоқада қийинчиликлар мавжудлиги, васийнинг шахсияти билан боғлиқ бўлган омиллар.

Зўравонлик сабабларини тушунтиришда охирги ўрин ички ва айниқса ташқи стресс омилларининг таъсирига берилмайди.

Ижтимоий ўзгаришлар назарияси ижтимоий ўзаро таъсир жараёни мукофот ва жазоларнинг кетма-кет ўзгариши деган ғояга асосланади. Қачонки, одамлар бошқалар билан мулоқот қилиш жараёнида ўзлари оладиган мукофотлар улушини кўпайтиришга ва жазолар сонини камайтиришга ҳаракат қилишади.

Рамзий ўзаро таъсир модели концепцияси одамлар ўртасидаги алоқа узлуксиз маълумот алмашиш жараёни еканлиги ҳақидаги баёнотга асосланади, бунда ҳар бир олдинги еслатма кейингисини белгилайди, бунинг натижасида содир бўлган нарсанинг мазмунини тушуниш учун. Сўзларнинг рамзий маъносини кодлаш учун ягона шаблонни ўрнатиш зарурлигини айтди. Агар бундай «келишув» га еришилмаса, тушунишда келишмовчиликлар бўлиши мумкин ва натижада низолар эҳтимоли ошиши ва муносабатларда кескинлик ва тажовузкорлик.

С.Н.Ениколопов зўравонликка мойил бўлганларни зўравонликка мойил бўлмаган одамлардан ажратиб турадиган қуйидаги асосий шахсий хусусиятларни кўрсатади:

- зўрловчилар зўравонлик содир этилган оилаларда тарбияланган, ота-оналар ўртасидаги муносабатларда тажовуз гувоҳи бўлган;

- спиртли ичимликларни суиистеъмол қилган зўрловчилар шахсият бузилишларининг энг юқори частотасига ега;

- зўрловчиларнинг ўз-ўзини англаши адекват эмас, умидсизликка нисбатан паст толерантлик;

- зўрловчилар ўзларига нисбатан камроқ ишонадилар, гиёҳванд моддалар ва / ёки спиртли ичимликларни суиистеъмол қилиш эҳтимоли кўпроқ.

Б.Г.Тугелбаева эркакларнинг аёлларга нисбатан зўравонлиги хавфининг сабабларидан бири сифатида гендер ролларининг қатъий тизимини кўрсатади. Эркакнинг ҳар қандай ҳаётий шароитда боқувчи ва оиланинг асосий боқувчиси мавқеини сақлаб қолиш истаги уни ўта оғир психологик ва иқтисодий босим шароитида қўяди, бу муваффақияцизликка учраган тақдирда алкоголизмга, умр кўриш давомийлигининг қисқаришига олиб келади. Аёлларга нисбатан жиноят хавфи аёлларникига қараганда кўпроқ, еркаклар ўз жонига қасд қилишлар сони.

Оилавий зўравонликнинг рўйхатга олинган холатлари бўйича маълумотларнинг оилавий таҳлили оиладаги зўравонликнинг турли сабабларини кўрсатади:

- зўравонлик ҳаракатлари кўпроқ аёллар ва болаларга нисбатан содир этилади;

- психологик ва жисмоний зўравонлик энг кўп учрайди;

- зўрлаганлар кўпинча бегона емас, қариндошлардир;

- зўравонлик такрорланувчи ҳодисадир;

-жабрланганлар ва қариндошлари полицияга бормайдилар, дўстлари ёки махсус муассасаларга ёрдам сўрамайдилар;

- зўравонлик частотаси этник келиб чиқиши билан боғлиқ эмас;

- таълим даражаси зўравонлик частотасига мос келмайди;

- руҳий касаллар улуши 10-15%, психологик бузилишлар (депрессия ва бошқалар 60% ни ташкил қилади);

- болалар учун никоҳ сақланиб қолган оилаларда зўравонлик кўпроқ давом етади;

- оиладаги зўравонлик даврийдир.

Бундан ташқари, катта ёшли оила аъзоларига нисбатан зўравонлик шунга мос равишда болаларга таъсир қилади, уларда турли хил психоемоционал ва психосоматик касалликларга, мактабга мослашишга олиб келади ва умуман, ривожланишнинг бузилиши ва социализациянинг бузилишига олиб келади.

Ўзаро муносабатлари зўравонликка асосланган оилалар хавф остида, чунки бундай ноқулай муҳитда ўсган болалар кейинчалик қурбон бўлишади ёки ўзлари яқинларини суиистеъмол қилишади. Статистик маълумотларга кўра, колонияларда сақланаётган одамларнинг 95 фоизи болалигида зўравонликни бошдан кечирган ёки гувоҳи бўлган.

А.С.Синелников оилада болаларга нисбатан зўравонликнинг қуйидаги оқибатларини таъкидлайди:

- мактабда янги билимларни ўзлаштириш қобилияти пасаяди, ўқув фаолияти ёмонлашади;

- бундай болалар ўз ҳис-туйғуларини қандай бошқаришни билмайдилар, натижада улар тенгдошлари билан мулоқот қилишда муаммоларга дуч келишади;

- оилавий ҳаёт туфайли шахсий муносабатлар, биринчи навбатда, интим ер-хотиннинг бир аъзоси томонидан бошқа томондан ўрнатилган куч ва назорат муносабатлари еканлиги тажриба шаклланади. Кейинчалик бу тажриба биринчи яқин муносабатларда такрорланади.

И.Г.Малкина-Пихнинг сўзларига кўра, оиладаги зўравонлик оқибатлари асосан ТССБ белгиларига мос келади:

- психологик даражада: уйқу бузилиши, даҳшатли тушлар, такрорий хотиралар, диққатни жамлашда қийинчилик, ташвиш ва қўзғалувчанликнинг кучайиши, гиперактивлик, бузилган муносабатлар, жамиятда душманлик ҳисси;

- физиологик даражада: ҳаво етишмаслиги ҳисси, ошқозон ноқулайлиги, ички крамплар, бош оғриғи, тўлиқ бефарқликгача жинсий алоқага қизиқишнинг пасайиши;

- хулқ-атвор даражасида: ўзига зарар етказиш, ўз жонига қасд қилишга уринишлар ёки фикрлар, спиртли ичимликлар ёки гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш, овқатланиш муаммолари (булимия ёки анорексия), жинсий шерикларнинг тартибсиз ўзгариши.

Зўравонликни бошдан кечирган одамнинг холатининг ўзига хос хусусияти – бу содир бўлган воқеа учун аниқ айбдорлик ҳисси, бундан ташқари, зўрловчига нисбатан нафрат, даҳшат ва хафагарчилик, натижада ўзини рад етиш ва рад етиш мавжуд. Ўз-ўзини ҳурмат қилиш кескин пасаяди. Ҳиссий изтироб турли шаклларда бўлиши мумкин – чекиниш ва чекинишдан қўрқув ва ёлғиз қолмасликгача.

Жабрланувчилар учун уйдаги жисмоний ва жинсий зўравонликнинг соғлиқ учун оқибатлари оғир ва ҳалокатли. Зўравонликка учраган аёллар руҳий тушкунликдан доимий оғриқларгача турли хил соғлиқ муаммоларига дуч келишлари мумкин. Шунингдек, улар жинсий йўл билан юқадиган касалликлар

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
ва исталмаган ҳомиладорлик билан касалланиш хавфи остида. Соғлиги билан боғлиқ муаммолар туфайли аёллар узоқ вақт ишламасликка мажбур бўлишади.

Оиладаги зўравонлик ўлимга олиб келиши мумкин. Дунё миқёсида қотиллик қурбонларининг 40-70 фоизи ўз шериклари томонидан ўлдирилган. Оиладаги зўравонлик болалар, оила, дўстлар, ходимлар ва умуман жамият учун ҳам салбий оқибатларга олиб келади.

Зўравонликнинг гувоҳи бўлган болалар чуқур психологик ва ҳиссий травмаларни бошдан кечиришлари мумкин. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, бундай болалар тажовузкорлик, қўрқув ва ташвиш, шунингдек, руҳий тушкунлик ва оилавий зўравонликнинг психологик таъсирининг бошқа салбий оқибатларига кўпроқ мойил бўлади. Оилада зўравонлик мавжуд бўлган оилаларда ўсган болалар кўпинча содир бўлаётган нарсаларни ўз қалбларига жуда яқин қабул қиладилар ва бу зўравонликни тўхтата олмаётганликларида ўзларини айбдор ҳис қиладилар. Улар доимий равишда бошқа зўравонлик ҳодисасидан ёки ота-оналари томонидан ташлаб кетилишидан қўрқиш ҳисси билан яшайдилар. Фарзандлар уйда зўравонлик қиладиган ота-онани севгани учун ўзларини ҳақорат қилишлари мумкин. Болалар ота-онанинг алкогол ёки гиёҳвандлик қурбони бўлиш хавфи катта. Болалар, шунингдек, соғлиқ муаммолари (бош оғриғи, тошмалар) ва мактабда ўқиш билан боғлиқ муаммолар кўринишида намоён бўлган оиладаги зўравонлик оқибатларидан азоб чекишади.

И.А.Фурманов болаларга нисбатан оиладаги зўравонликнинг ижтимоий оқибатларини ҳам таъкидлайди:

- Зўравонлик бошқа ижтимоий касалликларнинг асосий шартидир: болаларнинг уйсизлиги, фоҳишалик, гиёҳвандлик ва бошқалар.

Оиладаги зўравонлик жамиятга тарқалади: зўравонлик содир етилган оилаларда ўсган болалар, ҳатто унинг гувоҳи бўлишса ҳам, катталар бўлиб, кўпинча шахсга қарши жиноят содир етадилар. Бундан ташқари, зўравонлик хатти-ҳаракатларининг ўрганилган усуллари (жабрланувчи ёки зўравон) ўз оилаларида улар томонидан кўпроқ қўлланилади. Зўравонлик оилавий анъанага, ўзига хос “ирсий касаллик”га айланиб бормоқда.

О. А. Карабанова иқтисодий оқибатларни ҳам таъкидлайди:

- полиция ва судлар, соғлиқни сақлаш органлари хизматларини тўлаш, касаллик таътиллари, аёллар ва болалар учун бошпаналарни сақлаш, ижтимоий суғурта қилиш учун жуда катта маблағлар сарфланади;

- жисмоний зўравонлик оқибатлари турли аломатларда намоён бўлиши мумкин:

- травматик стресс реакциялари;

- қўрқув ва ташвиш ҳолати – боланинг жисмоний зўравонлик таҳдидига нисбатан одатий реакциялари;

- депрессия ва ўз жонига қасд қилиш ҳаракати. Ғамгинлик ва ёқимли ҳис-туйғуларни бошдан кечира олмаслик билан бирга бўлган депрессив аломатлар кузатилади;

- ўзига паст баҳо бериш. Жисмоний зўравонлик қурбонлари кўпинча ўзларига қандайдир норозилик ва ҳамдардлик билан қарашади;

- шахслараро муносабатлар соҳасидаги хуқуқбузарликлар. Уларнинг хатти-ҳаракати ва ҳис-туйғуларини ёмон назорат қилиш.

- марказий асаб тизимининг бузилиши;

- ўз-ўзини йўқ қилиш тенденциялари, шу жумладан ўз жонига қасд қилишга уринишлар;

- соматик бузилишлар ва ақлий дисфункциялар.

Шундай қилиб, кўплаб ҳозирги назариялар оиладаги зўравонлик сабабларини тушунтиришга ҳаракат қилади.

Ижтимоий иш назарияси ва амалиётида ҳозирги вақтда оиладаги зўравонлик сабабларини тушунтиришнинг бир неча хил ёндашувлари мавжуд. Баъзиларга кўра, еътибор психологик ёки психососял омиллар таъсирига қаратилган. Бошқа ёндашувларга кўра, гиёҳвандлик ёки спиртли ичимликлар билан заҳарланиш, моддий қийинчиликлар, жабрланувчининг қарамлиги, жабрланувчининг провокацион хатти-ҳаракати, ташқи муҳитнинг беқарорлаштирувчи таъсири каби вазият омилларининг таъсири қайд етилган.

Оиладаги зўравонлик ҳар кимнинг қонун олдида ҳимояланиш ҳуқуқи ва жинси, ёши, оилавий ёки ижтимоий мавқеига кўра камситилмаслик каби инсон ҳуқуқларини бузади; ёмон муносабатда бўлмаслик ҳуқуқи; яшаш ва жисмоний дахлсизлик ҳуқуқи; жисмоний ва руҳий саломатликнинг юқори стандартларига ега бўлиш ҳуқуқи.

Оиладаги зўравонликнинг оқибатлари – бу тан жароҳати, руҳий касаллик, ўз жонига қасд қилиш ва жабрланувчининг ўзига бўлган ҳурматини йўқотишдир. Доимий қўпол муомала жабрланувчида тажовузкорга нисбатан зўравонлик билан қасос олиш ҳаракатларига сабаб бўлиши мумкин.

Бундан ташқари, катта ёшли оила аъзоларига нисбатан зўравонлик болаларга тегишли таъсир кўрсатади, уларда турли хил психоемоционал ва психосоматик касалликларни келтириб чиқаради.

“Оиладаги зўравонлик қурбонлари билан ижтимоий иш оиладаги зўравонлик унинг турли шакллари (жисмоний, жинсий, иқтисодий зўравонлик, болаларга нисбатан зўравонлик, руҳий зўравонлик, спиртли ичимликларни мажбурий истеъмол қилиш каби) ўзаро боғлиқлиги билан тавсифланган ижтимоий ҳодиса еканлиги ҳақидаги постулатга асосланиши керак деб – таъкидлайди АД Кошелева.

Қандай сабабларга кўра зўравонлик яратилмаган, у ўз қурбонларининг соғлиғи ва руҳиятига сўзсиз зарар етказади, зўравонлик ҳаракатларининг оқибатлари ҳар доим ҳалокатли ва ҳалокатли бўлади. Зўравонлик мавжуд бўлган оилада узоқ вақт қолиш тузатиб бўлмайдиган психологик оқибатларга олиб келади.

Оилавий зўравонликнинг ижтимоий хавфлилиги қуйидагилардан иборат:

1) шахснинг ҳуқуқ ва еркинликларини бузади, унинг ижтимоий тузилишини бузади;

2) узоқ вақт яширин, жамият еътиборидан яширин бўлиб, у назорациз ўсиши мумкин (қор тўпи каби);

3) жамиятда зўравонликни доимий равишда кучайтириб, ўз “доирасини” ёпади;

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

4) ижтимоий субъектнинг ҳаётини қўллаб-қувватлаш ва кўпайтириш жараёнларини бузади

Болаликда зўравонликнинг турли шаклларини бошдан кечирган болаларнинг асосий фазилатлари қуйидагилардир: шахсий етуклик, жамиятга ёмон мослашиш, турли хил қарамлик, еркинлик ва жавобгарликка қодир емас. Бундай болалар ташқи тажовузкор хатти-ҳаракатларга бефарқ, ўзларининг тажовузкорлигини боса олмайди ва зўравонлик ва еркинлик йўқлиги жамиятида яшашга тайёр. Иккинчиси, албатта, нафақат болаларга, балки нафақат мумкин бўлган қурбонларга, балки умуман оиладаги зўравонликнинг барча иштирокчиларига, шу жумладан ҳуқуқбузарларнинг ўзига ҳам тегишли. Ташқи хавф омиллари, бахциз болаликдан ташқари, бу ерда: ёмон одатларни (алкогол, гиёҳванд моддалар) қўзғатувчи атроф-муҳитнинг салбий таъсири, шунингдек, оммавий ахборот воситалари ва шахслараро мулоқот (шу жумладан оила) томонидан қўзғатилган зўравонлик шакллари.

Зўравонликдан азият чеккан болалар девиант турмуш тарзини ерта қабул қиладилар, баъзида жиноий гуруҳларнинг аъзоларига айланадилар. Ота-оналарнинг шафқацизлиги болаларда ҳам худди шундай хусусиятни келтириб чиқаради, улар кейинчалик ўз фарзандларини худди шундай “тарбиялайдилар”.

Оиладаги низолар, ота-оналарнинг алкоголизми, оила аъзолари ўртасидаги кескин шахслараро муносабатлар ўсмирнинг сурункали психо-травматик шахсиятини яратади, бу дишармоник турдаги тарбия шароитида, такрорланувчи ижтимоий салбий реакциялар шахсни деформация қилади, спиртли ичимликларни истеъмол қилишга олиб келади. Ва гиёҳванд моддаларни истеъмол қилади ва осонлик билан жиноий ҳаракатлар иштирокчисига айланади. Собиқ қурбонлар тажовузкорларга айланади ва шафқацизликни кўпайтириш жараёни содир бўлади. Хорижий тадқиқотлар маълумотлари шубҳасиз зўравонлик жиноятларида айбланган маҳкумларнинг 90 фоизи болалик даврида турли хил шафқациз муносабатда бўлган.

Бола жинсий зўравонликнинг ҳар қандай турига дучор бўлганда, у ҳиссий жароҳатни бошдан кечиради, хавфсизлик ҳисси, ота-оналар билан илиқ ишончли муносабатлар ўрнатиш қобилиятини йўқотади. Катталар болага намуна бўлишни тўхтатадилар, бу еса боланинг ривожланишини қийинлаштиради. Зўравонликка учраган болалар қўрқув, айбдорлик, ташвиш, нафратни бошдан кечирадилар.

Оиладаги зўравонлик жабрланувчи аёлнинг шахсий доирасини ўзгартиришга олиб келади, бу:

• изоляция – рад етиш ҳолати, бошқа одамлардан ажралиб туриш, улар билан алоқа қилишни истамаслик, мулоқотдан қочиш;

• юқори даражадаги ташвиш – ноаниқ, ноаниқ ташвиш ҳолати, даҳшатли тушлар.

• тушкунлик – жонли ва шиддатли ноадекватлик ҳисси, умидсизлик ҳисси, фаолликнинг пасайиши, пессимизм, қайғу билан тавсифланган кайфият;

• қўрқувлар – хавфли объект (шерик, зулмат, еркаклар, ностандарт вазиятлар ва бошқалар) мавжудлиги ёки олдиндан кўришда пайдо бўладиган

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
ҳиссий ҳолат. Қўрқув одатда жуда кучли ҳаяжоннинг ички тажрибаси, югуриш ёки ҳужум қилиш истаги билан тавсифланади.

Жисмоний зўравонликнинг оқибатлари нафақат жисмоний шикастланиш, доимий бош оғриғи, уйқусизлик, балки “Беатен Аёл синдроми” деб аталадиган қурбоннинг шаклланиши ҳамдир.., бу психологик травма ҳолатини англатади – ўзини, ҳаётини, танасини, ҳис-туйғуларини назорат қилишни йўқотиш ва бошқа одамлардан ажралиш (яъни изоляция). Кўпинча жабрланувчи ўзига нисбатан қилинган зўравонлик учун ўзини айбдор ҳис қилади ёки шунчаки бундай фактни инкор етади, бу кўпчилик оилаларда мавжудлигига ўзини ва бошқаларни ишонтиради.

Олинган травматик тажриба одамларга ишониш, мустақил, ўзига ишонган, малакали ва фаол бўлиш қобилиятини бузади. Доимий травматик таъсир ҳис-туйғуларни бостириш учун кучларнинг камайишига олиб келади ва баъзида узоқ давом етган ҳис-туйғуларнинг пайдо бўлиши учун кичик стимул етарли бўлади ва аёл ўзини назорат қилишни йўқотди ва ҳатто шериги Фахретдинов А.Б.ни ўлдирди. Эр-хотин муносабатларида аёлларга нисбатан зўравонликни қўзғатувчи омиллар жисмоний оқибатлар- жинсий тажовузга қуйидагилар киради:

-касалликнинг аниқ белгиларисиз сурункали тос оғриғи;

-гинекологик аномалиялар,

-генитоўринер тизимнинг тез-тез инфекциялари;

-уйқу бузилиши,

-иштаҳа, жисмоний ортиқча иш,

-ҳатто минимал жисмоний куч билан бардош бера олмаслик.

Психологик оқибатлар- зўравонликнинг бу турига қуйидагилар киради:

• ақлий чарчоқ;

• узоқ муддатли емоционал стресс;

• спиртли ичимликларни суиистеъмол қилиш;

• кайфиятнинг беқарорлиги, ғазабланган, меланколик ҳолатнинг портлашлари, ташвиш;

• ҳаётга қизиқишнинг йўқолиши;

• атрофдаги одамлар билан алоқаларни чеклаш ва якуний расмийлаштириш;

• ўз-ўзидан нафратланиш Оиладаги зўравонликнинг олдини олиш.

Аёлга нисбатан психологик зўравонлик аёлнинг шахсиятини йўқ қилишга олиб келади; унинг ижтимоий мослашуви (қобилияцизлиги); узоқ муддатли депрессия; ёлғизлик; ўз жонига қасд қилишга уринишлар; болалар ва кекса қариндошларга нисбатан зўравонлик ва бошқалар.

Қарияларга нисбатан зўравонликнинг ижтимоий оқибатлари – тузатиб бўлмайдиган жисмоний шикастланиш, гиёҳвандлик ва спиртли ичимликларга қарамлик, сурункали касалликлар ва ҳолатлар, руҳий тушкунлик, қўрқув, ўз-ўзига зарар етказиш ва ўлимга олиб келадиган жисмоний ва психологик саломатлик муаммолари.

Ҳар ҳолда, оиладаги зўравонлик жабрланувчининг руҳияти ва соғлиғига жиддий зарар етказади. Стресс, руҳий касалликлар, жисмоний

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
шикастланишлар, сурункали касалликлар, ота-она муносабатларида зўравонлик ҳақида ўйлаётган болаларнинг ижтимоий жиҳатдан нотўғри хатти-ҳаракатлари, жабрланувчининг ҳуқуқбузарга айланиши, алкоголизм, уй-жойсизлик, ўз жонига қасд қилиш – бу оиладаги зўравонлик оқибатларининг қисқача рўйхати. Оилавий зўравонлик ҳодисасининг мавжудлигининг санаб ўтилган оқибатлари жамиятнинг ижтимоий барқарорлигига путур етказади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Агапов Е.П. Оила фани: дарслик / Е.П. Агапов, О. А. Норд-Аревян. – М.: “Дашков ва К°” нашриёт-савдо корпорацияси; Ростов н / а: Наука-Спестр, 2010 .–400 б.
2. Гурко Т. А. Оила институтининг ўзгариши / Т. А. Гурко // Социологик тадқиқотлар. – 2009. – Но 10. – Б. 95 – 99.
3. Демяненко И. И. Болаларга нисбатан зўравонлик / Т. Я. Сафонова, Е. И. Цймбал, Л. Я. Олиференко. – Москва: Москва вилояти халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш институти, 1993. – 63 п.
4. Елизаров А.Н. Зўравонликдан азият чекаётган оилага ижтимоий-психологик ёрдам / А. Н. Елизаров // Йетуклик ва қариш психологияси. Ҳар чораклик илмий ва амалий журнал. – 2006. – Но 4 (36), қиш. -БИЛАН. 32 – 48.
5. Жалагониа В.А.Мен кимни яхши кўраман, шунинг учун мен урдим / В.А.Жалагониа // Сайёра акс-садоси. – 2004. – Но 30. – Б. 11.
6. Илйина С. В. Болаликда бошдан кечирилган зўравонликнинг шахсият бузилишларининг пайдо бўлишига таъсири / С. В. Илйина // Психология саволлари. – 1998. – Но 6. – Б. 65 – 75.
7. Карабанова О.А.Оила муносабатлари психологияси ва оилавий маслаҳат асослари: дарслик. Студ учун қўлланма. Университетлар, кадрлар тайёрлаш. Масалан. Ва махсус психология: дарёлар. Классик бўйича УМО Психология Кенгаши томонидан. Унив. Таълим / О. А. Карабанова. – М.: Гардарика, 2005 .–319 б.
8. Кошелева А. Д. Оилада болага нисбатан психологик зўравонлик, унинг сабаблари ва оқибатлари / А. Д. Кошелева, Л. С. Алексеева // Оиладаги зўравонлик: оилавий муаммолар қаердан бошланади. – М .: ГосНИИ оила ва таълим, 2000. – С. 21 – 69.
9.Луковцева З.В. Жинсий зўравонлик: афсоналар, фактлар, муаммонинг ҳозирги ҳолати / З. В. Луковцева // Зўравонлик ва ижтимоий ўзгаришлар. – 2000. – Но 1. – Б. 125.
10. Малкина – Пйкҳ И. Г. Инқирозли вазиятларда психологик ёрдам / И. Г. Малкина – Пйкҳ. – М.: Ексмо, 2008 .–928 б.
11.Мартйненко А. В. Тиббий ва ижтимоий иш назарияси / А. В. Мартйненко. – М .: Москва гуманитар-ижтимоий академиясининг нашриёти, 2002. – 420 п.
12. Манделл ЖГ Гроуп зўравонликни бошдан кечирган болалар билан психотерапевтик иш: транс. Инглиз тилидан / Ж.Г. Манделл. – М .: Ибтидо, 1998 .–290 б.

13. Павленок П. Д. Аҳолининг турли гуруҳлари билан ижтимоий иш технологияси: дарслик. Қўлланма / ед. Проф. П. Д. Павленка, М. Я. Руднева. – М.: ИНФРА, 2010 .–272 б.
14. Петрова Р.Г. Гендерология ва феминология: ўқув қўлланма. – 3-нашр, / Р.Г. Петрова. – М.: “Дашков ва К°” нашриёт-савдо корпорацияси, 2007. – 232 б.
15. Платонова Ю. П. Оиладаги зўравонлик: психологик реабилитация хусусиятлари / ед. Н. М. Платонова, Ю. П. Платонов. – СПб. : Нутқ, 2004 .–225 б.
16. Рамих В. А. Оилада зўравонлик қилмасликдан – жамиятда зўравонлик қилмасликгача [Електрон ресурс] / В. А. Рамих // Тез. Ҳисобот Учинчи рус фалсафий конгресси “Расионализм ва маданият ИИИ минг йиллик бўсағасида”, 2005. – Кириш режими: ҳттп://www.аудиториум.ру.
17. Синелников А.С. Олинган сабоқлар: Ўсмирлар ва уйдаги зўравонлик муаммоси / А.С. Синелников // Оддий ёвузлик: уйдаги зўравонлик тадқиқотлари / ед. О. М. Здравомйслова. – М.: УРСС таҳририяти, 2003 .–С. 92 – 122.
18. Ижтимоий ишчига уйдаги зўравонлик муаммоси ҳақида / Ед. А. Б. Синелникова. – М.: Университет китоби, 2001 .–262 б.
19. Тугелбаева Б.Г. Аёлларга нисбатан жиноий зўравонликнинг олдини олиш муаммолари. Монография. / Б. Г. Тугелбоева. – Бишкек: Қирғизистон-Россия Славян университети, 2003. – 376 б.
20. 1995 йил 10 декабрдаги 195-сонли Федерал қонуни – ФЗ “Россия Федерациясида аҳолига ижтимоий хизматлар кўрсатиш асослари тўғрисида” [Електрон ресурс]: (ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Гарант: [ахборот ва ҳуқуқий веб-сайт. Компания]. – [М., 2010]. – Кириш режими: ҳттп://www.гарант.ру/лаw/12038291-000.ҳтм.
21. Финкелҳор Д. Жинсий зўравонликдаги травматик динамиканинг таъсири / Д. Финкелҳор. – М.: Мир, 1996 .–420 б.
22. Фурманов И.А.Агрессия ва зўравонлик: ташхис, олдини олиш ва тузатиш / И.А.Фурманов. – СПб. : Нутқ, 2007 .–480 б.
23. Холостова ЕИ Ижтимоий иш: ўқув қўлланма / ЕИ Холостова. – 7-нашр, - М.: “Дашков ва К°” нашриёт-савдо корпорацияси, 2010. – 800 б.
24. Холостова ЕИ Оила билан ижтимоий иш: дарслик / ЕИ Холостова. – М.: “Дашков ва К°” нашриёт-савдо корпорацияси, 2004. – 692 б.
25. Ижтимоий иш енциклопедияси. 3 Т. 1-жилдда: транс. Инглиз тилидан – М.: Инсон қадриятлари маркази, 1993 .- 480 б.

СТОКГОЛЬМ СИНДРОМИ ЖАБРЛАНУВЧИ НЕГА ТАЖОВУЗКОРНИ ТАРК ЭТМАЙДИ

С.А.ЙЎЛДОШЕВ

Зўравонлик жабрланувчилари билан ишлайдиган психологлар, аксарият ҳолларда шундай вазиятга дуч келадилар: тажовузга учраган хотин-қизлар нафақат зўравонни тарк этмайдилар ва у билан бирга яшашни давом эттирадилар, балки унинг хатти-ҳаракатларини оқлаб, содир бўлган воқеаларда

ўзларини айблашади, уни севганликлари учун ҳам унинг тажовузкорлигига, калтаклаш ва хўрлашларига чидашларини айтишади.

Психологияда зўравонлик жабрдийдалари хатти-ҳаракатларининг ушбу модели “Стокгольм синдроми” деб номланади. Жабрланувчи гўё, тажовузкорнинг салбий хатти-ҳаракатларини яшириб, унинг ёнини олади, бу ҳолни худди хамелеоннинг ташқи шароитга мослашиб, рангини ўзгартириб оладиган ҳаракатига ўхшатиш мумкин. Бу таққослаш, шубҳасиз, қўпол ва шартли равишда, аммо моҳиятан бир хил – Стокгольм синдроми – бу одамлар учун хавфли шароитлар юзага келганида ўзини ҳимоя қилиш учун психиканинг мослашиш механизмидир.

Бу атама қаердан келиб чиққан?

Эҳтимол, бу атаманинг тарихи ҳеч бўлмаганда кўпчиликнинг қулоғига чалингандир. “Стокгольм синдроми” иборасининг муаллифи 1973 йил 23 августда Стокгольм марказидаги банкда содир бўлган воқеалар марказида бўлган швециялик психиатр-криминалист Нильс Бейерот саналади. Ўшанда икки нафар қуролли босқинчи банкка ҳужум қилиб, бир неча кишини гаровга олган. Жиноятчилар гаровдагиларни портловчи мосламалар ёрдамида тарозида тортиб, олти кун давомида кичкина хонага қамаб қўядилар. Гаровга олинганлар бу хонада ўрниларидан туриш ва чўзилиб ётиш имкониятига эга бўлмаганлар, фақатгина ҳожатхонага бориш меъёрида эди. Улар гаровдаги биринчи кунларини итоатсизлик учун жуда тор хонада ўқ узиш таҳдиди остида ўтказадилар.

Аммо полиция уларни озод қилишга муваффақ бўлганида, ғалати ҳодиса юз беради. Жабрланганларда ўзларини қийноққа солган шахсларга нисбатан ҳеч қандай ғазаб-нафрат аломатлари йўқ, аксинча, уларда ачиниш ҳислари уйғонган эди. “Уларга тегманг, улар бизга ҳеч қандай ёмонлик қилишмади!” – деб қичқирди гаровга олинган ходималардан бири террорчиларни полициядан тўсиб. Бироз вақт ўтгач, бошқаси, у банк полида ётганида, унинг ҳаракатланишига рухсат бергани учун тажовузкорлардан бирини “жуда меҳрибон” деб ҳисоблаганини тан олди. Учинчиси эса, гаровга олувчилардан миннатдорлик туйғусини хурсандчилик билан ҳис қилганини айтди: “улар биз билан жуда яхши муносабатда бўлишганида, биз уларни деярли Худо деб билдик”.

Зўравонлик жабрдийдалари ва гаровга олинганларни қийнаш билан боғлиқ бўлган бундай хатти-ҳаракатларни деярли барчасининг худди шу каби кўринишларда қайд этилиши шу сабабли ҳам Стокгольм синдроми номи остида қайд этилади.

Синдром механизми шундайки, жиноятчи ва жабрланувчи узоқ вақтни биргаликда ўтказиши натижасида улар бир-бирини яхшироқ тушуна бошлайди ва ораларида тотувлик уйғонади. Оқибатда жабрдийда зўравоннинг хайрихоҳига айланади ва у тутган йўл тўғрилигига ишониб қолади. У зўравоннинг хатти-ҳаракатини оқлаши, кечириши ва ҳаттоки унга ёрдамлашиши мумкин.

Энг қизиғи шундаки, нафақат террорчилар томонидан гаровга олинган шахслар Стокгольм синдромига чалинишади, балки бу каби ҳодисаларга

мисоллар кундалик ҳаётда ҳам учрайди, оила мисолида бу “кундалик Стокгольм синдроми” деб аталади. Бундай вазиятда, турмуш ўртоқлардан бири (фарзандлари, қариндошлари) ўз уйидаги тажовузкорини умидсиз равишда ҳимоя қилади. Кўпинча, хотин жабрланувчи, эр эса зўравон бўлади. Ва ҳатто тажовузкор томонидан хўрлик ва зўравонликни бошдан кечирган ҳолда, жабрланувчи бунга шу қадар одатланиб қоладики, натижада ўзини бундай тутишининг сабабларини оқлашни ва тажовузкорни “тушуниш”ни бошлайди. Масалан, эр мунтазам равишда маст ҳолда келиб, хотинини калтаклаганига қарамай, у шундай ўйлаши мумкин: “У яхши инсон... шунчаки нимадандир жуда хафа ...”, “Мен унга ҳозир бу гапни айтмаслигим керак эди, у чарчаган, ҳолос”. Ва шунинг учун жабрланувчи ҳар доим ҳам зўравоннинг ўзига нисбатан ёмон муносабатда бўлишининг сабабларини топади. Унингча, тажовузкор содир этилган хатти-ҳаракатлар учун айбдор эмас, лекин жабрланувчи қайсидир маънода ўзини ёмон тутгани учун у қийноққа солинади.

Дарвоқе, мутахассисларнинг фикрига кўра, оиладаги Стокгольм синдромини, даволаш ва тузатиш энг қийин масала ҳисобланади. Аммо нима учун бу ўз-ўзидан ёмон муносабатда бўлиш ҳолатига ва ҳатто безориликка қарамасдан, аёл чидаб туради? Ва қанчалик машаққатли бўлса ҳам, зўравон эри билан яшашни давом эттираверишида қандай мантиқ бор? Хўш, жабрланувчининг тажовузкорга ушбу травматик қарамлигининг сабаблари нимада?

Саволга жавоб, жуда содда ва тушунарли – бундай хатти-ҳаракат модели ақлий жиҳатдан ўзини ҳимоя қилиш, вазиятга мослашиш ва бошқалардир. Жабрланувчи ҳимоя механизмини ишга солади: агар қочиб қутула олмасанг, азоб бераётган нарсадан узоқлаша олмасанг – дўстлашни қабул қил, янги муҳитни яхши кўр. Буларнинг барчаси онгсиз равишда содир бўлади. Жабрланувчи, қоида тариқасида, ўзининг “меҳри” сабабларини тушунмайди, уни муҳаббат, миннатдорчилик ёки бошқа бир нарса деб атайди. Бу тажовузкор билан идентификация (мослашиш)нинг бир тури, яъни у билан ўзини тенглаштиришдир.

Оилавий-маиший Стокгольм синдроми шундан иборатки, жабрланувчи нафақат ўз зўравонини ҳимоя қилади, балки кейинчалик муносабатлар тўсатдан бузилса, уни соғинишни, қўмсашни бошлайди.

Бу ўринда гап жабрланувчи ва зўравон ўртасидаги узоқ вақт давомида бир-бири билан узвий алоқада бўлган муносабатлар ҳақида кетмоқда. Баъзи жуфтликлар эса, шериклардан бири бошқасига таҳқирловчи хатти-ҳаракатлар қилиши биланоқ дарҳол ажрашиб кетади. Бу ҳолда соғлом реакция пайдо бўлади: урдими – қочиб қол. Агар олиб борилган суҳбат ва келишувлар ёрдам бермаса, одам ўзига ноқулайлик туғдирадиган вазиятдан узоқлашиши табиий ҳол.

Агар шахс ўзига тажовуз қилган зўравонни зудлик билан тарк этмаса (ёки бунинг ҳеч қандай имкони бўлмаса), у билан алоқаларни ва муносабатларни бузмаса, у ҳолда психика муаммодан халос бўлишнинг бошқа йўлларини излай бошлайди. Агар стрессли вазиятни тарк эта олмаган бўлсанг, у ҳолда унда

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
мавжуд бўлишни ўрган ва азоб берадиган шахс билан дўст бўл, яъни “ўлдирмаслик учун унга маъқул кел”.

Ва агар эр-хотин ажрашиб кетадиган бўлса ҳам, жабрланувчи кўпинча ўз зўравонини соғинишни бошлайди ва бу энди аллақачон муносабатларда мавжуд бўлган стрессли вазиятга носоғлом кўникиш муаммоси ва бу муаммони мустақил равишда енгиш жуда қийин.

Стокгольм синдроми одатда қуйидаги шартларга амал қилинганида ривожланади:

- жабрланувчи зўравоннинг қилмишини ўзининг ҳаётига жисмоний ёки психологик таҳдид сифатида қабул қилади.
- жабрланувчи тажовузкорнинг таҳдидларини ўзига нисбатан меҳрибонлик қилаётган, деб қабул қилади.
- жабрланувчи зўравондан қочиб кетишнинг ҳеч қандай йўлини кўрмайди.
- жабрланувчи бошқа одамлардан ажратиб қўйилган бўлади.
- жабрланувчи асосий эътиборини зўравоннинг эҳтиёжларига қаратади.
- жабрланувчи дунёни тажовузкорнинг кўзи билан кўради.
- жабрланувчи ўзига ёрдам беришга уринган шахсларни “ёмон”, зўравонни эса “яхши” деб қабул қилади.
- жабрланувчининг зўравондан кетиши қийин, ҳатто бундай имконият мавжуд бўлса ҳам.
- жабрланувчида депрессия, ўзини паст даражада баҳолаш, ташвиш ва хавотирдан таъсирланиш, параноя (бирор бир ёмон ҳодиса содир бўлишидан қўрқиш, ҳадиксираш), ожизлик туйғуси каби такрорланадиган босинқирашлар ва ТКСБ (травмадан кейинги стресс бузилиши)ни ўз ичига олган белгилар мавжуд.

Оилавий-маиший Стокгольм синдромининг сабаблари нимада?

Сабаблар бошқача характерда бўлиши ҳам мумкин, лекин одатда учта асосий сабаб мавжуд:

1. Жабрланувчи характерининг хусусиятлари. Кўпинча, бундай муносабатлар схемасида икки шахс бор – тажовузкор эр ва жабрдийда хотин. Вазиятни бузуқ идрок этишнинг сабаби жабрланувчининг ўзини ўзи паст даражада баҳолаши, у яхши муносабатларга лойиқ эмаслигига ёки муносабатларни “уриш – демак у севишини англатади”, “ёлғиз қолгандан кўра шу билан яшаганим афзалроқ” тамойилларига биноан қабул қилишга амин бўлишидир. Шунинг учун, жабрланувчи ўзига нисбатан ҳурматсизлик, қўпол ва тажовузкор муносабатни одатдагидек қабул қилади. Шу боис ҳам табиатан ҳаддан ташқари таъсирчан, сал нарсага “лов” этиб ёнувчи характерга эга бўлган эркак ўзи бошқара оладиган, амрига бўйсундирадиган, ўз қадр-қимматини тан олдира оладиган ана шундай заиф аёлни турмуш уртоғи сифатида танлайди.
2. Травматик вазиятнинг оқибатлари. Зўравонлик ҳолатида бўлган аёлда “тинчгина чидаш” роли хавфсизликнинг номақбул туйғусини яратадиган ҳимоя механизми сифатида шаклланиши мумкин. Агар ўзимни итоаткор ва жим тутсам, миқ этмасам, зўравоннинг ғазабланишига сабаб камроқ бўлади, деб ўйлайди. Оилада фарзандларнинг борлиги бу вазиятни сезиларли даражада мураккаблаштиради – кўпинча бу чора аёлни (унинг фикрига кўра)

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
ҳуқуқбузарни кечиришга мажбур қиладиган оилани «тўлиқ» сақлаб қолишга бўлган уринишдир. Худди шу стрессли зўравонлик ҳолати эркакни тажовузкорга айлантириши мумкин. Уни бир марта жабрланувчи ролида кўргач, у ўз шармандалиги ёки бошқаларга нисбатан кучсизлиги учун қасос олишга қарор қилади.

3. Тарбиядаги хатоликлар. Ота-оналарнинг ўзлари қизларини жабр-зулм қилиш, танқид қилиш ва камситиш усули билан тарбиялаши ёки қизга умуман ғамхўрлик қилмасдан ўстиришлари ҳам келгусида уни жабрланувчига айлантириши мумкин. Ўз навбатида, тажовузкорлик ва хўрлик муҳитида тарбияланган бола золим бўлиб вояга етиши мумкин, у бу муҳитни ўзаро муносабатларнинг меъёрий нуқтаси сифатида ўзига сингдиради ва уни кенгайтириб боради.

Кўпинча, Стокгольм синдроми тез-тез шафқатсиз чархпалак шаклини олади, аёлга нисбатан тажовузкорлик пушаймонлик билан алмаштирилади ва шармандалик яна ғазабга айланади. Жабрланувчи қийноққа солувчисини кечиради, ҳатто ўзини айбдор деб ҳис қилади ва бир мунча вақт ўтгач, у одатдаги хатти-ҳаракатига қайтади. Бундай ўзаро муносабатлар нафақат йиллар, балки ўнлаб йиллар давом этиши мумкин ва кўпинча фожиа билан хотима топади.

Вақт ўтиши билан, жароҳат олган томон зўравоннинг ёнида муайян омон қолиш тактикасини ишлаб чиқади:

Ижобий ҳолатни таъкидлаш ва салбий ҳис-туйғуларни инкор этиш. Масалан, тажовузкор эрнинг хайрихоҳ, хотиржам хатти-ҳаракати ҳар сафар муносабатларни яхшилашга умид сифатида қабул қилинади ва аёл нима бўлганида ҳам уни бузмасликка ҳаракат қилади. Ва шу билан бирга, у худди зўравон “қуюшқондан чиқиб кетса” нима бўлишини ўйламасликка ҳаракат қилади.

Ўз “мен”лигини йўқотиш. Оиладаги дарз кетган тинчликни сақлашга уриниш жабрланувчини қийноққа соладиган одамнинг қизиқишлари, одатлари ва истаклари билан шунчалик қоришиб кетадики, у ўз ҳаётини унутиб, тажовузкорнинг ҳаётини яшай бошлайди. Жабрдийданинг мақсади, аввал зўравоннинг эҳтиёжларини қондириш ва унинг ҳар қандай фикрларини тўлиқ қўллаб-қувватлаш бўлиб қолади. Бунда жабрланувчининг эҳтиёжлари ва ҳаётий ишончлари парда ортида қолади.

Яширинлик, ёпиқлик. Оилавий вазиятга ташқи аралашувни истамаслик ва бузилган муносабатларнинг тўғриланишини рад этилиши аёлнинг (боланинг) шахсий ҳаётига киришни иложи борича чеклашга мажбур қилади. Улар ёки оилавий муносабатлар ҳақида гапиришдан қочишади, ёки “ҳамма нарса яхши” деган одатий ибора билан чекланадилар.

Бўрттирилган айбдорлик ҳисси. Жабрланувчи оиладаги тажовузкордан нафақат доимий равишда кечирим сўрайди, балки зўравоннинг бундай тажовузкор муносабатида ўзини ўзи (феъли, хулқ-атвори, ақлий қобилиятлари, ташқи қиёфаси ва бошқалар) айблайди.

Ўзини ўзи алдаш. Кундалик ҳаётда Стокгольм синдромидаги вазиятга яна бир психологик мослашиш, бу зўравонликдан азият чекаётган оила аъзоси

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
ўзини тажовузкорнинг ижобий хислатлари борлигига ўзини ўзи ишонтиришидадир. Бу ёлғон ҳурмат, севги ва ҳатто ҳайрат туйғуларини юзага келтиради.

Стокгольм синдромидан қандай қутулиш мумкин?

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, мутахассислар учун даволаш машаққат бўлган энг қийин синдром тури бу оиладаги маиший зўравонликка нисбатан Стокгольм синдромидир. Бу синдромни тузатиш жуда қийин. Дарҳақиқат, Стокгольм синдромини енгиш учун шахсга қандай ёрдам бериш мумкин, агар у тажовузкорни тарк этишни истамаса, бунга бор кучи билан қаршилик кўрсатса? Психотерапевтлар ва психологлар узоқ вақтдан бери Стокгольм синдромини қандай даволаш устида бош қотириб, чорасини топдилар, аммо бу жараённинг ўзи узоқ вақт талаб этади ва унинг натижаси жабрланувчининг вазиятни ўзгартиришга тайёрлиги (ёки истамаслиги) билан бевосита боғлиқ.

Жабрланувчи қила оладиган биринчи ва асосий омил бу ўз ҳолатини тан олиш ва қабул қилишдир. Шундан кейинги қадам – у билан Стокгольм синдромини қандай даволаш ҳақида гаплашиш мумкин. Бунда фақатгина мутахассис ёрдам бера олади.

Муолажа натижаси қуйидаги вазифаларнинг муваффақиятли ҳал қилинишига боғлиқ бўлади:

- жабрланувчининг ҳолатидан хабардор бўлиш ва вазиятга ташқи томондан қараш;
- ўзининг хулқ-атвори ва хатти-ҳаракатларининг мантиқсизлигини тушуниш;
- шаҳсий қадриятларни қайта баҳолаш – умидларнинг хаёлийлиги ва истиқболнинг йўқлигини англаб етиш;

Ёдда тутиш керак бўлган энг муҳим жиҳат шуки, жабрланувчини зўравоннинг ёнида қолишга ундаётган нарса нима эканини билиш – озодлик сари қўйилган биринчи қадамдир.

ОИЛАВИЙ ЗЎРАВОНЛИК: НИМА ЁЛҒОНУ, НИМА АФСОНА!

И.И.Рахимова

Аксарият ҳолатда оилавий зўравонликка учраган аёллар ёрдам сўрамай, ойлар, йиллар давомида сукут сақлашади, камситишлар, калтакларга чидашади. Чунки зўравонликка учраганликлари ҳақида очиқ айтишса, ёрдам ва қўллаб-қувватлаш ўрнига улар атрофдагилар томонидан қораланадилар. Энг ёмони, танбеҳ ва қораланишлар зўравонликка учраган аёлнинг яқинлари, масалан ота-оналари томонидан олиб борилади. Ота-онаси қизининг ажрашмаслигини истайди, онаси уни келажагини, узоқни ўйламаслик ва сабрнинг йўқлигида айблайди: “сен аёлсан, чидашин керак” ёки”ҳаммаси ўтиб кетади”, “озгина чида, ақлли бўл” ва ҳоказо.

Охир-оқибат аёлнинг ўзи ҳам бунга ишона бошлайди ва баъзида “ёмон хотин”лигидан афсусланади ҳам. Энг даҳшатлиси, оммавий қоралаш аёлнинг

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
бахтига, соғлигига, ва қолаверса, ҳаётига зомин бўлиши ҳам мумкин, чунки оилавий зўравонлик нафақат тўхтамайди, балки вақти келиб кучайиб бораверади.

Албатта, оилавий зўравонлик мавзуси ўзига хос бўлиб, у ҳақида турли хил ёлғон гаплар ва афсоналар мавжуд. Нима ёлғону, қайсилари эса ҳақиқат эканлигини аниқлашга ҳаракат қилайлик.

Зўравонлик халқасини узиш учун ҳар биримиз жабрланган томонни айблашдан тўхташимиз керак, чунки зўравонликни ҳеч нарса билан оқлаб бўлмайди!

Демак, 1-АФСОНА:

Эр ва хотиннинг жанжали одатий ҳолат. Бундай жанжаллар доимо бўлади ва жиддий оқибатларга олиб келмайди. Айтишадику “Эр-хотиннинг уруши, дока рўмолнинг қуриши” деб.

ҲАҚИҚАТ: қисман бу тўғри. Жанжал ва зиддиятлар ҳар қандай муносабатларда мавжуд. Аммо эр-хотин ўртасидаги жанжал ва оиладаги зўравонлик ҳар хил нарсалардир.

Биринчидан, оилавий зиддиятда эр-хотиннинг ҳолати тенгдир. Агарда кимдир нимадир демоқчи бўлса, у ўз фикрини эркин айтиш ҳуқуқига эга. Аммо зўравонлик ҳолатида бу нарса кузатилмайди. Бир одам бошқа одамнинг устидан жисмоний куч ишлатиш, иқтисодий имкониятлари, психологик босими, ижтимоий мақомидан фойдаланган ҳолда назорат қилишга ҳаракат қилади.

Иккинчидан, одатда зўравонлик жанжал ёки зиддиятдан жиддийлиги, доимо такрорланиши, тажовузнинг мунтазамлиги,такрорланиб туриши васалбий оқибатларининг мавжудлиги билан ажралиб туради. Яъни жанжалда ўзаро айтишгач, бироз вақт ўтиб, у эсдан чиқади, зўравонлик эса режали ва мунтазам равишда такрорланиб турувчи таъсир кўрсатишдир. Эр-хотин муносабатлари ўртасидаги зўравонлик одатий ҳолат бўлмай, жиноят эканлигини барчамиз тушунишимиз зарур.

2-АФСОНА: Оилани сақлаб қолиш учун чида! Зўравон бўлса ҳам, болаларга ота керак

ҲАҚИҚАТ: Зўравонлик ва тазйиққа чидаб бўлмайди! Зўравонликка йўл қўймаслик лозим!

Ҳар бир аёл хавфсизликка эга бўлиши, ўзини ҳурмат қилиши ва зўравонликсиз ҳаёт кечириши лозим. Шунингдек, аёл зўравон эр билан қолишни ёки уни ташлаб кетишни мустақил ҳал қилиши лозим. Бундай қарор қўшнилар/танишлар/дўстлар нима дейишидан қатъий назар қабул қилиниши лозим. Ҳар қандай ҳолатда у давлатдан ёрдам олиши ва ҳимояланиши зарур.

Аксарият ҳолатда аёл ва унинг атрофдагилари оилада зўравонликка ва тажовузкор эрга болалар учун чидаш керак, деб ҳисоблашади. Албатта болалар онага ҳам, отага ҳам муҳтождирлар. Аммо улар отанинг оналарига нисбатан оиладаги тазйиқ ва камситишларни кўриб вояга етар эканлар, бу нарса уларнинг ривожланиши, соғлиғи ва хавфсизлигига салбий таъсир кўрсатади.

Ота-она муносабатидаги зўравонлик ва камситишларни кўрган бола ўз тенгдошларидан тез чарчашлари, доимо хавотирда юришлари, психосоматик

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
бузилишлар, депрессия, ўзига ишонмаслик, руҳий муаммолар, қўрқинчли тушлар кўриши, тажовузкор хатти-ҳаракатлари билан ажралиб туришади.

Кўп ҳолатларда болалар онасидан зўравонликдан қутилиш учун отасини ташлаб кетишни сўрашади ёки бувиси ва бобосиникида, интернатда яшашни, бошқалари эса оиладаги тазйиқдан безиб, уйдан қочиб кетиб, кўчада ҳаёт кечиришни афзал билишади. Психологларнинг фикрича, зўравонлик мавжуд оилаларда ўсган болалар зўравонликка қурилган муносабатларни одатий ҳол сифатида қабул қилишади ва кейинчалик бу ҳаракат моделини ўз оилаларига кўчиришади. Улар ўзлари зўравонга айланишади ёки зўравонликдан азият чекишади. Аксарият ўғил болалар зўравон ролини танлашса, қиз болалар қаттиққўл, тажовузкор одамга эрга тегишади. Бундай оилаларда зўравонлик янада қўрқинчли равишда ҳукм суради.

З-АФСОНА: Бошқаларга бир марта қўл кўтарган эркак, бошқаларни бир умр хафа қилади

ҲАҚИҚАТ: Оиладаги зўравонлик – бу “эркакларнинг туғма тажовузкорлиги” эмас, бу ирсий жиҳатдан асосланмаган. Унинг сабаблари – бу жамиятда ўрнатилган маданий йўл-йўриқлар бўлиб, шунингдек, зиддиятли оилада катта бўлган эркак зўравонлик бўйича шахсий тажриба бўлиб, муносабатларнинг зўравонликка асосланган (ота-оналар ўртасида ёки ота-онанинг болага нисбатан муносабатида) тури иштирокчисидир

Агарда зўравонликка асосланган хатти-ҳаракатни руҳий жиҳатдан қабул қилиниши назарияси тўғри бўлса, унда зўравонларни тажовузкор бўлмаган хатти-ҳаракатга ўргатиш мумкин. Аммо бу қийин ва узоқ муддатли жараёндир.

Кўпгина мамлакатларда ўз оила аъзоларига нисбатан тажовузкор инсонлар учун таълим дастурлари мавжуд. Бундай психотерапевтик гуруҳларнинг мақсади – зўравонларга ўз яқинларига нисбатан тажовузкорона хатти-ҳаракатларининг реал сабабларини англаб етишларига ёрдам бериш, ўз ҳиссиётларини тушуниш, шунингдек, барча муаммоларни зўравонликсиз ҳал қилишга ўргатишдир.

Тажрибанинг кўрсатишича, дастурларда қатнашган 50% шахслар зўравонликни ўз оилаларига кўчиришдан воз кечишади, қолган 25% и эса дастурларда иккинчи марта қатнашгач, бу ишни амалга оширишмайди, демак 75% га яқин зўравонлар зўравонликка асосланган муносабатлардан воз кечишлари мумкин.

ОИЛАДАГИ ЗЎРАВОНЛИККА ГУВОҲ БЎЛГАН БОЛАЛАР

З.Х.Камалова

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Болаларга шавқатсиз муносабатда бўлиш, уларни эксплуатация қилиш қадим замонлардан мавжуд. Тарихга назар солсак, шунга ўхшаш мисолларни кўплаб топамиз. Кўп маданиятларда заиф, ногирон ёки касал болалардан қутулиш оилани режалаштиришда мақбул усул сифатида фойдаланилган. Бундан ташқари болаларни ўлдириш маросим сифатида урфга кирган.

Инсонпарварликнинг босқичма-босқич ривожланиши жамиятни зўравонлик муаммоларига янада эътиборли қилди, аввалари қаттиққўллик деб қаралган муносабатлар ҳозирда шавқатсизлик сифатида эътироф этилмоқда. Аммо муҳим ижтимоий ва ҳуқуқий ўзгаришларга қарамасдан, болаларга нисбатан зўравонлик кўплаб мамлакатларда болалар жароҳати ва болалар ўлимининг етакчи сабаби ва дунёдаги енг муҳим муаммоларидан бирилигича қолмоқда. Болалар оила ичида ҳам, ташқарисида ҳам зўравонликка дучор бўладилар.

Ота-оналарнинг зўравонлиги, тўғридан-тўғри бир-бирига қаратилган бўлса-да, болалар учун даҳшатли оқибатларга олиб келади. Мажозий маънода айтганда, болалар катталар ўртасида отишма бўлаётган вақтда, ёнғин зонасида қолиб кетишади. Улар ота қандай қилиб онани хўрлаши, калтаклаши, зўрлаши, ўлим билан таҳдид қилиши ва энг ёмони уни ўлдиришига гувоҳ бўлишади ва эшитади. Кўпинча болаларни жосуслар, провокаторлар ва иттифоқчилар сифатида калтаклашади ёки зўравонлик қилишади. Тадқиқотчи Б.Кавеман "Калтакланган оналарнинг болалари" номли асарида оилавий зўравонликка мунтазам равишда дуч келадиган боланинг кўрган, ҳис қиладиган ва ўйлайдиган нарсаларни тасвирлаб берган.

Болалар шундай воқеалар кўришадики: отаси онасини калтаклайди, турткилайди ва муштлайди, сочларидан тортиб судрайди. У уни тепкилайди. Отаси онасини турли хил нарсалар билан уради, буюмларни хонага улоқтиради. Отаси онасини пичоқ ёки бошқа қурол билан қўрқитади, онасини зўрлайди. Она йиқилиб тушади. Она отага қарши отилиб чиқади, ўзини ҳимоя қилади ва қаршилик қилади. Ва натижада онадан қон оқмоқда.

Болалар эшитишади: Ота бақиради, жанжал қилади. Отаси онасига босим ўтказади, уни ўлдираман деб қўрқитади. Унинг нафсониятига тегади ва одобсиз сўзлар билан ҳақорат қилади. Ота онани камситади, инсон сифатида, аёл сифатида ва она сифатида қадрини пасайтиради. Она қичқиради, йиғлайди, нола қилади. Онаси отасига бақиради, уни ҳақоратлайди, ўзини ҳимоя қилишга киришади.

Болалар ҳис қилишади: отанинг ғазабини, унинг ҳалокатли ғазабининг кучини. Онанинг қўрқуви, унинг ожизлиги ва қуллигини. Отам ҳаммамизни ўлдиради. Онамнинг ўзи айбдор. Нега у доимо отам билан жанжаллашмоқда? У жуда ожиз. Мен ундан нафратланаман. Мен унга ачинаман. Мен уни севаман. Мен унинг кетишини истамайман. Буни ўзлари ҳал қилишсин. Бу менинг ишим эмас. Кўринмас бўлишни хоҳлайман! Ҳеч ким менга ғамхўрлик қилмайди, менинг жуда қўрққанимда ҳеч ким менга қайғурмайди. Онам мени ҳеч қачон ҳимоя қила олмайди. Опа-сингиллар ва ака-укалардан, айниқса ёш болалардан қўрқишни. Зўравонлик ҳаракатларидан олдинги таҳдидона ва беқарор муҳитни.

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
Жанжал ва низолар пайтида атмосферани. Ўз қўрқуви ва кучсизлигини. Буларнинг барини улар ҳис қилишади.

Улар шундай деб ўйлашади: У онамни ўлдиради. Мен онамга ёрдам беришим керак. Мен кичик укаларимни олиб кетишим керак. Мен жанжалга аралашишим керак, лекин аралашишга қўрқаман. У мени уради.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, оналарга нисбатан зўравонлик ва болаларга нисбатан зўравонлик ўртасида кучли боғлиқлик мавжуд: агар онага нисбатан зулм бўлса, демак, болалар ҳам зўравонликдан азият чекиш эҳтимоли катта. Агар болалар зўравонликка учраган бўлса, унда бундай ҳолатларнинг ярмидан кўпида, она ҳам зўрланган деб тахмин қилиш мумкин.

Ота-она ўртасидаги зўравонлик болаларда ишонч ва садоқат билан боғлиқ жиддий можароларини келтириб чиқаради. Болалар отасининг ғазабидан ва тажовузкор ҳужумларидан қўрқишади. Улар бунинг учун ундан нафратланишади ва шу билан бирга унинг тан олиши ва севгисига интилишади. Улар кўпинча унинг тажовузкорлиги учун ўзларини айбдор ҳис қилишади ва оналарини ва ака-укаларини ҳимоя қилиш учун масъулятни елкасига олишади. Ваҳоланки, ҳимоячилик ва шафоатчилик унинг вазифасига кирмайди. Улар онани, бир томондан, ночор ва ҳимоясиз, бошқа томондан, камситувчи ва / ёки болаларга нисбатан агрессив деб билишади.

Ота-оналарнинг биргаликдаги зўравонлиги болаларни ўта оғир стрессга дучор қилади ва уларнинг ақлий ва ижтимоий ривожланишига зарар етказади. Шубҳали муносабатлар, ва келажак авлодларда ҳам зўравонликнинг давом этиши каби травматик ҳолатларни болалар бошидан ўтказса, соғлиқ билан боғлиқ муаммолар, ўқишдан орқада қолиш ва паст академик кўрсаткичлар каби оқибатларга олиб келади. Оиладаги зўравонлик нафақат руҳий, балки жисмонан ҳам боланинг тинчлигига таҳдид соладиган асосий огоҳлантирувчи кўрсаткичдир. 2011-йилда кафедра ҳузуридаги Жамоатчилик кенгаши йиғилишида, «Умумий вазият, афсуски, ҳатто ушбу жиноятлар учун жазо кучайтирилганига қарамай, ўзгармайди. Йил охирида вазият янада ёмонлашганга ўхшайди", - деди Россия Федерацияси прокуратураси ҳузуридаги Тергов қўмитаси раҳбари А.Бастрикин. Буни ҳудудлардан олинган маълумотлар тасдиқлайди. Шундай қилиб, Ижтимоий ривожланиш агентлиги раҳбари ўринбосари Коми Э.Романетснинг сўзларига кўра, болаларга зўравонлик қилиш бўйича аниқланган фактлар сони тобора кўпайиб бормоқда - агар 2008 йилда 813 та ҳолат қайд этилган бўлса, 2009-йилда бу 1014 тага етди. "Ва бу айсбергнинг уч қисми ҳолос, кўп ҳолатлар яширин бўлиб қолмоқда, бунинг сабаби оилавий муносабатларга аралашмасликнинг умумий принтсипи, зўравонлик фактини эълон қилишдан қўрқиш, аҳолининг ушбу муаммо билан қаерга мурожаат қилишлари тўғрисида хабардорлиги етарли эмаслигидадир".

Шуни таъкидлаш керакки, болаларга нисбатан содир этилган жиноятлардан олдин, оталарнинг оналарга нисбатан тажовузкорона зўравонлик ҳаракатлари содир бўлади. Ушбу ҳодисани оилавий зўравонлик деб таърифласак бўлади, унинг турларидан бири - аёл киши устидан назоратни ўрнатиш воситаси сифатида болаларни манипуляция қилишдир. Умуман олганда, ушбу манипуляция болаларга нисбатан жисмоний ёки жинсий

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
зўравонлик, уларни гаровга олиш, болаларни аёлларга нисбатан зўравонликка жалб қилишни ўз ичига олади. Бир қанча тадқиқотларда хотинини калтаклаган эркак кўпинча болаларга нисбатан тажовузкор эканлиги исботланган. Ана шундай тадқиқотлардан бирига қараганда, хотинларини калтаклаган эркакларнинг 70% ўз фарзандларига нисбатан ҳам зўравонлик ишлатган. Бундан ташқари, отаси хотинига нисбатан қанчалик кучли зўравонлик турларини қўлласа, болага ҳам шунча шафқатсиз муносабатда бўлади. Оиладаги зўравонлик қурбонлари мавзусида Америкадаги ҳудудлардан бирида ўтказилган тадқиқот шуни кўрсатадики, оилавий зўравонлик шароитида яшовчи болаларнинг 70% отаси (ёки ўгай отаси) томонидан тажовузкор ҳаракатлар қурбонига айланган. Уларнинг қарийб ярми жисмоний ёки жинсий зўравонлик қурбонига айланган, ушбу болаларнинг 5% бундай зўравонлик натижасида касалхонага ётқизилган. Австралиялик олимлар томонидан ўтказилган тадқиқотга кўра, тахминан ҳар учинчи боладан бири оналарининг калтакланишини тўхтатиш учун оталари томонидан дўппосланади. Бу Россияда ҳам содир бўлмоқда.

Маълумки, зўравонлик болага мураккаб салбий таъсир кўрсатади; бу унинг бошидан кечирган травматик зўриқишнинг сабаби бўлади. Бу унинг ҳам жисмоний, ҳам руҳий саломатлигига жиддий шикаст етказади. Зўравонлик натижасида жиддий жисмоний шикастланишлар (кўкариш ҳолатлари, контузия, синиш ҳолатлари ва бошқалар), ички органларнинг шикастланиши, сурункали касалликларнинг ривожланиши ёки кучайиши, жисмоний ривожланишнинг бузилиши содир бўлиши мумкин.

Кўпинча, зўравонлик боланинг ҳаётига аянчли таҳдид солади: болаларга нисбатан юзлаб жисмоний зўравонликлардан тахминан бир ёки иккитаси қурбоннинг ўлими билан тугайди. Болаларнинг зўравонликка муносабати уларнинг ёшига, жинсига ва ижтимоий қўллаб-қувватлашига қараб фарқ қилади, аммо зўравонликнинг гувоҳи ва қурбони бўлганлар, хулқ-атвор билан боғлиқ жиддий муаммоларга эга бўлишади.

Болалар зўравонлигининг белгилари

Жисмоний ва руҳий ривожланишнинг бузилишлари:

•Вазни ва бўйининг ўсишида тенқурларидан орқада қолиши;

•Нутқ ва харакатнинг кечикиши

•Синфдошларига нисбатан ўзлаштиришнинг пассивлиги

•Салбий одатларнинг тез-тез кузатилиши (бармоқ сўриш, тирноқни тишлаш, онанизм)

•Гигиенага риоя қилмаслик оқибатида педикулёз, кийимдан ва танадан нохуш хид келиши, тошмалар тошиши

Психологик хусусиятлари:

•Ўзидан заифларга кўпинча ғазабини сочади: болаларга, ҳайвонларга. Кўпинча уларнинг агрессивлиги ўйин фаолиятида кўртнади ва кўпинча бу бесабаб бўлади. Ёки аксинча хаддан ташқари пассив бўлади, хаттоки ўзини химоя қила олмайди. Ҳар иккала ҳолатда ҳам тенгдошлари билан алоқа бузилади.

•Ҳар қандай йўл билан атрофдагиларни эътиборини ўзига жалб қилади

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

•Ўз-ўзига паст баҳо бериш айбдорлик, уят сақлаб қолишга ҳисса қўшадиган

•Депрессиянинг юқори даражаси. Бу соғинч, ёлғизлик туйғулари ва уйқу бузилишларида намоён бўлади. Ўсмирларда ўз жонига қасд қилишга уриниш ёки суицид кузатилиши мумкин.

Отасидан меҳр муҳаббат кўрмай улғайган қизлар нафақат қадди букик,балки қалби,кўнгли ҳам букилган, ўксик, ўзини ҳимоя қила олмайдиган, ҳаққини танимайдиган, зулмга қарши тик қарай олмайдиган, келин бўлиб борган жойидаги золимларга қарши чурқ айтолмай “Уйимга кетсам бундан баттар ҳолат бўлади”,деган ўй билан зулмга ҳам рози бўладиган эзик қиз бўлиб етишади.

Болага психологик ёрдам бериш

Зўрланган болалар психолог билан ишлашга қаршилик кўрсатишлари мумкин, чунки улар кўпинча унинг моҳиятини тушунмайдилар ва бу тушунмовчиликдан уларда қўрқув пайдо бўлади. Улар камдан-кам ҳолларда ўз хоҳишларига кўра психологга мурожаат қилишади, яъни улар ихтиёрсиз мижозлардир. Ушбу болалар билан (айниқса каттароқ болалар ва ўспиринлар) иш муносабатларини ўрнатишга кўмаклашиш учун ушбу истамасдан, хоҳламасдан туриб, иштирок этиш фактини тан олишингиз ва у билан гаплашишингиз керак; у билан боғлиқ бўлган ҳис-туйғуларни гапириш; психолог билан ишлаш имкониятларини, процедураларни, ушбу ишнинг мақсад ва вазифаларини тушунтириб беришингиз лозим. Шуни эсда тутиш керакки, тажовузга учраган болалар кўпинча уларнинг руҳий ва жисмоний зарарлари ҳақида гапиришни хоҳлашмайди. Бу ҳолат кўпинча уйдан ташқарида зўравонликни бошдан кечирган болаларда кузатилади, аммо яқинлари томонидан зўравонликка учраган болаларда ички зиддият кучи боланинг қийин фикрлар ва ҳис-туйғуларни ифодалаш қобилиятини ва истагини бутунлай йўқ қилиши мумкин. Шу билан бирга, психологда бундай мижоз билан муаммони бартараф этиш ва "шкафдаги скелет" дан қочишнинг кучайиши асосида ҳосил бўлган "терапевтга қарши иттифоқ" ҳосил бўлиши хавфи пайдо бўлиши мумкин. Шуни тушуниш керакки, бундай стратегия боланинг изоляциясини ва ҳиссий муаммоларини кучайтиради, чунки қаршилик қилиш ва қочиш руҳий шикастланишдан кейинги реакциянинг табиий қисмидир.

Психолог боланинг муаммоларига нисбатан хушмуомалалик ва сезгирликни намоён этиши, шунингдек, болага психотерапияда ўзига мос темпда ҳаракатланишига имкон бериши, шу билан бирга ўз ишининг мақсадини унутмаслиги ва болага уларни унга тушунарли қилиб тушунтириши керак. Зўравонликка учраган болаларга ёрдам бериш бўйича мутахассис, таниқли психотерапевт Элиана Гил шундай деб ёзади: «Каттароқ болалар мен билан гаплашганда, менга зўравонлик ҳақида ўйлашни хоҳламасликларини ёки бу ҳақда унутишни хоҳлашларини айтишади, шунда мен уларнинг мақсадига рози эканлигимни таъкидлайман. Мен уларга ўтмишдаги оғриқли воқеани тарк этишнинг энг яхши усули буни тан олиш ва тушуниш эканлигини тушунтираман. Акс ҳолда, қизиб кетган буғ қозонининг тескари таъсири пайдо бўлиши мумкин".

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Зўравонлик қурбони бўлган бола билан психологнинг ишлашига оид баъзи умумий кўрсатмалар мавжуд бўлиб, улар қуйидагилардир:

- психологнинг аралашув тури ривожланиш даражасига мос бўлиши керак;
- ота-оналарни камситманг. Амбивалент муносабат ҳатто зўравон ота-онага нисбатан ҳам бўлиши мумкин;
- болани оиласидан сақламанг, қутқарманг;
- ҳайрат, ажабланиш ва кўз ёшларини намойиш қилманг. Бу болани қўрқитиши ёки уни шунчалик даҳшатли нарса бўлганки, ҳатто катталар ҳам, мутахассис ҳам бунга дош беролмайдиган нарса бўлган деб ўйлашга олиб келиши мумкин;
- болага қўлингиз билан тегманг, чунки тегиниш таҳқирланган болалар томонидан таҳдид сифатида қабул қилиниши мумкин (айниқса, жинсий зўравонлик ҳолатида);
- алдаманг, максимал даражада эркинликни ва иложи борича мустақилликни таъминланг; тушунарли, адолатли ва тўғри бўлинг;
- зўравонлик қурбони бўлган бола билан ишлашда эшикни қулфламанг, чунки бу қўрқувни келтириб чиқариши мумкин. Зўравонликка учраган болаларнинг сезгирлиги хавфли сигналларни сезишда катталарга қараганда юқори бўлиши мумкинлигини унутманг;
- фикрли ва ишончли бўлинг: кечикманг ва ваъдаларни бузманг.
- хатти-ҳаракатларингиз билан хаос келтириб чиқаришнинг ҳожати йўқ - бу болалар кўпинча хаотик муҳитдан келиб чиққан ва уларнинг ҳаётий ҳолати устидан етарли назоратга эга эмаслар.

Жинсий зўравонликнинг болаларга шикаст етказувчи 4 та омилини: травматик жинсий алоқа, стигматизация, хиёнат ва кучсизликни тушуниш, психолог учун жинсий зўравонлик қурбони бўлган болалар билан ишлашда муҳим калитдир.

Бола билан психодиагностик ишлаш

Бола билан психологнинг биринчи учрашувлари иккита асосий вазифага эга - диагностика маълумотларини йиғиш ва терапевтик муносабатларни ўрнатиш. Ушбу вазифалар ўртасида мувозанат бўлиши керак ва бундан ташқари улар зиддиятга тушиши ҳам мумкин. Эсингизда бўлсин, ҳеч қандай маълумот муносабатларнинг бузилишига арзимайди ва психолог терговчи ёки ҳатто социал маслаҳатчи эмас. Бошқа томондан, керакли маълумотларнинг етишмаслиги психологнинг ишини самарасиз, маъносиз ва баъзи ҳолларда бола ва унинг оиласи учун зарарли қилиши мумкин. Хулоса: қисқа вақт ичида барча керакли маълумотларни олиш учун боланинг реакцияларига сезгирлигини йўқотмасдан, у билан ишончли муносабатларни ўрнатиш учун, барча имкониятларни ишга солишингиз керак. Асосий психодиагностик воситалар диагностик суҳбатлар ва кузатувлардир. Ўсмирлар билан, шунингдек катталар билан ишлашда диагностика суҳбати асосий восита сифатида қаралиши керак.

Диагностик интервью пайтида психолог қуйидагича фикрга эга бўлиши керак:

- психологик ёрдам ва реабилитация ҳақида;

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

- бола / ўспириннинг психологик ҳолати, шу жумладан травматик ҳодисанинг таъсир даражаси, психологик безовталик аломатлари тўғрисида (депрессия, ташвиш, қўрқув);
- ривожланиш хусусиятлари тўғрисида (психодиагностиканинг асосий вазифаси интеллектуал ривожланиш даражаси ва шахсий хусусиятларини баҳолаш травматизмига учраган болалар билан ишлаш эмас, бу хусусиятларни билиш бола билан ишлаш учун тўғри стратегияни танлашга ёрдам беради, аммо бу йўналишдаги иш асосий вақтни ва эътиборни талаб қилмаслиги керак, вазифалар - травмадан кейинги симптомларни йўқотиш, оилавий хавфсизликни режалаштириш ва реабилитация қилиш);
- боланинг ҳозирги вазиятни ва у билан нима бўлганини баҳолаши / тушуниши ҳақида;
- боланинг тахминлари ва қўрқувлари тўғрисида (оила ва ўзи ҳақида);
- болани таъсирчан бошқариш стратегиялари ва кўникмаларини енгиш ҳақида;
- болани оилада ва ундан ташқарида бўлган ижтимоий қўллаб-қувватлаш тизими тўғрисида;
- у тенгдошлари ва катталар билан қандай муносабатда бўлиши;
- ота-оналар билан муносабатлар тўғрисида / ота-оналарнинг фикри тўғрисида;
- хатти-ҳаракатлардаги муаммолар, хавфли хатти-ҳаракатлар (шу жумладан ўзига зарар етказиш хатти-ҳаракатлари) ҳақида;
- ўз жонига қасд қилиш хавфи тўғрисида;
- кучли томонлари ҳақида: севимли машғулотлари, қизиқишлари, кўникмалари.

Диагностик маълумот тўплаш учун бир нечта учрашувларни ўтказиши мумкин. Уни тўлиқ, йўналтирилган ва бир вақтнинг ўзида амалга ошириш учун, кейинги ишларни ташкил қилиш учун маълумот тўплаш керак бўлган барча асосий саволларни / йўналишларни ўз ичига олган ярим тузилган интервью схемасини ишлаб чиқиш мантиқан тўғри ҳисобланади, аммо шу билан бирга ушбу маълумотни шу болага мос келадиган тезлик ва тартибда тайёрлаш керак. Диагностик интервью беришнинг умумий тамойиллари Жон ва Рита Соммерс-Фланаганнинг китобида яхши ёритилган. Боладаги травмадан кейинги аломатларнинг кучайишини тушуниш учун сиз Н.В.Тарабрина томонидан ишлаб чиқилган ярим тузилган интервьюдан фойдаланишингиз мумкин ёки (ўспиринлар ва катталар билан ишлашда) ПТСД ни аниқлаш учун клиник диагностика шкаласидан фойдаланган ҳолда болаларнинг шикастланиш тажрибаларини баҳолашингиз мумкин. Қўшимча маълумот олиш учун анкеталардан фойдаланиш мумкин (улар вазиятни психолог аралашувидан олдинги ва кейинги баҳолаш учун ҳам яхши), аммо уларни ортиқча ишлатмаслик керак. Улар вақт талаб этади, баъзи ҳолларда ўспирин учун қийин бўлади ва психолог билан терапевтик муносабатларни ўрнатишга ҳисса қўшмайди.

Кўпгина ҳолларда диагностик баҳолаш энг яхши тарзда ота-оналарнинг иштирокисиз амалга оширилади. Қўшимча диагностика маълумотларининг

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
манбалари бола билан ишлайдиган бошқа мутахассислар бўлиши мумкин: ижтимоий ишчи, ўқитувчи, мураббий ва бошқалар. Шуни эсда тутиш керакки, бундай маълумотлар қимматли бўлиши мумкин ва уларни эътиборсиз қолдирмаслик керак, шунингдек, ахборот берувчининг мотивацияси ва холислиги билан боғлиқ потенциал вазиятлар туфайли баъзи чекловларга ҳам бўлиши мумкин.

Психологнинг зўравонликка учраган ва ундан омон қолган бола билан ишлашининг мақсадлари ва асосий тамойиллари

Мақсадлар:

- ривожланишнинг нормал йўналишларига қайтишга, мослашувчан курашиш ва долзарб вазифалар ва келажакдаги мақсадларга қўшилишга кўмаклашиш;
- хавфни реал баҳолаш ва хавфсизлик режасини тузиш;
- таъсирчан қўзғалишни барқарор даражада ушлаб туриш кўникмаларига ўргатиш;
- ғазабни мослашувчан ифода этиш кўникмаларини ўргатиш;
- яқинлар билан алоқаларда ўзаро муносабатларни ўрнатишни ўрганиш;
- травмадан кейинги ҳолатларни ва бошқа эмоционал безовталик аломатларини нормаллаштириш;
- қайта яшаш ва эслаш ўртасидаги фарқни тушунтириш;
- травматик тажрибаларни, ўз "мен" инъикосини бола ҳаёти шароитида бирлаштириш ва нормаллаштириш;
- ўзига хос хулқ-атвор муаммолари билан ишлаш;
- ижтимоий компетентлик кўникмаларини ривожлантириш.

Жоу Керол психолог ва жинсий зўравонликка учраб, омон қолган болалар ўртасида бўлиши мумкин бўлган ўнта мавзуни санаб ўтди:

1. "бузилган товарлар" синдроми (кўпинча жинсий зўравонликни бошдан кечирган вояга етмаганларда учрайди - ўзларининг пастлиги, бузуқлиги, истиқболлари йўқлиги ҳисси);
2. айбдорлик ва масъулият атрибуцияси (кўплаб болалар ва ўспиринлар содир бўлган зўравонлик учун ўзларини айбдор ҳис қилишади, бундан ташқари, кўпинча зўравонлик қилган катталар болага ушбу позицияни мажбурий равишда юклашади; бундай ҳолларда психологнинг иши болага содир бўлган зўравонлик учун айбдор эмаслигини, масъулият катталар зиммасида эканлигини тушунишга қаратилган.)
3. қўрқув;
4. депрессия;
5. ўз-ўзини ҳурмат қилиш даражаси ва ижтимоий кўникмалар заифлиги;
6. ғазаб ва душманликни йўқ қилиш;
7. ишонч қобилиятининг бузилганлиги;
8. ноаниқ чегаралар ва ролларнинг аралашиши;
9. кутилаётган ривожланиш вазифаларини ҳал қила олмаслик билан бирлаштирилган псевдо-етуклик;
10. ўз-ўзини бошқариш ва назорат қилиш.

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160. ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Зўравонликни бошдан кечирган болалар ва ўспиринлар билан ишлашда когнитив-хулқ-атвор терапияси ва экспрессив терапия шакллари (ўйин терапияси, санъат терапияси, қум терапияси ва бошқалар) комбинацияси тавсия этилади. Когнитив Бихевиорал Терапия (КБТ) - бу психологик терапия формати бўлиб, бу Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти томонидан пост-травматик ҳолатлар билан ишлаш учун далилларга асосланган ёндашув сифатида тавсия этилган, самарадорлигига доир илмий далиллар мавжуд.

Шундай қилиб, Когнитив Бихевиорал Терапия (КБТ) усулларидан фойдаланиш мактаб ёшидаги болалар билан психологик иш олиб боришда энг мақбул танловдир. Ёш болалар, нутқ маҳоратига эга бўлмаган болалар, шунингдек, психолог билан ишлашга салбий нигоҳ билан қарайдиган болалар учун экспрессив усуллардан фойдаланиш психодиагностикада ҳам, психологик аралашувни амалга оширишда ҳам фойдали бўлиши мумкин.

Шуни таъкидлаш керакки, ушбу усуллардан фаол фойдаланиш билан боғлиқ иккита муаммо мавжуд:

- баъзи ҳолларда психолог ушбу усуллардан фойдаланади, чунки у бола билан мураккаб мавзуларда суҳбатлашишдан қўрқади (масалан, зўравонлик), сўнгра улар ташхис қўйиш ва психологик ёрдам бериш учун эмас, балки муҳим нарсалардан қочиш учун хизмат қилади - яъни улар психологик ишнинг профанатсиясига айланади;
- ушбу усуллардан фойдаланиш интерпретацияни талаб қилади, баъзан эса психолог талқин қилиш билан овора бўлади. Аксинча, улар табиий равишда ўйин майдонида бола билан муносабатларни ўрнатиш учун ва боланинг хатти-ҳаракатларини кузатиш учун "лаборатория" сифатида ишлатилиши керак.

Қандай бўлмасин, агар психолог ишнинг экспрессив усулларидан фойдаланишни танласа, у ўз ишининг юқорида кўрсатилган мақсадларини унутмаслиги керак. Шундай қилиб, экспрессив иш усулларидан фойдаланиш муаммога йўналтирилган бўлиши керак.

Кўпгина ҳолларда, Когнитив Бихевиорал Терапия (КБТ) ва экспрессив ёндашувларнинг комбинацияси мақбул бўлиши мумкин.

Бриере ва Гил, Капр ва Бутлерларнинг ишларига асосланиб, зўравонликка дучор бўлган бола билан ишлашда психотерапиянинг қуйидаги босқичларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

1-босқич. Хавфсизлик ва барқарорлаштириш: хавфсиз ва олдиндан маълум бўлган муҳитни яратиш, ўз-ўзига зарар келтирадиган хатти-ҳаракатларни тўхтатиш (терапевтик приоритет (устунлик) сифатида ўз жонига қасд қилиш ва хавфли хатти-ҳаракатлар), травма ва унинг оқибатлари тўғрисида маълумот бериш (боланинг ёшига мос келадиган тилда). Терапевтик ишонч. Мақсадни белгилаш. Туйғуларни ифода этиш ва чегараларни белгилаш.

2-босқич. Психологик дистресс аломатларини камайтириш ва хотиралар билан ишлаш (қўзғалишни камайтириш, таъсирга чидамлилик, амбивалентликни қабул қилиш, қўллаб-қувватлашни излаш ва қабул қилиш, хотираларни бирлаштириш). Ишонч ва хавфсизлик. Сирлар. Ёмон тушлар, "монстерлар".

3-босқич. Ривожланиш қобилиятлари бўйича ишлаш: муаммоларни ҳал қилиш қобилиятларини ўргатиш, ўз-ўзини англашни ривожлантириш, ижтимоий

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
кўникмаларни ўргатиш, қадриятлар тизимини яратиш. Айбдорлик ва уят ҳисси билан ишлаш.

4-босқич. Келажакка эътибор қаратиш. Хулоса қилиш. Бола психолог билан ишлашда ўзи учун нимани ўрганди?

Зўравонликка учраган вояга етмаган болалар билан психологик иш олиб боришда экспресив усуллар

Болалар билан арт-терапия (санъат-терапия) ва ўйин терапиясининг турли хил услублари рус тилида жуда яхши тақдим этилган. Тавсия этилган адабиётлар рўйхатида, бу соҳада фойдали бўлиши мумкин бўлган бир қатор китобларга ҳаволалар берилган. Аввало, сиз Х.Л.Ландрет томонидан таҳрир қилинган китобдаги, травмани бошдан кечирган болалар билан ишлаш бўлимига эътибор қаратишингиз керак. Бу ерда биз зўравонликдан азият чеккан болалар билан экспрессив ишлашнинг янги ва унчалик маълум бўлмаган техникаси ва услубларини қисқача баён қиламиз.

Ўйин миниатюралари ишлатиладиган генограммалар. Иш бошида, психолог бола билан биргаликда катта қоғозга ўз оиласининг генограммасини чизади. Бу ишда боланинг қизиқиши ва оиласи ҳақидаги билимига қараб бир неча машғулотларни ўтказиш мумкин. Баъзи генограммаларга биологик ва фарзанд асраб олган ота-оналар, дўстлар, ўқитувчилар ва уй ҳайвонлари киради. "Унутилган" оила аъзолари психологга муҳим маълумотларни ҳам беришлари мумкин. Генограмма тузилгандан сўнг, бола кетма-кет иккита кўрсатмани олади (фақат биттаси мумкин):

1. Оилангизнинг ҳар бир аъзоси, шу жумладан ўзингиз ҳақидаги фикрларингиз ва ҳис-туйғуларингизни энг яхши кўрсатадиган рақам / ўйинчоқни танланг;

2. Оилангизнинг ҳар бир аъзоси билан муносабатингиз ҳақида қандай фикрда эканингизни ёки нимани ҳис қилаётганингизни кўрсатадиган расм / ўйинчоқни танланг ва бу рақамни иккингизнинг ўртангизга қўйинг.

Бундай генограммани тузиш ва ҳар бир босқични амалга ошириш, бола билан унинг оиладаги муносабатларининг ўзига хос хусусиятларини, зўравонликни содир этган шахсга муносабатини (шу жумладан, иккиланганликни) муҳокама қилишга имкон беради; зўравонлик тўғрисида ошкор қилинган маълумотлар натижасида оиладаги ўзгаришларга муносабат ва бошқалар ҳам маълум бўлади.

Компютерлар ва замонавий технологиялардан фойдаланиш.

Муомала ўрнатишни қийинлаштирадиган болалар билан мулоқот қилиш учун сиз психолог билан ишлашни янада тушунарли ва / ёки янада қизиқарли қиладиган воситалардан фойдаланишингиз мумкин. Масалан, мулоқотда ўзини ифода этишни қийинлаштирадиган кўплаб болалар буни компьютер имкониятларидан фойдаланган ҳолда яхшироқ қилишади. Компьютер сизнинг ҳикоянгизни қониқарли бўлгунга қадар ёзиш ва қайта ёзиш, расмлар чизиш, фотосуратлар ва мусиқий асарлар тўпламларини тўплаш имконини беради. Кўпгина болалар компьютер ўйинларини ўйнашни яхши кўрадилар, бу уларнинг ҳаётининг табиий қисмидир. Психолог ўйинлардан, бола билан алоқа ўрнатишга, қийин ҳис-туйғуларга жавоб беришга ва ташвишлантирадиган

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
масалаларни муҳокама қилишга ёрдам берадиган иш учун фойдаланиши мумкин. Замонавий адабиётда психотерапевтик ишларнинг вариантлари ҳам келтирилган, бундай ҳолатдан ўспириндан ўз смартфонида фотосуратлар ёки видеоларни суратга олиш сўралади, агар телефони мавжуд бўлса ёки фотосурат лойиҳасини амалга ошириш учун бир марталик камера берилади. Мисоллар: "Менинг куним", "Мен нимадан қўрқаман ва нимани яхши кўраман" ва бошқалар. Қабул қилинган кадрлар якка тартибда ёки гуруҳда ишлаш шаклида кўриб чиқилади ва муҳокама қилинади. Шу билан бирга, психолог ишнинг арт-терапевтик услубига ёки нарратив ёндашувига эътибор қаратиши мумкин.

Болаларга нисбатан зўравонлик қилиш - бу ота-оналарнинг, бошқа катталар ёки ўспиринларнинг хулқ-атвор меъёрларидан ташқарига чиқадиган ва / ёки болага жисмоний ёки психологик зарар етказиш хавфини туғдирадиган ҳар қандай тасодифий бўлмаган хатти-ҳаракати. Бундай хатти-ҳаракатлар қасддан ёки билмаган ҳолда бўлиши мумкин ва ҳам ҳаракат (зўравонлик), ҳам ҳаракатсизлик (бепарволик) ҳолатларини ҳам ўз ичига олади.

Болаларга нисбатан зўравонликнинг тўртта асосий шакли мавжуд.

Жисмоний зўравонлик - бу болага қарши тасодифан жисмоний куч ишлатиш бўлиб, унинг соғлиғига, ҳаётига, ривожланишига ва инсон қадр-қимматига зарар етказадиган ёки зарар олиб келиши мумкин бўлган ҳаракат. Жисмоний зўравонликка уриш, тепиш, силталаш, тишлаш, бўғиш, куйдириш, ёқиш, заҳарлаш ва ҳ.к.лар киради. Кўпгина ҳолларда, вояга этмаганга нисбатан уй ичидаги жисмоний зўравонлик жазо мақсадида амалга оширилади.

Жинсий зўравонлик - бу бир одамнинг жинсий қониқиш учун боладан фойдаланишидир. Жинсий зўравонликни, шунингдек, вояга етмаган шахсни жинсий фаолиятга жалб қилиш, унинг маъносини у тўлиқ англамаганлиги, унга онгли равишда розилик бера олмаслиги, унинг ривожланиш даражасига мос келмаслиги ёки жамиятнинг қонунлари ва ижтимоий тақиқларини бузилиши деб ҳам таърифлаш мумкин. Болалар катталар томонидан, шунингдек, ёши ёки ривожланиш босқичи туфайли болага нисбатан масъулият, ишонч ёки ҳокимият позициясида бўлган бошқа болалар ёки ўспиринлар томонидан жинсий зўрланиши мумкин.

Психологик зўравонлик - бу ота-онанинг ёки бошқа тарбиячининг болага ёши ва ривожланиши учун етарли бўлган қўллаб-қувватловчи муҳитни яратишга қодир эмаслигининг яққол намунасидир. Ушбу тоифага кирувчи ҳаракатларни икки гуруҳга бўлиш мумкин: психологик эътиборсизлик ва психологик зўравонлик.

Психологик эътиборсизлик - бу ота-она ёки тарбиячининг болани керакли кўмак, эътибор ва меҳр билан таъминлай олмаслигидир.

Психологик шафқатсиз муомала - таҳдидлар, камситиш, ҳақоратлаш, қадрсизлантириш, безорилик, болаларни масхара қилиш ва таҳқирлаш, душманликнинг жисмоний бўлмаган шакллари каби хатти-ҳаракатларнинг шакллари.

Эътиборсизлик - бу ота-она ёки тарбиячининг сурункали равишда бола ёки ўспириннинг озиқ-овқат, кийим-кечак, турар жой, тиббий ёрдам, таълим, ҳимоя ва назоратга бўлган эҳтиёжларини қондира олмаслиги. Тиббий

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
қаровсизлик, тиббий ёрдам кўрсатмаслик ва кечиктириш, зарур эмлашлардан воз кечиш ва ҳ.к.

Таълим эҳтиёжларини эътиборсиз қолдириш - болани таълим муассасасига қабул қилинишидан бош тортиш ёки унинг ушбу муассасада ўқишини таъминлай олмаслиги. Шуни таъкидлаш керакки, болалар қаровсиз қолган оилалар камбағал эмас. Ушбу тўртта зўравонлик шаклига қўшимча бошқа турдаги шакллар ҳам мавжуд.

Болаларни эксплуатация қилиш - бу вояга етмаганларни бошқаларнинг манфаатини қондириш мақсадида эксплуатация қилиш, одатда адолатсиз, шафқатсиз ёки зарарли муносабатларни ўз ичига олади. Ушбу ҳаракатлар боланинг жисмоний ва руҳий саломатлигига, таълимига, ахлоқий ва ижтимоий ҳиссий ривожланишига зарар этказади.

Эксплуатациянинг икки шакли мавжуд:

- жинсий эксплуатация - болаларни фоҳишабозлик қилишга мажбурлаш, вояга етмаганларни жинсий зўравонлик ва қуллик учун сотиш, болалар порнографияси;
- иқтисодий эксплуатация - болалар меҳнати ёки бошқа фаолиятни бошқаларнинг манфаати учун ишлатиш (болаларнинг уй вазифаси, қуллик, қуролли тўқнашувларга ёки жиноий ҳаракатларга аралашиш, болаларни хавфли соҳаларда ишлашга мажбурлаш).

Оиладаги зўравонликни кузатиш - бу ота-она, ака-ука ёки опа-сингил жисмоний, жинсий ёки психологик зўравонликларга дучор бўлган ҳолат, боланинг кўз ўнгида содир бўлган (кўрган ёки эшитган) вазиятдир ёки бундай зўравонликнинг оқибатларини бола (жисмоний шикастланиш, мол-мулкка зарар этказиш) кузатган бўлади.

Ота-оналарнинг алкоголизми ва гиёҳвандлиги. Ота-онанинг алкогол ёки гиёҳванд моддаларни истеъмол қилишига, ҳақиқатан ҳам, болаларга нисбатан қилинган зўравонлик деб қаралмайди.

Болага нисбатан зўравонлик шаклларига алкогол ва психоактив моддаларни истеъмол қилиш билан боғлиқ бўлган катталарнинг қуйидаги хатти-ҳаракатлари киради:

- ҳомиладорлик пайтида спиртли ичимликлар ва гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш;
- боланинг олдида ёки вояга етмаган бола яшайдиган уйда гиёҳванд моддаларни ишлаб чиқариш, ишлатиш ва сақлаш;
- вояга етмаган болага спиртли ичимликлар ёки гиёҳванд моддаларни сотиш ва етказиб бериш;
- ота-она ёки бошқа тарбиячи, ушбу шахснинг болага етарлича ғамхўрлик қилишига халақит берадиган спиртли ичимликлар ёки гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш ҳолати.

Жисмоний жазо. Дунёнинг бир қатор мамлакатларида жисмоний жазони қўллаш зўравонлик билан тенглаштирилади ва қонун билан тақиқланади. Бунинг сабаби шундаки, бундай жазолар боланинг руҳий саломатлигига, ахлоқий ва ижтимоий-эмоционал ривожланишига катта зарар етказади, шунингдек жисмоний зўравонлик эҳтимолини сезиларли даражада оширади

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
(кўп зўравонлик ҳолатлари жисмоний таъсирга асосланган назоратсиз таълим стратегиясининг натижасидир).

Ушбу бўлимни якунлаш учун биз умумлаштирувчи фикрларни айтамиз:

• Ота-оналарнинг ёки бошқа тарбиячиларнинг таъкидлаб ўтилган барча хатти-ҳаракатлари боланинг соғлиғи, ривожланиши ва инсон қадр-қимматига зарар этказади.

• Ҳақиқий амалиётда, қоида тариқасида, улар у ёки бу комбинацияда учрайди. Масалан, жинсий зўравонлик тажрибаси психологик зўравонлик тажрибасини ўз ичига олади (аксинча эмас).

• Зўравонлик ҳолатларининг аксарияти оилада содир бўлади, бу эрда зўравонлик оила аъзоси ёки болага таниш бўлган киши томонидан содир этилади. Ушбу ҳолатлар боланинг зўравонга нисбатан қарама-қарши муносабати билан тавсифланади, чунки бу кўпинча алоқадорлик белгисидир. ролларнинг чалкашлиги зўравонликнинг психологик оқибатларининг оғирлигини аниқлайди. Шуниси чалкаш ва қўрқинчлики, бу тушунмовчилик зўравонликнинг психологик оқибатларининг оғирлигини билдиради.

Зўравонликнинг психологик оқибатлари

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, зўравонлик тажрибаси боланинг руҳиятига сезиларли даражада зарар етказади. Кўп йиллар давомида болаларга нисбатан зўравонлик муаммосини ўрганилди, амалий иш ва илмий изланишларга асосланган ҳолда, зўравонликдан азият чеккан болаларда кузатилиши мумкин бўлган психологик оқибатлар тўғрисида маълумот тўпланди. Бундай оқибатларнинг қуйидаги асосий йўналишлари мавжуд:

- таъсир ва ҳаяжонни тартибга солишда муаммолар;
- бошқа одамлар билан хаотик ва беқарор муносабатлар паттернлари;
- ўзига хослик, қадриятлар тизимининг шахс образига зарари;
- хулқ-атвори билан боғлиқ муаммолар.

Бир қатор муаллифлар зўравонликни бошдан кечирган болалардаги қуйидаги психологик оқибатларни тасвирлаганлар: қўрқув ёки хавотир, даҳшатли тушлар, умуман олганда юқори ҳиссийлик, ғазабланиш ёки аччиқланиш, қаршилик қилиш ёки провокатсион хатти-ҳаракатлар, хафалик, ўз жонига қасд қилиш хатти-ҳаракатлари, тажовузкорлик, бошқаларнинг мулкига ҳурматсизлик, чегараларни бузиш, муносабатларнинг бузилиши, ўз-ўзини ҳурмат қилиш ва ўзини ўзи тасвирлаш билан боғлиқ бир қатор муаммолар. Жинсий тажовузга учраган вояга етмаганлар жинсий хавотирга тушишлари мумкин (масалан, бошқа жинсдан қўрқиш, ўспиринларда жисмоний яқинликдан нафратланиш); ҳаддан ташқари, ёшга мос келмайдиган хабардорлик ва жинсий муаммолар билан шуғулланиш ва баъзи ҳолларда бошқа болаларга нисбатан жинсий тажовуз.

Баъзи асарлар зўравонликнинг психологик оқибатларини боланинг ёшига қараб тасвирлайди. Масалан, ёш болаларнинг хулқ-атворидаги муаммолар ўспиринлар билан таққослаганда кичикроқ (ва бир оз бошқача): улар оппозиция ва ўзига шикаст етказувчи хатти-ҳаракатлар билан тавсифланмайди, аммо тиббий муаммо туфайли келиб чиқмайдиган энкопрессия ва энурезис белгилари кузатилиши мумкин. Ўз навбатида, ўспиринлар уйдан ёки болаларни

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
парвариш қилишдан қочиб, алкогол ва гиёҳванд моддаларни истеъмол қилишлари, хавфли хатти-ҳаракатлар қилишлари (шу жумладан жинсий), ўзларига жисмоний зарар етказишлари (масалан, кесиб қўйиш) ва ўз жонига қасд қилишга уринишлари мумкин.

Зўравонликнинг психологик оқибатларини тушуниш учун зўравонликнинг битта эпизоди ва мунтазам равишда содир бўладиган зўравонлик оқибатлари ўртасидаги фарқни ажратиб олиш муҳимдир. Бола зўравонликка битта эпизод сифатида дуч келиши мумкин, масалан, бегона одамнинг ҳужуми натижасида, лекин болаларга нисбатан зўравонлик ҳолатларининг аксарияти оилада, қариндоши ёки бошқа таниши томонидан содир бўлади. Бу шуни англатадики, аксарият ҳолларда травма сурункали бўлади. Ижтимоий ҳимоя тизимида ишлайдиган психолог учун психологик реакцияларнинг табиати, сурункали зўравонликка учраган балоғатга етмаган боланинг психологик портрети биринчи марта зўравонликка дуч келган боланинг ҳолатидан сезиларли даражада фарқ қилиши мумкинлигини англаш муҳимдир. Келинг, ушбу фарқларни тавсифлашга ва уларнинг моҳиятини тушунтиришга ҳаракат қилайлик.

Дастлаб, бола яқин муҳитда (масалан, онасининг янги шеригидан) зўравонликка дуч келган ёки оилавий шароитдан ташқарида ҳужумга дуч келган вазиятни тасаввур қилинг. Бундай ҳолда, биз стрессни кескин таъсир қилиши ҳақида гапирамиз ва унинг оқибатларини тушуниш учун травмадан кейинги стресснинг бузилиши тушунчасига мурожаат қилиш мумкин.

ДСМ 5 классификаторига кўра, посттравматик стресс диагностикаси (ПТСД) мезонлари травматик ҳодисанинг хусусиятларини (А) ва тўртта аломатлар гуруҳини ўз ичига олади: интрузия (Б), қочиш (С), когнитив соҳа ва кайфиятдаги салбий ўзгаришлар (Д), уйғониш ва реактивликдаги ўзгаришлар (Э).

Катталар ва олти ёшдан ошган болалар учун ПТСД диагностикаси мезонларини кўриб чиқамиз.

А мезони: травматик ҳодисанинг хусусиятлари. Шахс ўлим, ўлим таҳдиди, жиддий тан жароҳати ёки унинг таҳдиди, жинсий зўравонлик ёки таҳдид билан қуйидаги йўллардан бирига дуч келган:

1. тўғридан-тўғри;
2. гувоҳ сифатида;
3. билвосита, яқин қариндошингиз ёки дўстингиз юқорида тавсифланган воқеалардан бирига дуч келганлигини билиб (ўлим ҳолатида бу зўравонлик ёки тасодифий ўлим).
4. касбий вазифалар контекстида (масалан, фалокатлардан кейин тана парчаларини йиғадиган қутқарувчилар; болаларга нисбатан зўравонлик ҳолатлари тафсилотлари билан доимий алоқада бўлган мутахассислар).

Одатда, бу травматик воқеаларнинг жирканч тафсилотлари такрорланадиган учрашувлар. Ушбу мезонга касбий фаолиятдан ташқарида - оммавий ахборот воситаларида ҳисоботларни, филмларни ёки тасвирларни томоша қилишда травматик зарар етказувчи стимул таъсир киради.

Б мезони: Интрузия белгилари.

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Травма ҳодисаси доимий равишда қуйидаги усуллардан бири билан қайта тикланади (мезонга жавоб бериш учун рўйхатдаги битта аломат етарли):

1. Такрорий, беихтиёр ва интрузив хотиралар. Олти ёшдан ошган болаларда такрорланадиган ўйин сифатида намоён бўлиши мумкин;
2. Травматик тушлар. Болалар травмага хос таркибсиз қўрқинчли орзуларни кўришлари мумкин;
3. Диссоциатив реакциялар (масалан, орқага қайтиш), бу қисқа эпизодлардан то хабардорликни тўлиқ йўқотишга қадар давом этиши мумкин. Болалар травматик ҳодисани ўйинда такрорлашлари мумкин;
4. Травматик ҳодисани эслатувчи огоҳлантиришларга жавобан кучли ёки узоқ муддатли қайғу (масалан, нотаниш катталарнинг овозини кўтаришига жавобан кучли, бошқариб бўлмайдиган қўрқув);
5. Травма билан боғлиқ бўлган огоҳлантиришларга жавобан аниқ физиологик реактивлик (масалан, мушак тонусининг ошиши ёки аксинча, заифлик ҳисси, юрак уриши, бош айланиши, бош оғриғи, терлашнинг кўпайиши ва бошқалар).

С мезони: қочиш. Воқеа содир бўлганидан кейин бошланган травматик воқеа билан боғлиқ огоҳлантиришлардан доимий равишда қочиш (рўйхатдаги битта аломат етарли):

1. Шафқатсиз воқеа билан боғлиқ бўлган ташвишли хотиралар, фикрлар ёки ҳис-туйғулардан қочиш ёки улардан қочишга ҳаракат қилиш;
2. Травматик воқеа билан боғлиқ бўлган ёқимсиз хотиралар, фикрлар ёки ҳис-туйғуларни уйғотадиган ташқи эслатмаларни (одамлар, жойлар, суҳбатлар, тадбирлар, нарсалар ва вазиятлар) олдини олиш ёки улардан қочишга ҳаракат қилиш.

Д мезони: Травматик ҳодисадан кейин бошланган ёки ёмонлашган танишлар ва кайфиятдаги салбий ўзгаришлар (рўйхатдан иккитасини талаб қилади):

1. Травматик ҳодисанинг асосий дақиқаларини эслай олмаслик (одатда травматик мия шикастланиши, спиртли ичимликлар ёки гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш билан боғлиқ бўлмаган диссотсиатив амнезия туфайли);
2. Ўзига ёки дунёга нисбатан доимий (ва кўпинча бузилган) салбий эътиқод ва кутишлар (масалан, "мен ёмонман" ёки "дунё ҳар доим ҳамма нарсада хавфли");
3. Травматик воқеа содир бўлганлиги ёки унинг оқибатлари тўғрисида ўзини ёки бошқаларни доимий равишда нотўғри талқин қилиш;
4. Травма билан боғлиқ доимий салбий ҳис-туйғулар (масалан, қўрқув, даҳшат, ғазаб, айбдорлик ёки уят);
5. Жароҳатлардан олдин муҳим бўлган фаолиятга қизиқишнинг кескин пасайиши;
6. Бошқа одамларни бегона ҳис қилиш;
7. Аффект спектрининг торайиши: ижобий ҳис-туйғуларни бошдан кечира олмаслик.

Э мезони: қўзғалиш ва реактивликнинг ўзгариши. Травмадан кейин бошланган ёки кучайган қўзғалиш ва реактивликдаги травма билан боғлиқ ўзгаришлар (санаб ўтилган аломатлардан иккитасини талаб қилади):

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

1. Ғазабланган хатти-ҳаракатлар ва ғазабланиш (провокациясиз), қоида тариқасида, одамлар ва нарсаларга қаратилган оғзаки ва жисмоний тажовузда ифодаланган;.
2. Ўз-ўзини йўқ қиладиган ёки эҳтиётсиз хатти-ҳаракатлар;
3. Гипервигилантлик;
4. Ошириб юборилган йўналтириш реакцияси;
5. Диққатни жамлашда муаммо;
6. Уйқунинг бузилиши.

ЗЎРАВОНЛИК ФЕНОМЕНОЛОГИЯСИ

Д.Б.Ташкенбаева

Таълим мазмунини янгилаш, технологик ва ташкилий ўзгаришларни амалга ошириш билан бир қаторда, педагогик жараённинг субъектлари - катталар ва болалар ўртасида ривожланадиган муносабатлар каби педагогик жараённинг таркибий қисмини қайта ташкил қилмаслик мумкин эмас. Афсуски, шахсга йўналтирилган педагогика тамойилларини эълон қилар эканмиз, амалда биз кўпинча боланинг шахсиятини турли соҳаларда ва кўринишларда бостиришга дуч келамиз, бу эса энг оғир оқибатларга олиб келади.

Болаларга нисбатан зўравонлик ва эксплуатация узоқ вақтдан бери маълум. Тарихга чуқурроқ кириб борар эканмиз, биз болаларни зўравонлик қилишнинг ақлга сиғмайдиган мисолларини кузатамиз - шафқатсизларча калтаклаш, жинсий зўравонлик ва ҳатто қотиллик. Бироқ, зўравонлик қурбонлари бўлган болаларда ҳар қандай руҳий касалликлар 19-аср охиригача эътироф этилганлиги ёки 1990-йилларнинг бошларига қадар ҳар қандай психотерапевтик методология мавжудлиги ҳақида жуда кам далиллар мавжуд. Бу 1800-йилларнинг ўрталарига қадар ҳукмронлик қилган болаларга бўлган муносабат билан боғлиқ. Ж.Л.Десперт (1965) ёзадики, болалар кўчар мулк эди улар ҳатто сотувда ҳам бўлиши мумкин, шунинг учун уларнинг ота-онаси (эгаси) уларнинг ҳаёти ва ўлими устидан мутлақ назоратга эга.

Ж.Л.Десперт (1965) Қадимги Юнонистон ва Рим даврида, Инжилга қадар ва парабиблия даврида болаларни маросим билан қурбон қилишган; улар устунда ёқиб юборилган; агар бола кам бўлса, у чиқариб юборилган; баъзан болалар қон қасос воситаси бўлган (биринчи ўғилни ўлдириш). Оналарнинг ўз фарзандларига ғамхўрлик қилиш ва ҳимоя қилиш ҳуқуқлари тан олинмаган. Ўрта асрларда боланинг ҳаёти ҳам қадрсиз эди. Инфантицид (гўдакларни ўлдириш) жуда кенг тарқалган еди. Руҳонийлар болага ва унинг ички ҳаётига бўлган муносабатга таъсир кўрсатди. Бу жинсий алоқанинг исталмаган натижаси сифатида қаралди; асл гуноҳ ва айбнинг юки чақалоққа тушди. Болалар ҳазилкаш бўлишди, уларни "оломон ичида ақлдан озган" деб аташди. Демонология уларга бўлган муносабатда ниҳоятда намоён бўлди. Дин номидан ақл бовар қилмайдиган шафқацизлик қилинди. Болаларни арзимаган ҳуқуқбузарликлари учун калтаклаганлар, уларни “жинси” деб шайтонни қувиб чиқариш учун.”Болаларни ташлаб кетиш, жисмоний жазолаш, уларни қулликка

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
ёки крепостнойликка сотиш тарихда яхши акс етган. Қоидага кўра, ташландиқ болалар ота-онасиз қолган. Бундай болалар болаларнинг салиб юришида қатнашиб, уларнинг ҳаммаси қириб ташланган (БАРуттенберг, 1990).

Тарихий жиҳатдан, биз Петрингача бўлган даврдан бери таълимдаги зўравонлик элементини кузатамиз. Оддий қилиб айтганда, Россияда таълим пайдо бўлиши ва амалга оширилишининг бошиданоқ ўша дастлабки кунларда таълимдаги зўравонлик жисмоний жазо сифатида амалга оширилди. Айнан ўша пайтда унинг асосий шакллари биринчи бўлиб пайдо бўлди, масалан, таёқ билан уриш, нўхат устида туриш (бу мактабгача таълим муассасаларида бурчакда туриш каби ўз таъсирини ҳали ҳам сақлаб қолади), пешона билан судралиш, шунингдек, ҳар хил тарсаки ва ёриқлар (Маугли ҳақидаги мултфилмдан Балуну тарбиялаш, қоронғу хонада қулфлаш (обскурантизм) ва ҳоказо М.В. Стариковнинг таъкидлашича, бу ҳолат Россияда Совет ҳокимияти келиши ва совет таълими тузилмаси пайдо бўлгунга қадар сақланиб қолган, унинг мафкурачилари Макаренко, Ушинский ва Сухомлинскийлар еди. У, ўз навбатида, синфий тенгсизлик ва експлуатация тамғасини олган «буржуазия» мажбурлаш ўрнини босувчи виждонни биринчи ўринга олиб чиққан коммунистик мафкура постулатларига асосланади. Эълон қилинган тенглик шароитида жазо мажбурлаш натижаси эмас, балки давлат иродаси билан белгиланган ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан белгиланадиган маконга жойлаштирилган фуқаронинг онгсизлигига жавоб сифатида юзага келади.

Статистик маълумотлар шуни кўрсатадики, ота-оналар кўпинча болаларга нисбатан зўравонлик айбдорлари (94,2%), улардан 85% табиий ота-оналардир. Уларнинг 60 фоизи аёллар, 39 фоизи эркаклар. Ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи, болага ёмон қарайдиган шахслар сони 88 фоизни, жисмоний зўравонлик содир этганлар - 87 фоизни ташкил этади. Туғилган оналар оталарга нисбатан қарийб икки баравар зўравонлик ва ғамхўрликда айбдор (75% га нисбатан 41%). Олимларнинг фикрича, болаларга нисбатан зўравонлик сабаблари ота-оналарнинг шахсий фазилатлари, ўз ривожланишидаги муаммолардир. Қўполлик сабаблари орасида қуйидагилар бўлиши мумкин:

1. Бир пайтлар ўзлари дучор бўлган хўрликни бошқасига ўтказишга онгсиз эҳтиёж;
2. Босилган ҳис-туйғулардан чиқиш йўлини топиш зарурати.
3. Манипуляция учун тирик объектга эгалик қилиш ва ўз ихтиёрида бўлиш зарурати.
4. Ўз-ўзини ҳимоя қилиш, шу жумладан ота-онанинг педагогик тамойилларини ўз фарзандига догматик тарзда қўллаш орқали ўз болалиги ва ўз ота-онасини идеаллаштириш зарурати.
5. Бостирилган нарсанинг пайдо бўлишидан қўрқиш, ўз фарзандларида қоқилган нарса, куртакда йўқ қилиниши керак бўлган нарса.
6. Ота-онанинг бир вақтлар бошидан кечирган дарди учун қасос.

Илмий тадқиқотларга кўра, зўравонлик у ёки бу шаклдаги ҳар тўртинчи оилада кузатилади. Қасддан қотилликларнинг умумий сонининг 30 фоизга яқини оилада содир этилган. Маиший мотивлар билан боғлиқ жиноятларнинг

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
ярми (рашк, ичкиликбозлик, безорилик) узоқ давом этган оилавий низолардан олдин содир бўлади.

Социологик сўровлар шуни кўрсатадики, зўравонлик қурбонларининг 40 фоизи, жумладан, болалар ва ўсмирлар жиноятни очиш, айбдорни жазолаш қобилиятига ишончи йўқлиги, шунингдек, тўлиқ ишончсизлик туфайли ҳуқуқ-тартибот идораларига мурожаат қилмаяпти. қоида, жабрланувчининг қийноқчига моддий ва бошқа қарамлиги.

Оилавий зўравонлик қурбони бўлган болаларга келсак, улар ҳам ўзларига нисбатан зўравонлик ҳаракатларини содир етган шахсларга ҳуқуқий жиҳатдан қарам бўлишади. Уларнинг қийноққа солувчиси одатда ўз ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш ва ҳимоя қилишга мажбур бўлган ота-оналардир. Ҳар йили 14 ёшгача бўлган 2 миллионга яқин бола ота-оналари томонидан калтакланади. Бу болаларнинг кўпчилиги учун оқибат ўлимдир. Йил давомида 50 мингдан ортиқ бола ўз ота-онасидан қочиб уйини ташлаб кетмоқда, 25 минг нафар вояга етмаган бола қидирувда.

Ижтимоий ва суд-психиатрия маркази тадқиқотига кўра. Сербларнинг оилавий зўравонлигига асосан 6-7 ёшли болалар тоқат қиладилар; Ота-онаси, ўгай отаси (ўгай онаси), онасининг (отасининг) бирга яшовчилари томонидан доимий калтакланган, ривожланишдан орқада қолган бу болаларнинг 60-70 фоизи турли жисмоний ва психо-эмоционал касалликларга чалинади. Кўпгина болалар "маст педагогика" қурбони бўлишади, бу эса баъзида бола учун аянчли оқибатларга олиб келади. Кўпинча ота-оналар нафақат ўзларини ичишади, балки фарзандларини ҳам бунга жалб қилишади, улар билан бирга спиртли ичимликлар ёки маст қилувчи моддаларни истеъмол қилишади.

Қоидага кўра, болалар ижтимоий муаммолари оғирлашган нотўғри оилаларда зўравонликка дучор бўлишади. Кўпинча бу тўлиқ бўлмаган оилалар, уларнинг ота-оналари спиртли ичимликлар, гиёҳвандлар, диний ақидапарастлар, 17 ёшгача бўлган вояга етмаганлар, қочқинлар ёки ишсизлар, жисмоний нуқсонлари (кар, кўр), ақлий заиф ёки руҳий касаллик.

Бундай оилаларда зўравонликка учраган болаларнинг 10 фоизи вафот этади, қолганларида жисмоний ва руҳий нуқсонлар ривожланади. Ота-она қарамоғисиз қолган болаларнинг асосий қисми оилаларида турли зўравонликларга дучор бўлган.

Афсуски, бу болаларнинг катта қисми турар-жой муассасаларида зўравонликка дучор бўлишда давом этмоқда. Ушбу турдаги муассасаларнинг асосий вазифаси ўқувчиларнинг ҳуқуқлари, ҳаёти ва соғлиғини ҳимоя қилишдир. Бироқ, болани ҳимоя қилиши керак бўлган тизим кўпинча зўравонликни ўзи ривожлантиради.

Сўнгги йилларда Россиядаги кўплаб болалар уйлари ва мактаб-интернатларининг "ҳаёти" нинг ҳақиқатан ҳам фожиали фактлари, уларда ўқувчиларга нисбатан турли хил зўравонликлар қўлланилганлиги кенг тарқалган.

Болага нисбатан зўравонлик ўзининг оқибатлари нуқтаи назаридан энг оғир руҳий жароҳатлардан биридир

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160. ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Суиистеъмоллик ҳақорат ёки зўравонликдан тортиб, ҳаддан ташқари жисмоний ва жинсий зўравонликгача бўлган ғайритабиий фойдаланишнинг тўлиқ спектрини ўз ичига олади. Қуйида мен "зўравонлик" сўзини "суиистеъмол" сўзининг нусхасида ишлатаман.

Рус адабиётида кўпинча бир-бирига ўхшаш маънога эга бўлган бир қатор тушунчалар мавжуд, аммо шунга қарамай, улар бир-биридан фарқ қилади: зўравонлик, шафқатсизлик ва тажовуз.

Агрессия деганда, одамларнинг жамиятда бирга яшаши нормалари ва қоидаларига зид бўлган, ҳужум объектларига (жонли ва жонсиз) зарар етказадиган, одамларга жисмоний зарар етказадиган ёки уларга психологик ноқулайлик туғдирадиган мақсадли бузғунчи хатти-ҳаракатларни аниқлаш мумкин.

Шафқатсизлик ва зўравонлик тушунчалари торроқ бўлиб, тажовуз тушунчасига киради.

Шафқатсизлик - бу одамларнинг азоб-уқубатларига бефарқлик ёки уларга сабаб бўлиш истагидан иборат шахсий хусусиятдир.

Зўравонлик - бировнинг хатти-ҳаракатини бузиш (Фалсафий луғат).

И.М. Кинарднинг (1994) таъкидлашича, ҳар бир бола кўпинча зўравонликнинг бир нечта шаклларидан азият чекади. Бу масалада суиистеъмолликнинг бир нечта шаклларини таснифлаш мунозарали масала бўлиб қолмоқда. Тадқиқотчилар осонлик билан аниқланиши мумкин бўлган фарқлар билан шуғулланишни афзал кўрсалар-да, амалда болаларни зўравонликнинг соф шакллари камдан-кам учрайди, чунки тадқиқот учун мақсадга мувофиқдир. Муайян зўравонлик ҳолатида бола бир нечта зўравонликни бошдан кечириши мумкин ёки турли вақтларда зўравонликнинг турли шаклларини бошдан кечириши мумкин.

Психологлар (Н.А.Асанова, А.Б.Орлов, Е.М.Черепанова, С.В.Ильина ва бошқалар) зўравонликнинг қуйидаги турларини ажратиб кўрсатадилар.

Болаларга нисбатан зўравонликнинг тўрт тури аниқланган [8]:

1. Жисмоний зўравонлик
2. Эътиборсизлик
3. Жинсий зўравонлик
4. Психологик зўравонлик

Болаларга нисбатан зўравонлик турларининг таърифлари.

Зўравонлик икки хил бўлиши мумкин: очиқ ва яширин (билвосита). Вақт жиҳатидан зўравонлик ҳозирги ва ўтмишда содир бўлган нарсаларга бўлинади. Зўравонлик воқеа жойида ва атроф-муҳитда содир бўлади: уйда - қариндошлар томонидан, мактабда - ўқитувчилар ёки болалар, кўчада - болалар ёки нотаниш катталар томонидан.

1.Жисмоний зўравонлик - 18 ёшгача бўлган боланинг тасодифий бўлмаган ҳар қандай жароҳати. Жисмоний зўравонлик, шунингдек, ота-оналарнинг ёки бошқа катталарнинг хатти-ҳаракатлари ёки ҳаракацизлиги, бунинг натижасида боланинг жисмоний ёки руҳий саломатлиги бузилган ёки шикастланиш хавфи остида бўлган ҳаракатлардир. Масалан, жисмоний жазо, кафт билан уриш,

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
тепиш, тирнаш, куйдириш, бўғиш, қўпол ушлаш, туртиш, тупуриш, таёқ, камар, пичоқ, тўппонча ва бошқалар.

Ўсмирлик даврида, балоғат ёшида, оилавий ҳаётда, болаликда жисмоний зўравонликка учраган одамлар бошқаларга нисбатан шафқатсиз бўлиши мумкин. Вояга етган қурбонлар ўртасидаги жуда муҳим фарқ - бу муаммоларни енгиш, шунингдек, атрофдаги одамлардан ёрдам сўраш ва қабул қилиш қобилияти. Жабрланувчи бола ўз ота-онасидан ёрдам олмаса, бу унинг ёрдам сўраш ва келажакда одамлар билан муносабатда бўлиш қобилиятини бузади.

2. Болаларга жинсий зўравонлик - бу бола ёки ўсмирнинг бошқа шахс томонидан жинсий қониқиш учун фойдаланиши. Бу бола ва кекса одам ўртасидаги ҳар қандай алоқа ёки ўзаро алоқани ўз ичига олади, бунда бола жинсий рағбатлантирилади ёки жинсий рағбатлантириш учун ишлатилади. Жинсий зўравонлик болаларга нисбатан зўравонликнинг бир тури сифатида тавсифланади. Адабиётда таъкидланишича, бир қатор сабабларга кўра ушбу тушунчанинг ягона таърифи мавжуд эмас, жумладан зўравонлик чегараларини аниқлаш қийинлиги, шунингдек, жинсий алоқани ўз ичига олган ҳар хил зўравонлик турларининг тез-тез комбинацияси.

Бундай ҳолда, жинсий зўравонлик, масалан, калтаклаш ва таҳдидлар билан бирга келади, бу ҳам жисмоний ва руҳий зўравонликни англатади (1).

Жинсий тажовуз - бу зўравонликнинг алоҳида тури.

Аксарият мамлакатларда болаларга нисбатан зўравонлик қонун билан жазоланади, шунинг учун жинсий зўравонлик тушунчасининг аниқ таърифи ҳам юридик маънога ега. Жинсий зўравонлик турлари:

• меҳр, еротик ғамхўрлик;

·Жинсий органларни кўрсатиш, болани катталарни жинсий рағбатлантириш учун ишлатиш;

• зўравонлик билан зўрлаш, оғиз-жинсий алоқа;

Инсест

Жинсий васваса

Жинсий тажовуз

Зўрлаш

· Болани порнография ва фоҳишалик учун експлуатация қилиш (болалар билан порнографик фотосуратлар);

· Жинсий қониқиш учун тегинишни таклиф қилиш ёки рағбатлантириш.

2. Эътиборсизлик - ота-она ёки тарбиячининг 18 ёшгача бўлган боланинг озиқ-овқат, кийим-кечак, бошпана, соғлиқни сақлаш, таълим, ҳимоя ва парвариш бўйича асосий **эҳтиёжларини** доимий равишда қондира олмаслиги.

3. Психологик зўравонлик:

Психологик эътиборсизлик - ота-она ёки тарбиячининг болага керакли ёрдам, еътибор ва меҳрни доимий равишда бермаслиги.

Психологик зўравонлик - болаларга ҳиссий жиҳатдан ёмон муносабатда бўлишни ўз ичига олган сурункали хулқ-атвор шакллари, хусусан:

• болани айблаш (қўполлик, бақириш);

• унинг муваффақиятларини камситиш, қадр-қимматини камситиш;

• болани рад этиш;

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
• ота-оналар томонидан боланинг меҳр-муҳаббати, меҳр-оқибати, ғамхўрлиги ва хавфсизлигидан узоқ муддат маҳрум бўлиш;
• ёлғизликка мажбурлаш;
• боланинг кўз ўнгида турмуш ўртоғига ёки бошқа болаларга нисбатан зўравонлик қилиш;
• болани ўғирлаш;
• Болани қўрқитиш мақсадида уй ҳайвонларига оғриқ келтириш.
Иқтисодий зўравонлик
Зўравонликка учраган болада қуйидаги аломатлар бўлиши мумкин:
1. Жисмоний: ўз-ўзини шикастлаш, суяклар ёки юмшоқ тўқималарнинг шикастланиши, бош суягининг синиши ёки синиши бўлмаган субдурал гематома, кўзнинг тўр пардасига қон қуйилиши, тана, думба ёки бошнинг кўкариши, куйишнинг маълум турлари (сигарет, темир ва бошқалардан кўп марта куйиш), қорин бўшлиғи шикастланиши, тишлаш излари, рентгенологик белгилар (қўшма жой алмашинуви ва бошқалар) туфайли жигар ёки талоқнинг ёрилиши.
2. Психологик: боланинг ҳақорат қилиш, ҳақорат қилиш, ҳақорат қилиш ва масхара қилиш каби хулқ-атворининг сурункали шакллари ҳақида боланинг шикоятлари [8].
3. Боланинг қиёфаси эзилган, хулқ-атвори ўзига қарам, бефарқ, хавотирли, асабий, ўзини паст баҳолайдиган ва бошқа зўравонлик кўринишларига эга.

Боланинг ёшига қараб жисмоний зўравонликка шубҳа қилиш имконини берувчи боланинг руҳий ҳолати ва хулқ-атворининг хусусиятлари, кўплаб назариялар ота-оналарнинг болаларга нисбатан зўравонлигини тушунтиришга ҳаракат қилади, болаларга нисбатан зўравонлик учун психологик ва психо-ижтимоий хавф омилларини аниқлайди. Улар доимо оиладаги ўзаро таъсир, болага қаратилган тажовуз билан боғлиқ. Қоида тариқасида, улар стрессли вазиятларда ва шароитларда пайдо бўлади. Зўравонлик, қоида тариқасида, турли хил сабаблар мажмуасининг натижаси бўлиб, унда турли хил психологик ва тез-тез юзага келадиган омиллар иштирок етади, аммо уларнинг зўравонликнинг маълум шаклларига таъсир қилиш даражаси бошқача.

Психология фанида мавжуд бўлган оиладаги зўравонлик сабаблари (омиллари) моделлари анъанавий равишда қуйидагиларга бўлинади (Д.Иваниек, К. Брон, Р. Ланг, Е. Миллер ва бошқалар):
а) ота-она зўравонлигига мойилликка асосланган психопатик (алкогол, гиёҳвандлик, ўзини паст баҳо, ампатиклик, коммуникатив қобилияцизлик, ижтимоий изоляция, ижтимоий, психологик ва психиатрик муаммолар, депрессия, ўзини тута олмаслик, ўз жонига қасд қилиш тенденциялари, тажовузкорлик, ерта онанинг ҳомиладорлиги, болани йўқотиш ва бошқалар) ва болалар (ерта туғилиш, оғриқ, истамаслик, жисмоний ва ақлий заифлик ва бошқалар);
б) зўравонликни тушунтирувчи ижтимоий, ташқи (ижтимоий) омиллар ва шароитлар (қашшоқлик, кам даромад, ишсизлик, ижтимоий изоляция ва оила яқинлиги, аҳолининг ҳаддан ташқари кўпайиши, паст таълим ва маданий савия ва бошқалар);

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
в) зўравонликнинг психологик ва ижтимоий омилларини бирлаштиришга интиладиган психосоциал; Ушбу моделларда зўравонлик омиллари таркибий, ситуацион ва коммуникативларга бўлинади ва улар оиладаги зўравонликнинг асосий ва ҳал қилувчи кўринишлари ҳисобланади: шахслараро ўзаро таъсирларнинг хусусиятлари "ингибитор" ёки "катализатор" дир. зўравонликнинг таркибий ва ситуацион омилларининг ҳаракати, иккинчи ҳолатда зўравонлик ёки "зўравонликнинг мажбурий спирали" (Паттерсон) кучайиши содир бўлади.

Боладан воз кечиш - бу болага эътиборсизлигининг бир тури бўлиб, унинг асосий бўлиши ота-оналарнинг еҳтиёжлари қондирилмайди.
“бепарво бўлмоқ” феъли (вервaрлосен; инглизчада – бепарволик) ва буни ойдинлаштиради. Фарзандлари тарбиясига бепарволик кўрсатишда ота-оналар фаол рол ўйнайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати:

1. Зиновьева Н.О., Михайлова Н.Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации. – СПб.: Речь,
2003.
2. Помощь пережившим сексуальное насилие. Методическое
пособие / под ред. Моховой М., Замотаевой Н.А. – М. 2004
3. Методическое пособие для специалистов, работающих с
детьми/ под ред. Корневой Л.Ю.- СПб; 2005
4. Миллер А. Для твоего собственного блага.1980.
5. Насилие в семье в отношении женщин и детей. Методическое пособие для сотрудников милиции/ под ред. Яблочкиной Е.А., Лебедевой Н.В., Васильевой Н.В. – Псков, 2008
6. Насилие в отношении женщиню Тренинг для профессионалов / под. ред. М. Писклаковой, А. Синельникова, Л. Понариной, – М., 20047. Писклакова М.П., Синельников А.С. Между молчанием и
криком. – М., 2005
8. Руководство по предотвращению насилия над детьми / под.
ред. Н.К. Асановой. – М., 1997
9. Синельников А.С. «Пока не поздно»// Модельная программа ранней профилактики насилия в отношении женщин
для подростков и молодежи. – М., 2006
10. Соонетс Р., и др. Недостойное обращение с детьми. Тарту,
АО Атлекс, 2000.

МИЗОГИНИЯ И МИЗАНДРИЯ

Эҳтимол, ҳар биримиз ҳаётда аёллар ўртасидаги мизогиниянинг намоён бўлишига дуч келгандирмиз. Бундай ҳолатда аёллар бошқа аёлларни камситишади, улар ҳақида ёмон ҳазил қилишади, касбий ва ақлий фазилатларини паст баҳолашади. Бундай аёллар ўз жинсидаги вакилларидан

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
узоқлашишни истаб, уларга салбий муносабатда бўлишади ва ўз фикрларини жамоатчилик ўртасида тарқатишади.

Мизогиния – бу аёл жинсига нисбатан ҳаддан ташқари нафрат, жирканиш ва менсимаслик билан боғлиқ эътиқодлар атамаси. Оддий қилиб айтганда, бу ҳодиса хотин-қизларни ҳаддан ташқари ёқтирмаслик, деб аталади. Бу хатти-ҳаракатлар аёл кишига нисбатан муносабатларда камситиш, таҳқирлаш, ҳиссий ва жисмоний зўравонлик, ҳуқуқларнинг чекланиши, дискриминация, қадрини ерга уриш ва хўрлаш каби кўринишларда намоён бўлади.

"Сенинг жойинг ошхонада", "Ҳеч ким сенга гапиришга рухсат бермади", "Хотин киши бор жойда ҳар доим муаммолар бўлади", "Уни аёл йўлдан оздирди", "Ҳамма аёллар аҳмоқ" сингари иборалар мизогиниянинг ёркин намоёнидир.

Мизогиния барча хотин-қизларга нисбатан ёки фақат аёлларга мос бўлган психологик ёки жисмоний хусусиятлари нисбатан салбий муносабат сифатида намоён қилиниши мумкин.

Мизогиния билан бир қаторда, мизандрия кўриниши ҳам мавжуд. У эркакларга нисбатан салбий, ҳурматсизлик, менсимаслик муносабати билан ифодаланади – бошқача айтганда, эркак зотидан жирканиш.

Мизандрия ва мизогиния – бу сексизмнинг - шахсни жинсига қараб камситиш оқибати. Бу икки ҳодиса ҳам руҳий азоб-уқубатларга сабаб бўлиши ва кўпинча психик бузилишлар билан комплекс равишда пайдо бўлиши билан бир бирига уйғунлашган.

Мизогинист аёлнинг асосий хусусиятлари қуйидагилардир:

• У одатда қолипли фикрлайди. Масалан, "аёллар техникада ҳеч нарсани тушунмайдилар", "ҳамма аёллар аҳмоқ", "аёллик мантиғи"

• Атрофдаги аёл жинс вакилларини танқид қилади ва камситади, аёл нуқтаи назарини асоссиз равишда эътиборсиз қолдиради.

• Доимий равишда бошқа аёллар билан қаттиқ рақобатлашади

• Аёл дўстлари йўқ.

• Аёл ва эркак ўртасида бирортасини танлашда, ҳар доим иккинчисига устунлик беради (масалан, лавозимга тайинлашда)

• Бошқа аёлларнинг ютуқларини қадрсизлантиради, уларга нафрат билан муносабатда бўлади (муваффақиятли аёл: "ҳамма нарсага ақли билан эришмаган" деб ҳисоблайди);

• Аёллар жамоасига нисбатан шубҳали ва ишончсиз бўлади (масалан, у аёллар жамоаси ҳақида: "илонлар уяси" дейди);

• Аёлни камситиб, эркакларни кўтаради;

• Ўз муваффақиятсизликларида аёлларни айблашга мойил;

• Аёлни тўлақонли дўст, шерик, жамият аъзоси сифатида қабул қилишни истамайди;

• Эркаклар билан осонлироқ ва қизиқарлироқ, аёллар билан эса умуман гаплашадиган нарса йўқлигини таъкидлайди;

• Гендерни камситувчи ёрлиқлардан (“кекса хизматкор”, “сиз онасиз”, “товуқ” ва ҳ.к.) фойдаланади;

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

• Гендер стереотипларини қўллаб-қувватлайди (аёл илм билан шуғуллана олмайди, аёлга сиёсатда ўрин йўқ, гўзал дегани аҳмоқ дегани ва ҳоказо);
• Бошқа аёлларга нисбатан зўравонликни маъқуллайди (“Бунга ўзи айбдор”, “очиқ кийинган”, “кўзини сузган”)

Ички мизогиниянинг сабаблари нима?

Психологларнинг фикрига кўра, бошқа аёлларни рад этаётган мизогонист биринчи навбатда ўзини аёл сифатида рад этади ва қабул қилмайди. Бунга асосий сабаб - ўзини аёл сифатида кўрмаслик, қабул қилмасликдир. Нима учун ўз жинсига нисбатан бундай салбий муносабат шаклланади?

Асосий сабабларни санаб ўтамиз:

1. Патриархатликни қўллаб-қувватлаш- асрлар давомида жамиятда аёлларнинг пастлиги ҳақидаги стереотиплар шаклланиб, кучайди. Масалан, “аёл эркак эмас”, “аёл бўлиш ёмон”, “аёл эркакдан паст туради” ва ҳоказо. Шу сабабли ҳам биз онг остида ўзимиздаги аёллик асосни рад этамиз.
2. Оила ичидаги сабаблар:

• Қиз ва она ўртасидаги ёмон ёки совуқ муносабатлар, ҳиссий алоқанинг йўқлиги, онанинг қаттиққўллиги. Қизлар учун она - бу аёллик тимсолидир. Унинг қиёфаси қиз улғайганида унинг жинсига қандай муносабатда бўлишини белгилайди. Онанинг ҳиссий совуққонлиги, тез-тез жисмоний ёки бошқа жазо турлари қизда аёлликдаги ҳамма нарсани салбий нарса сифатида қабул қилишни шакллантиради.
• Отанинг хатти-ҳаракати - агар қиз болалигидан отасининг онасига салбий муносабатда бўлишини, унга ҳамма нарсани тақиқлашини кузатса, келажакда қиз ўз жинсига нисбатан душман кўзи билан қараб вояга етиши мумкин.

3. Гендер тенгсизлиги ҳақида жамиятда мавжуд бўлган стереотиплар, яъни ўғил болалар қизларга нисбатан кўпроқ нарсани қила оладилар, қизларга ўғил болаларга нисбатан кўпроқ талаб қўйилади. "Қиз бўлиб туғилмасам яхши бўларди" деган фикр уйғонади.
4. Рақобат тассавури - қизлар болаликдан аёлнинг бахтига эришишнинг ягона йўли - эрга тегишдир, деган ишонч билан тарбияланади. Шу фикр билан улғайган қизлар бир бириларига нисбатан адоват ва рақиб кўзи билан қарай бошлайдилар.

ДИСКРИМИНАЦИЯ

Кўпинча бизнинг каналимизда эълон қилинган материалларда ва умуман, ҳаётда дискриминация (камситиш) деган сўз тез-тез учраб туради. Келинг, бугун ушбу тушунчани кенгроқ кўриб чиқайлик.

Дискриминация – (лотинча сўздан келиб чиққан бўлиб, discriminatio – бошқалардан ажратиш, фарқлаш) маълум бир маънода инсон (одамлар гуруҳи) ҳуқуқларини камситишни ва/ёки бузишни англатади, ва бу замонавий жамиятнинг энг муҳим муаммоларидан бири бўлиб, миллионлаб одамларнинг ҳуқуқлари поймол бўлишига олиб келади. Дискриминация бутун тарих

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
давомида инсониятга ҳамроҳлик қилиб келди ва бугунги кунда ҳам у билан муросасиз курашга қарамай, муаммоларни яратишда давом этмоқда. Сабаби оддий: одамлар биринчисига ёрдам бериб, иккинчиси билан рақобатлашиб, жамиятни "биз" ва "душман"га ажратишга мойил.

Содда қилиб айтганда, камситишнинг моҳиятини қуйидаги ибора билан ифодалаш мумкин: сиз ёмонсиз/нолойиқсиз – чунки сиз бизга ўхшамайсиз.
Шахс (гуруҳ) ўртасидаги ҳар қандай сезиларли фарқ хусусият сифатида ишлатилиши мумкин, масалан: ирқи ёки этник келиб чиқиши, жинси, диний эътиқоди, сиёсий қарашлари, ёши, ногиронлиги ва бошқалар.

Қоида тариқасида, шахснинг ҳуқуқлари ва эркинликларини чеклайдиган хатти-ҳаракатлар камситиш, деб ҳисобланади.

Дискриминациянинг айрим белгиларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

- Нохолис муносабат;
- ҳақорат қилиш, сурбетларча хатти-ҳаракатлар, хўрлик ва зўравонлик аломатлари мавжудлиги;
- ишга олиш, ўқитиш ва касбий кўникмани ривожлантиришни асоссиз равишда рад этиш;
- бошқаларнинг фикрига, диний, сиёсий, ахлоқий қарашларига ҳурматсизлик;
- ўз ютуқларини бошқалар олдида бўрттириш, бошқаларнинг қадр-қимматини камситиш.

Дунёнинг бошқа кўплаб давлатлари қатори, бизнинг миллий қонунчилигимизда ҳам дискриминация қатъий тақиқланган.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18-моддасида шундай белгилаб қўйилган: “Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар”.

Ва бу ҳаммаси эмас, камситиш билан боғлиқ муаммолар муайян соҳаларда алоҳида қонунчилик асослари (жиноий, маъмурий, меҳнат) билан тартибга солинади.

Шунга қарамай, камситишнинг намоён бўлишини тартибга солишга қаратилган кўплаб қонунлар амалга киритилган бўлса-да, афсуски биз кундалик ҳаётимизда дискриминация билан тез-тез тўқнашамиз. Масалан, ишда, мактабда, олий ўқув юртида, оилада ва ҳоказо.

Камситишнинг ўзига хос хусусияти – уни кузатиб бориш ва уни бошқаришнинг қийинлигидир. Ушбу жараён ҳатто бундай ҳодисалар қатъиян тақиқланган гуруҳларда ва мамлакатларда ҳам кузатилиши мумкин.

Айниқса, одамларнинг кундалик ҳаётида камситишнинг намоён бўлиши, янги қонунларни қабул қилишга қараганда, жуда секинлик билан ўзгариб турадиган фикрлар ва афзалликларнинг (стереотиплар, хурофотлар) барқарорлиги ҳақида тўғридан-тўғри бонг уриб туради.

Токсик муносабатлар

Токсик муносабатлар («toxic» -заҳарли демакдир) - инсон ҳаётини заҳарлайдиган муносабатларга айтилади. Бунда соғлом муносабатларга хос

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
бўлган ўзаро ҳурмат, раҳм -шафқат, хавфсизлик ва қулайлик ҳисси бўлмайди. Бу доимий равишда шериклардан бири бошқасининг устидан ҳукмронлик қилишга интиладиган зиддиятли ҳаёт бўлиб, бошқа одамга ҳиссий қарамлик (манипулятор)ни англатади.

Албатта, ҳар қандай муносабатларда баъзида келишмовчилик юзага келади. Бироқ, токсик муносабатлар моҳиятига кўра нафақат ёмон, балки кўпроқ носоғлом муносабатлардир! Улар ҳаётни заҳарлайди ва шерикларнинг силласини қуритади, қўрқитади ва умуман инсонда ўз -ўзига бўлган ишончнинг йўқолишига олиб келади. Унга психологик, ҳиссий ва ҳаттоки жисмоний зарар етказади. Бундай муносабатлар нафақат эр ва хотин, шериклар, балки бошқа оила аъзолари (ота -оналар ва болалар), шунингдек дўстлар ва ҳамкасблар ўртасида ҳам ривожланиши мумкин. Бир сўз билан айтганда, бу ҳалокатли характерга эга бўлган ҳар қандай муносабатлардир.

Токсик муносабатларнинг белгилари:

Доимий қўрқув. Қачонки, жабрланувчи нафақат унга зулм ўтказаётган инсондан, балки уни йўқотишдан ҳам қўрқади (ажрашишдан, ота -онасидан узоқлашишга ва ҳоказо). Соғлом муносабатлар бизга хавфсизлик ҳиссини беради, заҳарли муносабатлар эса қўрқувни.

ЗЎРАВОНЛИК НАЗАРИЯСИ: КОНЦЕПЦИЯ, ҚУРБОНЛАР ТОИФАЛАРИ, ОИЛАВИЙ ЖАМИЯТДАГИ НАМОЁН БЎЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Г.З.Зиявитдинова

"Зўравонлик" сўзи остида, агар биз рус тилининг луғатига мурожаат қилсак С.Н.Ожегова тушунилади:

бировга қарши қўпол куч ишлатиш; бировга нисбатан мажбурий чоралар кўриш, шахсий дахлсизлигини бузиш; зулм, қонунсизлик.

Бинобарин, зўравонлик ҳар қандай ҳолатда ҳам бошқа одамга бевосита жисмоний, руҳий ва маънавий зарар етказиш ёки уни муайян хатти-ҳаракатга мажбурлаш мақсадида бундай таҳдид билан боғлиқ ҳаракатлар, деб тушунилади.

Бундай шахснинг ҳаракатини тўлиқ тажовузкорлик, бошқаларга зарар етказиш, зарар етказиш учун аниқ йўналтирилганлик билан боғлаш мумкин. Россия қонунчилигида "оилавий зўравонлик" тушунчасининг таърифи ҳали ҳам мавжуд эмас, бу унинг ўрганилишини мураккаблаштиради ва ундан фойдаланишнинг ўзгарувчанлигига имкон беради.

Маиший зўравонлик - бу оиладаги бузғунчи ижтимоий ўзаро муносабатларнинг бир шакли бўлиб, унинг умумий касаллиги ва уни ташкил этувчи шахсларнинг қиймат-норматив соҳасидаги бузилишларини акс эттиради. Бу ижтимоий хавф омилига айланади, ижтимоий-психологик ва ахлоқий келишмовчиликнинг чуқурлашишига, ўзаро ишончнинг

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160. ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
заифлашишига ва оила аъзоларига нисбатан душманликнинг ривожланишига, бошқа одамлар билан муомалада қўполлик ва шафқатсизликка сабаб бўлади.

Кўп одамлар учун зўравонлик зўрлаш ва қўпол куч ишлатиш билан боғлиқ. Аммо ҳар доим ҳам шундай эмас. Одамлар орасида яшайдиган одам ҳар қандай зўравонликка дуч келиши мумкин: унга ёт қадриятлар (руҳий зўравонлик) сингдирилади, у манипуляция қилинади, "шундай ўйлашни" ва "ўз ҳис-туйғуларини шу тарзда ифода этишни" тақиқлайди (ақлий зўравонлик) ҳаётдан маҳрум қилишгача бўлган иқтисодий, моддий зарар, шикаст этказиш.

Америка Қўшма Штатларидаги Ижтимоий ишчилар миллий ассоциацияси оиладаги зўравонликни оила аъзолари ва бошқа уй аъзоларига нисбатан била туриб ёки билмаган ҳолда ҳиссий, жисмоний ёки жинсий зарарли ҳаракат, деб таърифлайди.

Зўравонлик муаммоси шахслараро ва оилавий дисфунктсия, шунингдек тизим иштирокчиларининг конструктив ўзаро таъсирини бузиш сифатида қаралади. Бундан ташқари, зўравонликнинг барча иштирокчилари унинг қурбонлари. Инсон ичидаги дисфункция одамнинг таъсир ва стрессни келтириб чиқарадиган ҳар қандай ҳолатлардан норози бўлиш ҳолатини тавсифлайди.

Бундан ташқари, зўравонлик ҳаракатлари шартли равишда икки гуруҳга бўлиниши мумкин: персонификатсия қилинган - шахслараро ёки оилавий муносабатлар контекстида аниқланган ва маълум бир шахсга қаратилган ва шахссизлаштирилган - асосан баъзи ташқи сабабларга ва (ёки) ички психологик ҳолатга боғлиқ. ҳар қандай мақсадларга (моддий ёки психологик) эришишга қаратилган ва дастлаб зўравонлик объэкти билан муносабатлар контекстига киритилмаган тажовузкор

Оиладаги зўравонлик дунёнинг кўплаб мамлакатларидаги энг мураккаб, зиддиятли ва яширин муаммолардан бири бўлиб, уларнинг ҳар бири ўз миқёсига, унинг олдини олиш ва оқибатларини юмшатиш учун ўз технологияларига эга.

Оиладаги зўравонликнинг шакллари ва турлари

Оила одатда севги ва илиқ муносабатлар кўпаядиган ижтимоий институт сифатида қаралади. Бироқ, аксинча бўлади, чунки зўравонлик оилаларда кенг тарқалган ва кўп одамлар учун фожиага айланган.

Оиладаги зўравонлик шакллари бир неча сабабларга кўра - ўзаро таъсир субъектларига кўра фарқ қилиши мумкин (катталар болаларга, болаларга ва катталарга қарияларга нисбатан, катталар оила аъзолари ўртасидаги муносабатлар, эр хотинига нисбатан ва бошқалар), ўзаро таъсирнинг моҳияти ва мазмуни бўйича - жисмоний зўравонлик, психологик (ҳақорат, қўполлик, таҳдидлар, доимий стрессли вазиятларни яратиш ва бошқалар), интеллектуал зўравонлик (софистик воситалар орқали мантиқий ишонтириш жараёни орқали муносабат ва қадриятларни ўрнатиш, яъни. . уларнинг ҳақиқатидан қатъи назар)

Болаларга, турмуш ўртоғига (турмуш ўртоғига) ва бошқа турдаги зўравонликларга қарши тажовузкор ҳаракатлар барча оилаларнинг ярмидан кўпида содир бўлади. Мутахассисларнинг фикрига кўра, мамлакатда 50 миллион киши ўз оила аъзолари томонидан қилинган тажовуз қурбонига айланмоқда, уларнинг аксарияти аёллар ва болалардир.

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Жабрланганлар, қоида тариқасида, жисмонан анча заифроқ ва одатда тажовузкор олдида ўзларини ожиз ҳис қилишади, бир қатор сабабларга кўра қарам ҳолатидадирлар.

Аёлларга нисбатан жисмоний зўравонлик ҳодисалари кўпинча алоҳида бўлиб қолмайди, улар такрорланишга мойилдирлар. Бундан ташқари, турмуш ўртоқларнинг зўравонлиги юқори ва паст даражадаги маълумотларга эга одамлар орасида тенг равишда тез-тез учрайди.

Кўпгина олимларнинг фикрига кўра, аёлларга нисбатан оиладаги зўравонлик давом этмоқда, чунки оилалар зўравонликка тоқат қиладилар ва буни одатий ҳол деб биладилар, бу эса инсоният жамияти шаклланиш тарихига бориб тақалади.

Оиладаги зўравонлик, унинг шакллари ушбу ҳодиса намоён бўлган жамият парадигмасининг хусусиятларига боғлиқ.

Оилавий зўравонлик тарихий ижтимоий ривожланишнинг муайян даврларида жоиз деб ҳисобланган ва оиланинг назорат ва жазолаш функциялари жамият томонидан тасдиқланган. Анъанавий патриархал мафкуравий муносабат, айниқса индивидуал даражада қатъиятлидир.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Адолатнинг асосий тамойиллари ва ҳокимиятни суиистеъмол қилиш тўғрисидаги декларациясида "қурбонлар" атамаси якка тартибда ёки жамоавий зарар кўрган (шу жумладан танага ёки руҳий зарарга), руҳий азоб-уқубатларга, моддий зарарга ёки уларнинг асосий ҳуқуқларини сезиларли даражада бузган шахсларга тегишли миллий жиноят қонунларини бузган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик натижасида. Бошқача қилиб айтганда, ҳар қандай оила аъзоси оиладаги зўравонлик қурбони бўлиши мумкин.

Шу сабабли, оиладаги зўравонликнинг қуйидаги турлари ажратилади:

- ота-оналар болаларга нисбатан;
- бир турмуш ўртоғи бошқасига нисбатан;
- бошқа болага нисбатан битта бола.

Шу билан бирга, турмуш ўртоғининг турмуш ўртоғига нисбатан шафқатсиз муносабати болаларга қараганда анча кенг тарқалган.

Уйда аёлларга нисбатан зўравонлик шакллари:

Жисмоний: тупуриш, итариб юбориш, ушлаш, улоқтириш, кафт ва (ёки) мушт билан уриш ва (ёки) бегона нарсалар, ушлаб туриш, бўғиш, уриш, тепиш, қурол ишлатиш, куйиш сабаб бўлиши ва жабрланувчининг кириш ҳуқуқини бошқариш ижтимоий ёки тиббий ёрдамга ва бошқалар. Бу зўравонликнинг энг кенг тарқалган ва хавфли шаклларидан биридир. Анна инқироз марказига мурожаат қилган аёллар ўртасида ўтказилган тадқиқот натижаларига кўра, уларнинг 95% эрлари томонидан жисмоний зўравонликдан азият чекаётгани аниқланди. Ушбу турдаги зўравонлик аёлнинг соғлиғига жиддий таҳдид солади. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, шерик томонидан жисмоний зўравонликка учраган аёлларнинг 40 дан 75 фоизигача оғир жароҳатлар бор, уларнинг оқибатлари уларнинг соғлиғи учун ўта хавфли бўлиши мумкин.

Канададаги тадқиқотлар шуни кўрсатдики, шерикларнинг зўравонлиги натижасида жароҳат олган аёлларнинг 43 фоизи тиббий ёрдамга мурожаат

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
қилишга мажбур бўлган ва уларнинг 50 фоизи шу сабабли бир мунча вақт иш жойига бормаган. Статистик маълумотларга кўра, дунёнинг турли мамлакатларида аёлларнинг 40 дан 70 фоизигача оилавий зўравонлик натижасида шериклар қўлида вафот этган. Шу билан бирга, шериклари томонидан ўлдирилган эркаклар сони анча кам ва қўшимча равишда, бундай ҳолатларда аёллар ўзларининг ҳимояси учун буни қилишга мажбур бўлишган. Умуман Россияда бир кунда оилада 36 минг аёл калтакланади.

Жинсий: доимий жинсий босим, жинсий алоқага мажбурлаш, таҳдид қилиш ёки шантаж қилиш (зўрлаш), аёл учун номақбул шаклда, бошқа одамлар ёки учинчи шахслар ҳузурида бундай муносабатларга мажбурлаш, оғриқ ва соғлиққа зарар етказиш - жинсий характердаги ҳаракатлар ва бошқалар орқали. Жинсий зўравонлик кўпинча оилада мавжуд. Бу ерда муаммо ижтимоий стереотипларда ҳам ётади: Россияда, дунёнинг кўплаб бошқа мамлакатларида бўлгани каби, никоҳ кўпинча эркаклар ўзларининг турмуш ўртоғи билан жинсий алоқада бўлиш шартсиз ҳуқуқига эга бўлиш ва қўшилишни истамаган тақдирда куч ишлатиш сифатида қаралади.

Жинсий автономияга эга бўлмаган аёллар кўпинча исталмаган жинсий алоқани рад қила олмайдилар ёки контрацептив воситаларидан фойдалана олмайдилар ва шу сабабли уларнинг соғлиғи ёки исталмаган ҳомиладорлик хавфи мавжуд.

Психологик: шерик устидан назоратни ўрнатиш учун оғзаки ҳақорат, шантаж, болаларга ёки бошқаларга нисбатан зўравонлик ҳаракатлари. Шунингдек, бу ўзингизга, шеригингизга ёки бошқаларга нисбатан зўравонлик таҳдиди бўлиши мумкин; уй ҳайвонларига нисбатан зўравонлик ёки мол-мулкни йўқ қилиш билан қўрқитиш. Оиладаги зўравонлик қурбони кузатилиши, кузатилиши, кун тартиби, алоқалар доираси ва турли хил манбаларга (ижтимоий ва тиббий ёрдам, дори-дармон, транспорт воситаларини олиш, дўстлари билан мулоқот қилиш, таълим олиш) , иш ва бошқалар). Шу билан бирга, жабрланувчини ўз қадр-қимматини камситадиган хатти-ҳаракатларни бажаришга мажбур қиладиган ва бошқа ҳиссий зўравонликлар ҳам амалга оширилиши мумкин. Ушбу турдаги зўравонлик ҳам энг кенг тарқалган ва деярли барча оилавий зўравонлик ҳолатларида учрайди. Такрорий суиистеъмоллик сезиларли психологик безовталикка, шикастланишдан кейинги стресс бузилишига, депрессияга, доимий қўрқув туйғусига ва баъзан жиддий оқибатларга олиб келади (ўз жонига қасд қилишга уриниш каби).

Психологик зўравонлик шунингдек, болаларни гаровга олиш, уларни вояга етган жабрланувчига нисбатан жисмоний ва бошқа зўравонлик ҳаракатларида иштирок этиш, улар устидан турли хил манипуляциялар, онага ташрифлар сонини чеклаш ва бошқаларни ўз ичига олади.

Зўравонликдан азият чеккан аёллар билан ишлайдиган кўплаб амалиётчи психологлар, оиладаги зўравонликнинг психологик оқибатлари, масалан, кўчадаги бузғунчилик ҳужумига нисбатан бўлган ҳиссиётларга қараганда анча жиддийроқ деб ҳисоблашади.

Иқтисодий: пул сарфланиши устидан ягона назорат (қарамоғига фақат маълум миқдорлар берилади, улар учун у ҳисобга олишлари керак), оилавий

бюджетни режалаштиришда овоз бериш ҳуқуқидан маҳрум қилиш, ишлашга мажбурлаш ёки тақиқлаш, болаларни боқишда қатнашишдан бош тортиш, яшириш даромад, кўпгина молиявий қарорларнинг ягона қабул қилиниши ва бошқалар. Россияда эркаклар ва аёллар иш ҳақи даражасида ҳали ҳам камситувчи фарқ мавжуд. Худди шу иш учун аёл эркакларникидан анча камроқ олади. Масалан, 2005 йил октябрь ойидаги статистик маълумотларга кўра, мамлакат иқтисодиётининг барча соҳаларида аёллар иш ҳақи ва эркаклар иш ҳақининг нисбати сўралган иқтисодий фаолият турлари бўйича ўртача 61%ни ташкил этди. Бошқа томондан, ҳатто ишлаётган ва эридан кўпроқ пул топадиган аёллар ҳам зўравонлик қурбонига айланишади. Кўпинча, аёллар учун инқироз марказлари амалиётида, эр хотинига озиқ-овқат учун озгина миқдорда бериб, оиланинг барча молиявий ресурсларини тасарруф этган ҳолатлар мавжуд. Кўпинча эр хотинининг иш ҳақини бутунлай олиб қўяди.

Иқтисодий зўравонлик, оиладаги аёлларнинг иқтисодий қарамлиги билан бирга, уларни ижтимоий ҳимоясиз ҳолатда сақлаш механизмларидан бири сифатида қаралади.

Эътиборсизлик: қарамоғидаги оила аъзосининг озиқ-овқат, кийим-кечак, тиббий ёрдам, ғамхўрлик, ҳимоя ва меҳр-муҳаббатга бўлган асосий эҳтиёжларини қондиришни истамаслик. Оиладаги зўравонликнинг бир тури сифатида бепарволик кўпинча кекса ёшдаги аёлларга ёки ногирон аёлларга нисбатан қўлланилади.

Эътиборсизлик инсоннинг эҳтиёжларини эътиборсиз қолдириш билан тавсифланади ва яқинларининг бир-бирларига нисбатан меҳр ва ғамхўрлик кўрсата олмасликлари, ҳамдардликдан маҳрум бўлишлари, бир-бирларининг қўллаб-қувватлаш, мулоқотга бўлган эҳтиёжларини эътиборсиз қолдиришларида намоён бўлади.

Психологлар зўравонлик, тажовузкорлик ва вайронагарчилик сабабларини одамни тарбиялаш хусусиятларидан излайдилар, бунда болаларга ёшлигидан қўполлик, қаттиққўллик, худбинликни оқлайдиган маълум қадрият муносабатлари сингдирилади.

Бундай ҳаёт тамойилларини ўзлаштирган бола, улғайиб, ўзини тажовузкор қилади. Аёлга нисбатан оиладаги тажовузнинг айрим шаклларининг намоён бўлиши субъектив ва объектив бошқа тартибдаги, ҳар доим ҳам таниб олиш осон бўлмаган ҳолатлар билан белгиланиши мумкин.

Асрнинг бошларида рус оиласи зўравонликнинг барча турлари - жисмонийдан иқтисодийгача, жинсийдан ахлоқий ва психологикгача бўлган синов майдонига айланмоқда. Оилани жиноий жавобгарликка тортиш давом этмоқда, зўравонлик, алкоголизм, гиёҳвандлик унинг аъзоларининг оилавий муносабатларини белгилайдиган махсус турмуш тарзи шаклланади. Ҳар қандай турдаги зўравонлик жабрланувчига азоб-уқубатларни келтириб чиқаради, уларни таъсир даражасига кўра ажратиш мумкин эмас.

Уйдаги зўравонлик, аввалambор, эркаклар аёлларга ва болаларга нисбатан зўравонлик эканлигига рози бўлиш керак. Халқаро тадқиқотлар натижаларига кўра, оилавий зўравонлик ҳолатларининг 95% эркаклар учун жавобгардир.

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Россияда оилавий зўравонлик муаммолари, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида аёлларга нисбатан камситишлар давом этаётганлиги тўғрисида ишончли статистик ва илмий маълумотларнинг етишмаслиги шароитида бошқа мамлакатлар тажрибасини ўрганишни фаоллаштириш ва улар томонидан тўпланган барча ижобий нарсалардан фойдаланиш зарур.

Оиладаги зўравонликка нисбатан назарий ва услубий ёндашувлар

Замонавий илмий ишланмаларда асосан оиладаги зўравонлик билан боғлиқ муаммолар мажмуасига учта нуқтаи назар мавжуд.

Биринчиси, ижтимоий-маданий деб аташ мумкин бўлган ёндашувга асосланган. У оиладаги зўравонлик муаммосини жамиятнинг маълум бир ижтимоий сезгирлигини ишлаб чиқарадиган, аёлларга нисбатан эркаклар зўравонлигига тоқат қиладиган ёки ундан фойдаланишни рағбатлантирадиган ижтимоий тузилмалар, маданий меъёрлар ва қадриятлар тизимлари мажмуини назарда тутади. Ушбу ёндашув маълум бир жамиятда зўравонлик қанча даражада қабул қилинишини тушунишга асосланган. Масалан, Россия жамияти болани жисмоний жазолаш амалиётини таълим чораси сифатида қай даражада баҳам кўради ёки турмуш ўртоқлар ўртасидаги муносабатлар уларнинг ички иши ва шахсий муносабатлар соҳасига давлат аралашуви сифатида қаралади, бу оиланинг асосларини бузиш сифатида қабул қилинмайди. Ушбу ёндашув ижтимоий қурилиш назариясига асосланади.

Иккинчи нуқтаи назар, оиланинг тузилишига қаратилган. Оила тизимлари назарияси деб аталмиш оиладаги зўравонлик муаммосини оилавий жамият ичида мавжуд бўлган алоқа стратегиялари призмаси орқали ўрганади. Ушбу назария доирасидаги зўравонлик ҳақиқати оилавий маконни шакллантиришда йўл қўйилган ва алоқа жараёнининг бузилишига ва низоларнинг пайдо бўлишига олиб келган фожиали хато оқибати сифатида талқин этилади. Ушбу назария, масалан, турмуш ўртоқларнинг биргаликдаги маслаҳатлари амалиёти учун асосдир. Бироқ, суиистеъмол қилувчи билан биргаликда маслаҳат бериш орқали аёл учун хавфли бўлганлиги сабабли, бутун дунё бўйлаб ушбу турдаги маслаҳат рад этилган. Оилавий тизимлар назарияси, шунингдек, оиладаги зўравонлик фактларини баҳолашнинг ноаниқлиги, жиноятчи ва жабрланувчининг функцияларини изоҳлашдаги ноаниқлик, тажовузкор хатти-ҳаракатлар учун айбни баъзи мавҳум жараёнларга ўтказиб юбориш сабабли тобора кўпроқ танқид қилинмоқда, бу тажовузкорнинг хатти-ҳаракатини билвосита оқлайди. Ушбу назария тарафдорлари тажовузкор ҳаракатлар эҳтимолини оширадиган оилавий динамиканинг айрим хусусиятларини ажратиб олишга ҳаракат қилишади.

Оиладаги зўравонлик муаммоси бўйича учинчи нуқтаи назар - бу индивидуал психотерапевтик маслаҳат амалиётидан мантиқий хулоса. Бу ерда оиладаги зўравонлик сабаблари ҳуқуқбузар ва жабрланувчининг шахсияти, уларнинг оиладаги ўзини тутиш моделлари билан боғлиқ. Ушбу ёндашув доирасида эркакнинг тажовузкор хатти-ҳаракатлари ва унинг оиладаги даҳшатли вазиятни доимий равишда моделлаштириш сабаблари унинг болалигида бошдан кечирган ва балоғат ёшида травмадан кейинги стресс, депрессив ҳолатлар, ўз-ўзини паст баҳолаш ва аксинча нарсисизм, шахсиятнинг

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
бузилиши мавзулари. Ушбу ёндашув кўп жиҳатдан жамият томонидан ишлаб чиқарилган маданий меъёрларнинг таржимони сифатида оилага бўлган биринчи нуқтаи назарни кучайтиради.

Феминистик назарияни қўллаб-қувватловчилар, оиладаги зўравонлик биринчи навбатда макро жамият даражасида кўриб чиқилиши керак, деб ҳисоблашади. Кейин давлат ички оилавий муносабатлар соҳасига аралашиши ва аёллар ва эркаклар тенг ҳуқуқлилиги муаммоларини тартибга солиши шарт, чунки жамиятда ва оилада иккинчисининг ҳукмронлиги (жинсий ассиметрия) зўравонликнинг асосий сабаби ҳисобланади.

Умуман олганда зўравонлик механизмлари ва сабабларини, хусусан турли хил илмий фанларда оилавий зўравонликларни тушунтириш учун турли хил концептуал ёндашувлардан фойдаланилади.

Социологик ёндашув доирасида етакчи омиллар ижтимоий-маданий кондиционерлик (яъни зўравонлик бу аҳоли гуруҳида қабул қилинган ва болаликдан тарбияланган оилавий муносабатларнинг стереотипидир), шунингдек, ижтимоий омилларнинг таъсири (шахснинг (оиланинг) ижтимоий-иқтисодий ҳолати, қашшоқлик, ишсизлик, уй-жой шароитининг ёмонлиги, ҳаётий эҳтиёжлар ва қизиқишларни қондира олмаслик ва бошқалар). Ушбу ёндашувда сабаблар мажмуаси жамиятда, шахсни ўраб турган ижтимоий муҳитда йўналтирилган.

Психологик ёндашув нуқтаи назаридан зўравонлик шахсий ҳаётий салбий тажрибалар, болалик травмаси ёки алкоголизм ва психопатология натижасида ёки оилавий бузуқлик аломати сифатида, оилавий тизимни парадоксал (аммо етарли бўлмаган) тарзда барқарорлаштиришга уриниш сифатида қаралади. Шунингдек, суиистеъмол қилиш бузғунчи оилавий ўзаро муносабатлар натижасида, оила аъзоси (масалан, бола ёки кекса одам), унинг ўзига хос психосоматик хусусиятларига ёки хатти-ҳаракатларига эга бўлишидан қатъий назар, девиант, ғайритабиий ёки "қийин" (юк).

Психологик нуқтаи назардан, зўравонлик ҳаракати ва шафқатсизлиги камдан-кам ҳолларда маъносиздир. Ушбу нуқта ҳар қандай субъектив импульсни шахсий маъно, шахсий аҳамият нуқтаи назаридан кўриб чиқиш зарурлиги сабабли жуда муҳимдир. Ушбу даражада, тажовузкор хатти-ҳаракатларнинг сабаблари, қоида тариқасида, онгсиздир.

Агар бирор киши ўзини таҳдидли муҳитда яшаётганини ҳис қилса, у ҳолда у ҳушидан кетган кўрқувни фақат итариб юбориши мумкин, гўё ўзидан узоқлашаётгандек (ва ҳатто ундан ҳам ишончли - йўқ қиладиган) таҳдид ташувчилар (кўпинча хаёлий).

Зўравонлик кўпинча ҳокимиятни ўрнатиш ва ўзини ўзи етарли даражада тасдиқлаш воситасига айланади. Зўравонликни қўллаш пайтида, одам ўз кучининг бошқасига нисбатан тўлиқлигини ҳис қилади (ҳеч бўлмаганда "бу ерда ва ҳозир"). Ўзини тасдиқлаш - бу ўз қадр-қимматини, ўз қадр-қимматини ошириш даражасини ошириш, ўз қадр-қимматини, шахсиятининг бошқалар учун аҳамиятини эълон қилиш истаги сифатида тушунилади. Шундай қилиб, тажовузкор ва зўравон ҳаракатлар инсон учун ўзининг ички психологик

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160. ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
муаммоларини бартараф этиш воситасига айланиши мумкин, ўзига ишончсизлик, субъектив равишда сезилган заифлик.

Ижтимоий-психологик ҳодиса ва ижтимоий таъсир ўтказиш усули сифатида зўравонлик ҳар қандай эҳтиёжни қондирмаслик, зиддият шакли, шахслараро муносабатлардаги қарама-қаршиликларнинг кучайиши ва қиймат йўналишларининг мос келмаслиги билан боғлиқ бўлган ҳолатни ифодалайди.

Тизимли оилавий психотерапия нуқтаи назаридан, оилада суиистеъмол қилиш - бу оилавий тизимнинг нотўғри ишлашининг кўрсаткичи, оиладаги муносабатларни бузилишининг таркибий белгиси, оила тизимини етарли бўлмаган воситалар билан барқарорлаштиришга уриниш (масалан, зўравонлик оилада бошқарув, тартиб ва ҳокимият учун кураш шароитида ишлатилиши мумкин). Ва агар мавжуд бўлган оилавий муносабатларнинг муаммолари (дастлаб зўравонлик билан боғлиқ бўлмаган) бартараф этилмаса, унда зўравонлик сурункали ёки циклик характерга эга бўлади.

Ҳозирги вақтда психобиологик, ижтимоий-психологик ва социал-маданий (ёки ижтимоий-таркибий) каби фанлараро ёндашувлар самаралироқ ҳисобланади.

Психобиологик ёндашув концепциясига мувофиқ зўравонлик хатти-ҳаракатлари патопсихологик оғишларга эга бўлган шахслар учун одатий ҳолдир ва шахсда патологик ва девиант хусусиятларнинг мавжудлиги билан шартланади. Ушбу ёндашувда инсоннинг биологик табиати хулқ-атвор ҳаракатларининг шаклини белгилайди.

Ижтимоий-психологик ёндашувда оилавий зўравонлик ижтимоийлашувнинг маҳсули, оилада болалигида одам томонидан қабул қилинган хулқ-атвор ва ҳаётий тажриба моделини кўпайтириш маҳсулоти сифатида қаралади. Масалан, бир томондан, хотинларини калтаклаган эрлар орасида болалигида онасига бундай отанинг муносабатини кўрганлар сони фаровон оилаларда тарбияланганлардан уч баравар кўпдир. Бошқа томондан, эркак ролида ўзини тасдиқлаш учун фавқулодда эҳтиёж одатда болалик даврида онаси томонидан бостирилган, унинг қаттиқ назорати остида бўлган зўрловчиларда кузатилади. Бундай оналик ҳукмронлиги туйғуси инсоннинг онгида сақланиб қолади ва шу қадар шикаст етказадики, у аёлларга нисбатан жиддий ҳужумлар содир этилишини белгилайди (бу ҳаракатларнинг чуқур маъноси онаси билан психологик алоқаларни узишдир).

Бундан ташқари, оғир шароитларда тарбияланган болаларнинг ҳар иккитадан бири кейинчалик кекса ота-оналарига нисбатан зўравонлик ишлатаётгани, болалигида шафқатсиз муносабатда бўлмаганлар орасида 400 кишидан биттаси фақат бундан кейин ўзини тажовузкор тутади.

Оилавий зўравонлик шахснинг психологик хусусиятлари билан изоҳланадиган биринчи ва иккинчи ёндашувлардан (баъзида бирлаштирилиб - индивидуал ёндашув) фарқли ўлароқ, ижтимоий-маданий ёндашув муаммони янада кенгроқ - ижтимоий ва иқтисодий вазият шароитида кўриб чиқади умуман жамият ичида. Масалан, эркак (аёлнинг устунлигини таъкидлаш) ва аёлнинг ижтимоий ҳолатидаги фарқлар (иқтисодий ва психологик-мантиқий қарамлик) ҳам оиладаги муносабатларга ўтказилади. Эрнинг хотинига нисбатан

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
зўравонлиги ижтимоий буюртманинг ўзи томонидан белгиланади, тарихий жиҳатдан бирлаштирилади ва шунинг учун жамият томонидан қораланмайди, балки деярли турмуш ўртоқлар ўртасидаги муносабатларнинг табиий шакли сифатида қабул қилинади.

Оиладаги зўравонлик муаммоси "куч" ва "назорат" нуқтаи назаридан ҳам кўриб чиқилади. Жабрланувчини камситиб, унинг ҳуқуқлари ва эркинлигини бузган ҳолда, ҳуқуқбузар ўзини тасдиқлаш, жабрланувчига нисбатан ўз кучини ҳис қилиш, қарамлигини мустаҳкамлаш, ҳаётини бошқариш, тақдирини тасарруф этиш имкониятига эга бўлади.

Ижтимоий иш назарияси ва амалиётида ҳозирги пайтда оиладаги зўравонлик сабабларини тушунтиришга бир неча хил ёндашувлар мавжуд. Баъзиларга кўра, эътибор психологик (ички зўриқиш, стресс, зўравоннинг сурункали руҳий муаммолари) ёки психосоциал омиллар (оиладаги муносабатлар ва оилавий тарих) таъсирига қаратилган. Бошқа ёндашувларга кўра, гиёҳвандлик ёки алкоголлик мастлиги, моддий қийинчиликлар, жабрланувчининг қарамлиги, жабрланувчи томонидан провокацион хатти-ҳаракатлар, ташқи муҳитнинг беқарорлаштирувчи таъсири (ёши, ишсизлик, касбий ва бошқа муаммолар) каби вазият омилларининг таъсири зўрлаш, унинг ижтимоий изоляцияси) ва бошқалар.

Н.Ф. Бердниковичнинг оиладаги бепарволик ва зўравонлик моҳиятини тушунтирувчи назарияларни таҳлили ушбу муаммога яна учта ёндашувни ажратиб кўрсатишга имкон берди: вазиятли модел; ижтимоий ўзгаришлар назарияси; рамзий таъсир ўтказиш модели.

Вазиятли модел, тажовузкорлик эҳтимоли муайян вазият ва структуравий ўзгарувчилар таъсирининг давомийлиги ва интенсивлиги билан, шунингдек, мулоқотда қийинчиликларнинг мавжудлиги (масалан, кичик бола ёки қария билан) ва парвариш қилувчи шахсига боғлиқ омиллар билан белгиланади (ҳаёт инқирози ва бошқалар).

Ички ва айниқса ташқи стресс омилларининг таъсири ҳам зўравонликнинг сабаби бўлиши мумкин. Хорижий тадқиқотларнинг бирида кекса қариндошларига ғамхўрлик қилаётган одамларнинг учдан икки қисми чарчоқ, асабийлашиш ва ғазабланиш кучайганлиги қайд этилган. Ёши, даромад даражаси, ишсизлик ва қийин ҳаётий вазиятлар энг стрессли ташқи омиллар сифатида кўрсатилди, дин, яшаш жойи ва ирқи ёки миллати камроқ таъсир кўрсатди.

Ижтимоий ўзгаришлар назарияси (баъзи муаллифлар ушбу ёндашувни кўрсатиш учун "гиёҳвандликдан келиб чиқадиган зўравонлик" иборасини ишлатишни таклиф қилишади) ижтимоий ўзаро таъсир жараёни мукофотлар ва жазоларнинг кетма-кет ўзгариши, одамлар бир-бири билан мулоқот қилишда, улар олган мукофотлар улушини кўпайтиришга ва улар оладиган жазолар сонини камайтиришга ҳаракат қилинг. Аёллар ва ногирон оила аъзолари (кичик болалар, ногиронлар ва қариялар) бошқа оила аъзолари билан таққослаганда кўпроқ ёрдамсиз, қарам ва заифроқ бўлганлиги сабабли, улар кейинги ўзаро таъсир моделини танлашда алтернатива камроқ бўлади, бу эса тажовузкорга

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
жин уришига имкон беради. зўравонлик хатти-ҳаракатларини синаб кўринг, чунки "қайтиб келиш" эҳтимоли паст.

Рамзий таъсир ўтказиш моделининг концепцияси одамлар ўртасидаги алоқа доимий равишда ахборот алмашинуви жараёни эканлиги ҳақидаги тасдиқлашга асосланади, унинг давомида ҳар бир аввалги нусхаси кейингисини белгилайди, натижада айтилганларнинг мазмунини тушуниш учун рамзий кодни декодлаш учун битта шаблонни яратиш керак (сўзларнинг маъноси, роллари). Агар бундай "келишув" бўлмаса, тушунишда номувофиқликлар бўлиши мумкин ва натижада низолар эҳтимолининг ошиши ва муносабатларда кескинлик ва тажовузкорлик пайдо бўлиши мумкин. Шуни инобатга олган ҳолда, қариндошга нисбатан зўравонликнинг сабаби, у ўтмишда қандай қабул қилинганлиги ва унинг ҳозирги қиёфаси ўртасидаги фарқнинг йўқлиги бўлиши мумкин. Мулоқот жараёнида шахслараро муносабатлар вужудга келади, шу асосда ёки ўзаро маънавий бойитиш юзага келади, ёки норозилик, тортишувлар, даъволар, низолар келиб чиқади [38, п. 18-19].

Аҳолида ўтказилган социологик сўров натижаларига кўра, оиладаги зўравонлик сабабларини шартли равишда уч гуруҳга бўлиш мумкин.

Биринчи гуруҳ (энг кенг тарқалган жавоблар):

- нотўғри тарбия;
- болаликни суиистеъмол қилиш;
- алкоголизм ва мастлик;
- инсоннинг шахсий фазилатлари хусусиятлари.

Иккинчи гуруҳ:

- оиладаги тушунмовчилик;
- ёқтирмаслик;
- муваффақиятсиз никоҳ;
- руҳий касалликлар ва касалликлар;
- ижтимоий ва молиявий ҳолат (ишсизлик, қашшоқлик, кам даромад).

Учинчи гуруҳ:

- маънавият ва ахлоқнинг паст даражаси;
- жазосиз қолиш;
- жисмоний заифлик ва ҳиссий қўрқув;
- эркак шовинизми;
- зино;
- телевизорнинг таъсири.

Сўралган аёлларнинг атиги 36,7 фоизи ҳеч қачон зўравонликка дуч келмаган ва сўралган эркакларнинг 47,1 фоизи зўравонлик ҳаракатини қўллаганликларини тан олишган.

Зўравонлик қурбонлари бўлган аёллар кўпинча пассив ва бўйсунувчиликдан йироқ; баъзида улар жиноятчилар каби ғазабланиш ҳиссиётларини бошдан кечиришади. Аммо аёллар камдан-кам ҳолларда зўравонлик ҳаракатларининг субъэкти ҳисобланади.

Уйдаги зўравонлик ҳолатларида ҳиссий зўравонлик катта рол ўйнайди ва аёлларнинг ўзига бўлган ишончини пасайтиради.

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Аёлга нисбатан психологик зўравонлик унинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиши мумкин. Улар, хусусан:

- тажовузни кучайтирувчи омил сифатида азобланиш аниқ кўрсатилган;
- иқтисодий, психологик ва эмоционал қарамлик;
- паст ижтимоий-иқтисодий ҳолат;
- ота-она оиласида ўзини жабрланувчи сифатида англаш тажрибаси;
- ўзини ўзи қадрлашнинг паст даражаси;
- кўплаб стрессли вазиятлар (ишсизлик, яқин қариндошларнинг ўлими, оғир ва кам ҳақ тўланадиган иш, таниш одамларнинг душманлик ҳаракатлари);
- спиртли ичимликлар, гиёҳванд моддалар ва бошқаларни истеъмол қилиш.

Оғзаки тажовузни махсус тадқиқотлар кўрсатди.

Оиладаги зўравонлик ҳолатларининг 8 фоизидан кўпроғида нафақат аёлнинг шахсияти, балки унинг ижтимоий-роли функтсиялари суиистеъмол қилинади. Жанжал пайтида эркак аёлларнинг "заиф томонларини" билиб, аёлнинг шахсий ва касбий қадр-қимматини ҳақорат қилади ва камситади.

Психологик, инқирозга оид хизматларнинг кўплаб амалий тажрибаси, аёллар ўртасидаги зўравонлик қурбонларининг хатти-ҳаракатларининг ўзига хос хусусиятларини акс эттиради:

- шерикнинг кучли ҳиссий реакцияларидан қўрқиш;
- норозиликни келтириб чиқарадиган мувофиқлик ва қўрқув, салбий баҳо олиш; шерикнинг ҳалокатли хатти-ҳаракати ва шафқатсизлигини оқлашга уриниш;
- содир бўлаётган нарсаларга сабр-тоқатли муносабатда бўлиш ва ҳар қандай нархда вазиятни юмшатиш; бошқа одамларнинг истаклари ва реакцияларига қараб уларнинг ҳаракатлари тўғрисида қарор қабул қилиш.

Зўравонлик қурбонида шикастланишдан кейинги стресс реакциясининг ташқи кўринишлари:

- тушкунлик ва пассивлик;
- конвульсив ва тартибсиз ҳаракатлар, ташқи уюшмаган фаолият;
- ташқи таъсирларга кучли сезгирлик, эътиборни тўсиққа маҳкамлаш;
- ўзига ва бошқаларга талабларнинг кучайиши шаклидаги хатти-ҳаракатлар;
- кам алоқа ва ташаббуснинг етишмаслиги;
- юқори даражадаги ташвиш, алкогол, гиёҳванд моддаларни назоратсиз ишлатиш, депрессия;
- фаол ҳаракатларга умумий муносабат, шундан кейин дам олиш ва кучни тиклаш зарур;
- травма хотирасини уйғотадиган ҳаракатлар, жойлар ёки одамлардан қочишга уринишлар;
- гиперактивация - асабийлашиш, уйқунинг бузилиши, диққатни жамлаш қийинлиги, ҳушёрлик, хавотир, гумон кучайиши;
- ижтимоий, касбий ёки бошқа муҳим фаолиятни бузиш.

Оиладаги зўравонлик қурбонлари бўлган аёллар ўзларини ўта оғир стресс ҳолатига туширишади ва улар билан самарали курашиш имконига эга эмаслар.

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160. ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
Бу травма реакцияларининг физиологик, ақлий ва ижтимоий-хулқ-атвор даражасида намоён бўлади.

Психологик нуқтаи назаридан, жабрланувчи ва тажовузкорнинг хатти-ҳаракатларида "гаровга олинганларни" "тажовузкор"га мослаштириш тенденцияси мавжуд. Афтидан аёлнинг "ғалати" хатти-ҳаракати унинг чуқур шикаст етказадиган ҳодисага муносабати билан изоҳланади. Бошқача қилиб айтганда, жабрланувчининг суиистеъмолчига мослашиши хатти-ҳаракати тирик қолиш мақсади билан изоҳланади. Зўравонликдан азият чеккан аёлларнинг бундай реакцияси ва бузғунчи хатти-ҳаракатлари "Стокгольм синдроми" деб номланади.

Қўрқув билан "тутқунликда" бўлган одам, зўравонга кучли қарамлик ҳиссини ривожлантиради. Жабрланувчининг психологияси одамни ҳиссий реакцияни тўсиб қўйиши, яшириши, ўз қўрқувини "ушлаб туриши"ни талаб қилади ва мажбур қилади. Бу когнитив қобилиятларнинг бузилишига, вазиятни етарли даражада кўриш ва тушунишга олиб келади.

Ушбу ҳолатлар натижасида жабрланувчи зўрлаганга боғланган. Агар тажовузкор тўхтаб, бепарво ёндашишга қодир бўлса, унда жабрланганлар зўравонлик актини унутишга ва тажовузкорни ижобий кўришга тайёр. Жабрланувчи, тажовузкор билан бирлашиб, дунёни унинг кўзлари билан кўради. Агар у жазога лойиқ эканлигидан илҳомланса, у тажовузкор образини идеализация қилиб, уни адолатли, ваколатли, тажрибали ва ҳаёт қоидаларини билган ҳолда тасвирлаб, унга ишонишга интилади. Автоматик равишда жабрланувчи ўз ҳаёти учун жавобгарликни ҳуқуқбузарга юклайди, ўзининг "сценарийси" бўйича яшашдан, ижтимоий ҳаёт меъёрларини бажаришдан бош тортади, ўз имиджини йўқотади ва ижобий истиқболларни кўрмайди. Ҳар қандай зўравонлик қурбонлари омон қолиш учун тажовузкор билан аниқланади (бир бутунга бирлаштирилади). Зўравонлик қурбонлари бўлган аёллар ўзларини "қайғуга ҳеч ким ёрдам беролмайди" деб ишонтириб, ҳақиқатни яширишади. Улар шафқатсизликка дош берадилар.

Жабрланувчининг содир бўлган воқеада ўзини айбдор ҳис қилиши ва бўрондан кейин "тинч" муносабатларни тежашга, эҳтиёткорлик билан, эҳтиёткор бўлишга ҳаракат қилиши одатланиб қолган муносабатларнинг ривожланишини тез-тез кучайтиради. Кўпинча аёллар эрнинг (шерикнинг) хатти-ҳаракатларини оқлайдилар, зўравонлик пайтида унга нисбатан нафратни ҳис қилишади, улар унинг ҳар доим ҳам шафқатсиз эмас, балки меҳрибон ва мулойим ота, эр, дўст эканликларини айтишади. Аёллар, қоида тариқасида, молиявий ва уй-жой муаммоси, ота-она оиласи билан яқин оилавий муносабатларнинг йўқлиги ёки диний сабаблар ва эътиқодлар сабабли инқирозли вазиятга дош бериб, ҳар қандай нархда оилани сақлаб қолишади. Аммо ташқи ҳолатлар (сабаблар) ортида жабрланувчидан муносабатлар бузилган тақдирда зўравонлик кучайиши мумкинлигидан ҳақиқий қўрқув ётади.

Натижада, оиладаги зўравонлик ва шафқатсизлик қурбонлари ўзларини қурбон қилишни афзал кўришади ва ўзларининг шахсий позицияларини

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
билдиришдан бош тортадилар, бахтсизлик билан якка ўзи курашиб, босим ўтказувчи психологик қарамликни бошдан кечирадилар.

Америкалик тадқиқотчи Л.Макклоски оиладаги зўравонлик барча оила аъзоларига истисно қилмасдан таъсир қилади, бу уларга бевосита ёки билвосита тааллуқли бўлишидан қатъи назар, тезисни тасдиқлайди, чунки ҳамма унга мослашишга мажбур. Бунинг оқибатлари қўрқув, шубҳа, ҳиссий ва жисмоний бегоналашиш, умумий эзилган оилавий муҳитдир.

Зўравонлик дунё бўйлаб 15 ёшдан 44 ёшгача бўлган одамлар ўлимининг асосий сабабларидан биридир. Вена шаҳрида бўлиб ўтган БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича Бутунжаҳон конференцсиясида тақдим этилган Аёллар ҳуқуқларини бузиш бўйича Бутунжаҳон трибунасининг маълумотларига кўра, барча қотилликларнинг 54 фоизи оилада содир этилади ва ушбу жиноятларнинг 90 фоизини аёллар ва болалар ташкил этади.

Маълумки, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти инсон саломатлигини муҳофаза қилиш бўйича халқаро фаолиятни мувофиқлаштирадиган БМТнинг ихтисослашган агентлиги 2003 йилда халқаро миқёсда зўравонлик ва соғлиққа оид кенг тадқиқотлар натижаларини эълон қилди. Ҳисоботда “Зўравонлик ва унинг соғликка таъсири бўйича дунёдаги вазият тўғрисида ҳисоботда "зўравонлик" тушунчасига таъриф берилган, зўравонликнинг сабаблари ва илдизлари, унинг турли шакллари батафсил кўриб чиқилган. Таъкидланишича, зўравонлик ҳар доим инсоният жамияти мавжудлигининг бир қисми бўлиб келган ва унинг турли кўринишларини дунёнинг барча бурчакларида, барча маданиятларда кўриш мумкин. Зўравонлик сабабларига келсак, албатта, уларнинг баъзилари инсон ҳаётининг ижтимоий, маданий ва иқтисодий соҳаларида илдиз отган. Гарчи биологик ва бошқа шахсий омиллар одамнинг тажовузга мойиллигини тушунтирса-да, шунга қарамай, кўпинча бундай омиллар оила, жамият, маданий ва бошқа шароитлар билан бирликда ҳаракат қилади ва зўравонликнинг пайдо бўлиши учун шароит яратади.

Ҳисоботда таъкидланишича, зўравонлик бизнинг мавжудлигимизнинг муқаррар қисми сифатида қаралмаслиги керак; унинг олдини олиш мумкин, одамлар, жамоаларнинг саъй-ҳаракатлари ва бутун мамлакат бўйлаб турли тадбирлар, шу жумладан қонунчилик ислоҳоти. Ушбу соҳада сиёсат ишлаб чиқиш давлат учун устувор вазифага айланиши керак.

Ҳисоботнинг алоҳида боби, жабрланувчи асосан аёл бўлганида, яқин шерикларнинг зўравонлиги билан боғлиқ муаммоларни таҳлил қилишга бағишланган. Дунё бўйлаб ўтказилган 48 та аҳоли сўровномаларига кўра, аёлларнинг 10 дан 69 фоизигача умр бўйи шериги - эркак томонидан уларга жисмоний ҳужумлар содир бўлганлиги ҳақида хабар берилган. Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, жисмоний зўравонлик кўпинча психологик ва жинсий зўравонлик билан бирга келади. Японияда зўравонликка учраган 613 аёлдан 57% бир вақтнинг ўзида уч хил зўравонликдан жисмоний, психологик ва жинсий азият чекишган.

Аксарият аёллар - тажовуз қурбонлари - бир неча бор зўравонликка дучор бўлмоқдалар. Шундай қилиб, тадқиқотга кўра, Лондонда, тадқиқот пайтида зўравонликка учраган аёлларда ўтган йил давомида ўртача етти марта

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
жисмоний ҳужумлар содир бўлган. Кўпгина аёллар психологик зўравонлик ва камситишни жисмоний зўравонликдан ҳам чидаб бўлмас деб билишади.

Оиладаги зўравонликнинг барча ҳолатлари ва сабабларини тўлиқ тушунтириб берадиган ягона назария мавжуд эмас. Инсон табиатининг мураккаблиги, одамларнинг ижтимоий ўзаро таъсирининг ўзига хос хусусиятлари ва ижтимоий тузилма сифатида оиланинг хусусиятлари, уларнинг хилма-хиллиги, шунингдек, индивидуал хусусиятлар ва бир-бирига зўравонлик келтириб чиқариши мумкин бўлган оғишлар ҳисобга олиниши керак. Ушбу ҳолатларнинг барчаси бирдамликда кўриб чиқилиши керак, улар одамлар ва уларнинг ҳаракатларига катта таъсир кўрсатади.

Зўравонлик ҳодисаларининг циклик табиати

Оиладаги зўравонлик муаммоси билан шуғулланадиган деярли барча тадқиқотчилар таъкидлашларича, зўравонлик цикли мавжуд - бу ўзгарувчан вазиятларнинг аянчли доираси, бу кўплаб аёлларни синдириш қийин. Биринчи марта ушбу назария америкалик тадқиқотчи ва оиладаги зўравонлик муаммоси бўйича мутахассис Ленор Уолкернинг "Калтакланган аёл" китобида пайдо бўлди. Муаллиф жабрланганлар билан амалий иш олиб бориш жараёнида зўравонлик ҳодисаларининг циклик хусусиятини очиб берди. Гарчи, албатта, ушбу назарияни барча зўравонлик ҳолатларини баҳолаш учун универсал шаблон сифатида ишлатиш мумкин эмас, аммо бу Россиянинг инқироз марказлари ишида тасдиқланган ва аксарият ҳолларда жуда мос келади. Ушбу назарияга кўра, оиладаги зўравонлик ҳолати кетма-кет учта босқичдан иборат циклик ривожланади. Бу ерда релакслар муқаррардир. Яқинларингизга нисбатан зўравонлик ҳаракатларини такрор-такрор такрорлаш олдиндан дастурлаштирилганга ўхшайди ва зўравонлик ҳолатининг динамик ривожланиши мантиғидан келиб чиқади.

1-босқич. Кучланиш

Биринчи босқич оғзаки ва ҳиссий бўлиши мумкин бўлган алоҳида ташвиш портлашлари билан тавсифланади. Бундан ташқари, улар одатдагидан кўра кўпроқ қизғин ва шерикдан кутилган. Аёллар хотиржам муносабатда бўлишлари мумкин, вазиятни юмшатишга, оиладаги ўз позицияларини ҳимоя қилишга ва жавобларини билдиришга ҳаракат қилишади. Шу билан бирга, иккала шерик ҳам жиноятчининг хатти-ҳаракатларини оқлашга ҳаракат қилишади, унинг иш, ортиқча иш, пул етишмовчилиги ва бошқа сабабларга кўра стрессни бузиши учун тушунтириш излашади. Аёллар кўпинча уларнинг мослашувчан хатти-ҳаракатлари зўравонлик алангаларини назорат қилишга ёки ҳеч бўлмаганда уларнинг чегараларини чеклашга ва тарқалишини локализация қилишга ёрдам беради деб ишонишади. Баъзан вақтни сотиб олишга, тобора кўпайиб бораётган тажовузни мувофиқлик стратегиялари ёрдамида тинчлантиришга ёрдам беради. Аммо бу фақат вақтинчалик муҳлат.

Вақт ўтиши билан кучланишнинг ўсишининг ушбу босқичининг давомийлиги турли хил нисбатлар учун жуда катта фарқ қилади. Баъзилар учун зўравонлик ҳодисалари орасидаги интервал кунлар ва ҳафталар, бошқалари учун йиллар бўлиши мумкин. Бироқ, кучайиб бораётган кескинлик билан, аёлнинг вазиятни тартибга солиш қобилияти ва конформизм ўзини ҳимоя

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
қилиш ва таранглиқни камайтириш нуқтаи назаридан тобора самарасиз бўлиб қолиши мумкин. Айнан шу босқичда аёл кўпинча қариндошларидан, сўнгра ижтимоий ишчилар, инқироз марказлари ва ишонч телефонларидан ёрдам излашга ҳаракат қилади. У атмосферанинг тобора кескинлашиб бораётганини, асоссиз танбеҳлар ва одамнинг тез-тез бузилишлари билан "электрлаштирилишини" кўрмоқда.

2-босқич. Ўткир зўравонлик ҳодисаси

Ушбу босқич энг кучли оқим, асосий ҳалокат ва энг салбий кўринишдаги ҳаддан ташқари эмоционал портлашлар, шунингдек, ушбу ҳолатларни башорат қилиш ёки бошқариш мумкин эмаслигини англаш билан тавсифланади. Ғазабнинг фитналари шунчалик кучли ва ҳалокатли бўладики, жиноятчи энди уларнинг мавжудлигини инкор эта олмайди, ва аёл уларга кучли таъсир кўрсатганлигини тан олмайди. Аёллар одатда бундай вазиятга яқинлашишини олдиндан сезадилар ва бундан қўрқув ва депрессия ҳиссиётлари кескин кучаяди. Аёл зўравонлик ҳаракатини тезлаштиришга, кучайиб бораётган таранглиқни юмшатиш учун унинг бошланишини катализациялашга уриниши ҳам мумкин, чунки у қачон унга ғазабини ташлашини аниқ билмайди ва энди ҳиссий тангликка дош беришга кучи йўқ. Бироқ, тажовузкор ҳаракат кўринишидаги зўравонликнинг ўткир вақти одатда фақат эркакнинг ўзи муносабатларни аниқлаштириш учун зўравонлик усулини танлаганлиги сабабли амалга оширилади. Бу 2 соатдан 24 соатгача давом этиши мумкин бўлган энг қисқа босқич, шундан сўнг, одатда, ҳуқуқбузар томонидан бир оз "ҳушёрлик" пайдо бўлади ва у воқеанинг жиддийлигини инкор этади ёки содир бўлган ҳамма нарсани минималлаштиришга ҳаракат қилади. Ушбу босқичда жабрланувчи полицияга, аёллар учун инқироз марказларига, шунингдек тиббий ёрдам учун тиббий муассасаларга мурожаат қилиши мумкин.

3-босқич. Яраштириш ("асал ойи")

Иккинчи босқичдан кейинги "асал ойи" узоқ давом этадиган оилавий драманинг бахтли охири бўлиб туюлиши мумкин. Ушбу босқичда эркак ўзгариши ва жуда меҳрли бўлиши, қилган иши учун ғайриоддий меҳр ва пушаймонлигини намоён қилиши мумкин. У буюк ота ва эрга ўхшаб кўриниши мумкин, ҳар қандай ёрдамни таклиф қилиши ва бошқа ҳеч қачон зўравонлик қилмасликка ваъда бериши ёки аксинча, аёлни зўравонликни қўзғатган, "уни бузиб ташлаган" деб айблаши мумкин. "Бу бошқа ҳеч қачон бўлмайди, у унга шундай ваъда беради!" Ушбу даврда аёл ўзини жуда бахтли ҳис қилиши мумкин: у бу одамни севади, унинг ўзгариши мумкинлигига ишонади. Аммо зўравонлик механизмлари ишлашда давом этмоқда. Эркак ҳали ҳам аёл устидан "ғалаба" қозонди ва энди у ўзининг "муваффақияти" ни мустаҳкамламоқчи, "тузоқ" ни уриб, аёлни ушбу муносабатлар доирасида сақламоқчи. Аммо, эҳтимол, шу билан бирга, эркак ушбу босқичда ҳам ўз қадр-қиммати ва имтиёзли мавқеини сақлаб қолиш учун бошқа зўравонлик усулларини (масалан, иқтисодий назорат, ҳиссий зўравонлик ва бошқаларни) ишлатишда давом этиши мумкин.

Бошқа томондан, аёл учун "асал ойи" - бир пайтлар булутсиз бўлган муносабатларни эслаш, ўша бахтли вақтни эслатиш. Ушбу босқич у ушбу

муносабатлардан кутган ҳамма нарсани қайта яратиши мумкин. Эркак унга ўзгаришини ваъда қилади ва у ишонади, энди муносабатлар бу босқичда абадий қолади. Бу аёл учун шеригини тарк этиш энг қийин пайт. Шуни эсда тутиш керакки, агар бу содир бўлгандан сўнг, зўравонлик аста-секин кучайиши билан давом этиши мумкин. Аёл буни оиладаги кескинлик яна кучайганида ва бузилишлар яна тез-тез содир бўлганда тушунишни бошлайди, бу аллақачон маълум бўлган зўравонликнинг биринчи босқичи. Ҳамма нарса яна такрорланади.

ОИЛАДАГИ ЗЎРАВОНЛИК ҚУРБОНИГА ҚАНДАЙ ЁРДАМ БЕРИШ МУМКИН?

Биринчи галда зўравонликка учраётган одамнинг ҳаракатлари ва сўровини тушиниш ва уни қабул қилиш лозим. Чунки энг яхши ниятлар ҳам қаттиқ қаршиликка дуч келиб, жабрланган сиздан юз ўгириши ва ёлғиз қолиши мумкин.

Танишингиз сиздан ёрдам сўрамагунича секин ва эҳтиёткорлик билан ҳаракат қилиш лозим. У билан суҳбатлашиб, ўзини қандай ҳис қилаётганини сўранг. Танишингизни жавоб беришга мажбур қиладиган очиқ саволлар беришдан қочинг. Аёлга ҳаётидаги зўравонлик ҳақида гапириш ёки гапирмаслик имконини қолдиринг.

Агарда танишингиз очиғини айтадиган бўлса, (сиз мутахассис бўлмай туриб) унга қуйидагича ёрдам беришингиз мумкин: уни қўллаб-қувватлашингиз, хабардор қилишингиз (масалан, аёл ёрдам олиши мумкин бўлган реабилитация марказларининг телефонини ёки “ишонч телефони”ни рақамларини беришингиз мумкин) ёки мутахассисни топиб, унинг ёрдамини танишингизга таклиф этишингиз мумкин. Жабрланганга уни қораламайдиган, камситмайдиган, тазйиқ ўтказмайдиган қулай маконни ярата олсангиз жуда яхши.

Сизнинг энг катта ёрдамингиз - қатъий қўллаб-қувватлаш.

Қурбон билан мулоқотга киришганда қуйидагилар қитъиян тақиқланади:

· Танқид қилиш. Қурбонни ва шу билан биргаликда зўравон ҳамкорни ҳам танқид қилмаслик керак, танишингиз сиздан юз ўгириши мумкин.

· Қадрсизлантириш. Гап зўравонлик ҳақида кетганида “Ҳеч нарса бўлмади” демаслик лозим. Чунки зўравонлик бу ҳақиқатдан ҳам қўрқинчли нарса!

· Чалғитиш. Қурбоннинг фикрини чалғитиш, унинг эътиборини бошқа нарсага кўчириш, унинг кайфиятини кўтаришга ҳаракат қилиш керак эмас. Бундай ҳолатда бу нарсалар яхши ишламайди. Жабрланган аёлни зудлик билан тинчлантиришга, ўзини қўлга олишига ва тинчлантирувчи дори ичишига зўрламанг. Кўз ёшлар, ҳақорат сўзлар, камситишлар - барча реакциялар оддий ҳолатдир. Сизнинг вазифангиз - уни эшитиш ва қўллаб-қувватлаш.

· Айблаш. Агарда муносабатлар зўравонликка асосланган бўлсада, аёлни ўз муносабатларини сақлаб қолаётганда айблаш ноўрин. “Сен қачон ундан кетасан?”, “Агарда уни эртага ташлаб кетмасанг, кейин менга йиғлаб юрма”

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160. ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
деган гапларни умуман ишлатманг. Зўравонни ташлаб кетиш жуда ҳам қийин бўлиб, қурбон аслида ҳозир нимани ҳис қилаётганини ва қандай қўрқувлар гирдобида қолганлигини сиз билмайсиз.

Ва ниҳоят энг муҳим гап: зўравонлик гирдобига тортилиб кетманг! Ўзингиз билмаган ҳолда, осонликча ёрдам беришдан "қутқариш"га ўтишингиз ва "зўравон-қутқарувчи-қурбон" учбурчакка тушиб, ўз мустақиллигингизни йўқотишингиз мумкин. Биринчидан сиз бундай ҳолатда ҳеч кимни қутқара олмайсиз, иккинчидан ўзингиз жабрланишингиз мумкин.

ОИЛАДА ЗЎРАВОНЛИКНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ

Ф.А.Абдурахманова

Оиладаги зўравонлик даромад даражаси, маълумоти, жамиятдаги мавқеидан қатъи назар, барча ижтимоий гуруҳларда мавжуд.

ОИЛА - бу инсониятнинг бутун борлиқ тарихида яратган энг буюк қадриятларидан бири, аммо уни сақлаб қолиш ҳамманинг ҳам уддасидан чиқавермайди.

Оилавий зўравонлик - бир оила аъзосининг бошқа оила аъзосига нисбатан қасддан жисмоний, руҳий, жинсий йўналиши бўйича унинг ҳуқуқлари, эркинликлари, қонуний манфаатларини бузувчи, унга жисмоний ва (ёки) руҳий азоб-уқубатларни келтириб чиқарадиган хатти-ҳаракатлари.Аксарият ҳолларда оилавий зўравонлик қурбонлари аёллардир. Зўравонликнинг барча турлари ёки уларнинг баъзилари турмуш ўртоқлар ёки шериклар муносабатларида мавжуд бўлиши мумкин. Барча эр-хотинлар ва оилалар баҳслашишади, лекин агар сизнинг шеригингиз низони ҳал қилишнинг зўравонлик йўлларини танласа, жанжал оилавий зўрлашга айланиб кетиши мумкин. Болаларга нисбатан зўравонликнинг тўртта асосий шакли мавжуд: жисмоний, жинсий, руҳий зўравонлик, боланинг асосий эҳтиёжларини эътиборсиз қолдириш.

Жисмоний зўравонлик - бу болага қасддан жисмоний шикаст этказиш.

Жинсий зўравонлик - бу боланинг розилиги билан ёки розилигисиз катталар билан жинсий алоқада бўлиш, уларнинг розилиги ёки манфаатини олиш учун. Боланинг жинсий алоқага розилиги уни зўравонликсиз деб ҳисоблаш учун асос бўлмайди, чунки бола ирода эркинлигига эга эмас ва ўзи учун барча салбий оқибатларни олдиндан кўра олмайди.Руҳий (емотсионал) зўравонлик - бу шахснинг ривожланишига тўсқинлик қиладиган ва характернинг патологик хусусиятларининг шаклланишига олиб келадиган болага даврий, узоқ муддатли ёки доимий руҳий таъсир.

Зўравонликнинг руҳий шаклига қуйидагилар киради:

- болани очиқ рад этиш ва доимий танқид қилиш;
- болага нисбатан очиқ таҳдидлар;

- боланинг қадр-қимматини камситувчи ҳақоратомуз шаклдаги сўзлар;
- боланинг тенгдошлари ёки бошқа муҳим катталар билан мулоқотини атайлаб чеклаш;
- ёлғон гапириш ва катталар томонидан ваъдаларини бажармаслик;
- болада руҳий жароҳатни келтириб чиқарадиган ягона ялпи руҳий таъсир.

Оиладаги зўравонлик долзарб муаммо бўлиб қолмоқда. Кўпинча аёллар ва болалар, шунингдек, кекса одамлар бундан азият чекишади. Бугунги кунда гендер тенглиги барча мамлакатларнинг муваффақиятли ривожланишининг асосий шартларидан бири бо‘либ, одамларга жинсидан қат’и назар, о‘з ҳуқуқ ва имкониятларини ҳаётнинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, ижтимоий ва маданий соҳаларида эркин иштирок этиш имконини беради. Шунинг учун ҳам, ҳозирги вақтда гендер тенглиги Янги Ўзбекистонни барпо этишнинг устувор йўналишларидан биридир. Давлатимиз томонидан миллий миқёсда аниқ мақсад – тегишли қонунчилик ва институтсионал базани мустаҳкамлаш, хотин-қизларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашнинг амалий механизмларини жорий этиш орқали изчил ва мақсадли сиёсат юритиш амалга оширилмоқда. Шу билан бирга, эркак ва аёлнинг оила ва жамиятдаги мавқеи, ўрни ҳақидаги эскирган қолипларга барҳам бериш борасида кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда. Давлатимиз томонидан миллий миқёсда аниқ мақсад – тегишли қонунчилик ва институтсионал базани мустаҳкамлаш, хотин-қизларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашнинг амалий механизмларини жорий этиш орқали изчил ва мақсадли сиёсат юритиш амалга оширилмоқда. Шу билан бирга, эркак ва аёлнинг оила ва жамиятдаги мавқеи, ўрни ҳақидаги эскирган қолипларга барҳам бериш борасида кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда. Ўзбекистон ҳукумати барча соҳаларда барча фуқаролар учун тенг имкониятларни таъминлаш тарафдори.Барқарор ривожланиш, тинчлик ва хавфсизлик, асосий ижтимоий ва иқтисодий ҳуқуқларни ҳимоя қилиш ва рағбатлантириш, қарорлар қабул қилиш имконияти шулар жумласидандир. Президентимиз Шавкат Мирзиёев Конституциямиз қабул қилинганининг 27 йиллигига бағишланган тантанали йиғилишда бу борадаги ишларнинг асосий йўналиши ҳақида тўхталар экан, “... хотин-қизларнинг роли ва мавқеини ошириш сиёсатини янада фаол давом эттирамиз. жамиятда масъулиятли лавозимларга тайинлаш”. Кейинги йилларда Ўзбекистонда хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш бўйича давлат сиёсатини амалга оширишнинг вертикал тизими маҳаллалар даражасигача яратилди. Ўзбекистон Республикасида гендер тенглигини таъминлаш бўйича парламент комиссиясининг ташкил этилиши ва фаолияти бу йўналишда муҳим институтсионал асос бўлди. Унинг фаолиятининг асосий йўналишларидан бири аёлларни камситиш ва зўравонликнинг барча шаклларидан ҳимоя қилиш бўлди.

БМТ статистик маълумотларига кўра, дунёда ҳар учинчи аёл жисмоний зўравонликка учрайди. COVID-19 пандемияси бутун дунёда, жумладан, Ўзбекистонда ҳам ушбу ижтимоий муаммо ко‘ламини оширди. Жорий йилнинг апрел ойида БМТ Бош котиби Антониу Гутерриш “уйда тинчликка” чақирди ва мамлакатимиз 145 давлатга қўшилиб, ушбу баёнотни қўллаб-қувватлашга ваъда берди. Ўтган ойларда 135 мамлакат COVID -19 га қарши курашда аёлларга

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
нисбатан зўравонликни бартараф этиш учун ҳаракат ва ресурсларни кучайтирди. Бундай шароитда жабрдийдага айланган аёлларни реабилитатсия қилиш муассасасининг ўрни катта. Мутахассисларнинг фикрича, оиладаги жанжалдан оиладаги зўравонликни фарқлаш қийин. Асосий хусусият - бир оила аъзосининг бошқалар устидан ҳокимияти ва назорати намоён бўлиши. Бироқ, зўравонлик ҳар доим ҳам жисмоний бўлмаслиги мумкин. Баъзида ахлоқий ва психологик зўравонлик анча кучлироқ деб ҳисобланади. " COVID-19 пандемияси ушбу муаммо (аёлларга нисбатан зўравонлик) ҳаётнинг барча даражаларида, барча жабҳаларида ва барча одамлар томонидан шошилинч чоралар кўришни талаб қиладиган глобал инқироз эканлигини яна бир бор кўрсатди", дейилади БМТ Бош котибининг байрам муносабати билан табригида. 25 ноябрда нишонланадиган Халқаро аёлларга нисбатан зўравонликка барҳам бериш куни.

COVID -19 аёлларга жиддий таъсир кўрсатди. Бутун дунёда, асосан, аёллар ўзларининг асосий ишларини ва болаларга ғамхўрлик қилишнинг қўшимча юкини бирлаштирадилар. Бундан ташқари, одамлар интернетда ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ вақт ўтказар экан, интернетда аёлларга нисбатан зўравонлик, зўравонлик ва зўравонлик ҳолатлари ҳам ортиб бормоқда. Айрим мамлакатларда ишонч телефонларига қўнғироқлар сони 5 баробарга ошган. Дунё бўйлаб ҳар куни 137 нафар аёл ўз оила аъзолари қўлидан ўлдирилади. Зўравонликка учраган аёлларнинг 40 фоиздан камроғи ёрдам сўрайди. Мазкур Қонун ижросини таъминлаш мақсадида 2020-йил 4-январдаги Вазирлар Маҳкамасининг “Хотин-қизларни зулм ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори билан бир қатор ҳужжатлар тасдиқланди аёллар хавфсизлиги. Жумладан, тазйиқ ва зўравонликдан жабр кўрган аёллар ва қизларни давлат томонидан ҳимоя қилишни назарда тутувчи ҳимоя ордерини олиш тартиби ишлаб чиқилди. Эҳтиёт чораси аёлларга нисбатан зўравонлик ёки зўравонлик қўллаётган шахс ёки одамлар гуруҳига нисбатан қасос қўллашни назарда тутади. Жорий йилнинг 10 ойи давомида 8 минг 430 нафардан ортиқ хотин-қизлар, жумладан, 62 нафар вояга етмаган қизлар, 2 минг 103 нафари 18 ёшдан 30 ёшгача бўлган ёш қизлар, 6 минг 266 нафари 30 ёшдан ошган аёллардир. Рўйхатга олинган аёлларга нисбатан зўравонлик ҳолатларининг 7605 таси ўз оилаларида содир этилган бўлиб, бу 90 фоиздан зиёдни ташкил этади. Шунинг учун ҳам оиладаги зўравонликка қарши курашда уйдан чиқмасдан туриб ёрдам олиш имконини берувчи замонавий алоқа воситаларидан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Масалан, Гендер тенглигини таъминлаш комиссияси ташаббуси билан Телеграм каналида "Зўравонликка йўқ!" пандемия даврида оилавий зўравонлик ҳолатларининг олдини олиш мақсадида. Унинг шарофати билан аёллар ва қизларга бепул юридик маслаҳатлар, шунингдек, оилада босим ўтказилса, психологик ёрдам кўрсатилмоқда. Телеграм канали орқали сиз зўравонлик қурбонлари учун реабилитатсия ва мослашиш марказларида, яъни бошпана деб аталадиган жойларда ҳам ишончли ёрдам олишингиз мумкин. Уларнинг фаолияти аёлларни ҳимоя қилиш сиёсатининг яна бир муҳим жиҳати ҳисобланади.

Бугунги кунда Республика бўйича 197 бошпана ташкил этилган бўлиб, уларда аёлларга психолог маслаҳатидан тортиб, ишга жойлашишгача ҳар томонлама ёрдам кўрсатилмоқда. Жорий йилнинг ўтган 9 ойида марказларга 11 минг 570 нафар хотин-қиз мурожаат қилган бўлса, уларнинг 155 нафарига ҳимоя ордери берилган. Фуқаролик жамияти институтлари, хусусан, нодавлат нотижорат ташкилотлари ҳам гендер тенглигини таъминлаш ва хотин-қизлар ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Шуларни инобатга олган ҳолда Комиссия қошида хотин-қизларга нисбатан зўравонликнинг олдини олиш бўйича ННТ клуби ташкил этилди. Клуб аёллар ҳимоясини таъминлашга масъул бўлган барча тузилмалар билан фаол ҳамкорлик қилади. Нодавлат нотижорат ташкилотлари томонидан хотин-қизларни касб-ҳунарга ўргатиш, бандлигини таъминлаш, ҳуқуқий саводхонлигини ошириш, психологик ва молиявий қўллаб-қувватлаш, тадбиркорлик кўникмаларини ривожлантириш бўйича лойиҳалар амалга оширилмоқда. Олий Мажлис Сенати, Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг БМТ агентликлари билан ўзаро ҳамкорлиги, айниқса, қизлар ва аёлларга нисбатан зўравонликнинг олдини олишда гендер тенглигига эришиш соҳасида сезиларли самара бермоқда.

“2020-2030-йилларда Ўзбекистон Республикасида гендер тенглигига эришиш стратегияси” ва тегишли кўрсаткичлар ишлаб чиқилган ушбу ўзаро ҳамкорлик натижаси бўлди. Ушбу фундаментал ҳужжатнинг асосий бандларидан бири аёлларга нисбатан зўравонлик ва зулмнинг барча шаклларига барҳам беришдир. Хусусан, Стратегиянинг асосий мақсадлари қаторида аёлларга нисбатан зўравонликнинг олдини олиш, аниқлаш ва бартараф этишнинг самарали ташкилий-ҳуқуқий механизмларини шакллантириш вазифаси ҳам ўрин олган. Аёлларга нисбатан зўравонликка идоралараро жавоб чоралари учун стандарт операцион тартибларни (СОП) ишлаб чиқиш ушбу соҳадаги халқаро ҳамкорликнинг яна бир муҳим жиҳати ҳисобланади. Иш 2019 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Аҳолишунослик жамғармаси (УНФПА) кўмагида бошланган. Жорий йилда мамлакатимизнинг алоҳида ҳудудларида СОПларни синовдан ўтказиш, шунингдек, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан аёлларга нисбатан зўравонликка қарши курашиш, соғлиқни сақлаш, психологик ёрдам кўрсатиш бўйича халқаро ва миллий қонунчиликни ўрганиш ва таҳлил қилиш бўйича қатор ишлар амалга оширилди ва ижтимоий хизматлар. Стандарт иш тартиб-қоидаларининг жорий этилиши аёлларга нисбатан зўравонликнинг олдини олиш бўйича кўрилаётган чора-тадбирлар самарадорлигини таъминлайди. Гендер комиссияси ва Ўзбекистоннинг бошқа давлат тузилмалари ўртасида БМТ агентликлари билан суд-ҳуқуқ тизимида хотин-қизларнинг фаоллигини ошириш бўйича ҳам фаол халқаро ҳамкорлик йўлга қўйилган. Хусусан, адвокатурани феминизатсия қилишнинг ижобий томонлари ўрганилиб, Ўзбекистонда ушбу жараённи амалга ошириш бўйича аниқ тавсия ва чора-тадбирлар ишлаб чиқилди. Хусусан, хотин-қизларнинг суд-ҳуқуқ тизимидаги юқори лавозимларга тайинланишида ҳам аниқ натижалар бор. Гендер тенглиги соҳасидаги давлат сиёсатининг самарадорлиги кўп жиҳатдан тегишли маълумотларни тўплаш ва

таҳлил қилишга боғлиқ.Зеро, гендер статистикаси эркаклар ва аёлларнинг жамиятдаги мавқеидаги фарқларни ўрганиш, бу йўналишдаги муаммоларни ҳал қилиш йўлларини белгилаш имконини беради. Бундан ташқари, аниқ ва тўлиқ маълумотлар аҳолининг аёлларга нисбатан зўравонлик ҳақида хабардор бўлишига ёрдам беради. Бундай маълумотларнинг этишмаслиги ушбу муаммони ҳал қилиш бўйича олиб борилаётган ишларнинг самарадорлигини баҳолашга имкон бермайди. Шуни инобатга олган ҳолда, Гендер комиссияси БМТТД билан ҳамкорликда гендер статистикасини тўплаш ва таҳлил қилиш учун электрон журнал ишлаб чиқди. Бундай ишлар Ўзбекистонда биринчи марта амалга оширилмоқда. Ушбу журнал бир қатор хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганиш асосида ишлаб чиқилган. Бу гендер масалалари бўйича тараққиётни баҳолаш учун мунтазам равишда маълумотларни тўплаш ва таҳлил қилиш имконини беради.

Аёлларга нисбатан зўравонлик глобал иллат сифатида барча жамиятларда ва ҳар доим содир бўлади. Шу боис, Ўзбекистонда амалга оширилаётган кенг кўламли ишларга қарамай, зўравонлик ҳамон бошқа кўплаб ижтимоий ва индивидуал иллатларни келтириб чиқарадиган жиддий муаммо бўлиб қолмоқда. Сўнгги пайтларда Самарқанд ва Хоразм вилоятларида эрларнинг хотинларига нисбатан ғайриинсоний муомаласи жамоатчилик фикрини уйғотиб, норозилик тўлқинини келтириб чиқарган ҳолатлар бунга ёрқин мисол бўла олади. Шундай қилиб, қизлар ва аёллар дуч келадиган тенгсизликни камайтириш ва зўравонликнинг олдини олиш мақсадида, биринчи навбатда, бундай ҳуқуқбузарликларни содир этганлик учун жавобгарликни ошириш нуқтаи назаридан қонунчиликни янада такомиллаштириш бўйича ишларни давом эттириш зарур. Аёлларнинг ўз ҳуқуқлари ва уларни ҳимоя қилиш имкониятларидан хабардорлигини ошириш ҳам бу борадаги ишларни кучайтириш зарур бўлган соҳадир. Бундан ташқари, асрлар давомида сақланиб қолган аёллар жамоат жойларида ифлос чойшабларни ювмасликлари кераклиги ҳақидаги стереотиплар ҳам уларнинг асосий ҳуқуқларини ҳимоя қилишларига тўсқинлик қилади. Гендер тенглигига тўғри муносабатни шакллантириш ва стереотипларни йўқ қилиш жуда эрта ёшдан бошланиши керак. Шу муносабат билан боғчаларда тегишли таълим дастурларини ишлаб чиқиш режалаштирилган. Умумтаълим мактабларига келсак, жорий ўқув йилидан бошлаб 1-9-синфларда, кейинги ўқув йилидан эса 10-11-синфларда “Тарбия” – “Таълим” фани босқичма-босқич жорий этилмоқда. Жамиятда аёлларга нисбатан зўравонликка нисбатан муросасиз муносабатни шакллантиришда журналист ва блогерларнинг ўрни алоҳида. Айнан улар ўз меҳнатлари билан гендер қонунларининг амалда қатъий бажарилишини таъминлашга катта ҳисса қўшмоқдалар. Шуларни ҳисобга олиб, 26-28 ноябр кунлари Гендер комиссияси томонидан оммавий ахборот воситалари вакиллари учун гендер тенглиги масалаларини ёритиш ва таргиб қилиш буйича махсус семинарлар утказилди.

Аёлларга нисбатан зўравонликка қарши курашда Ўзбекистонни қўллаб-қувватлаш БМТнинг мамлакат гуруҳининг устувор йўналишларидан биридир. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Кўп Ҳамкорлик Траст Жамғармаси, БМТТД, УНИСЕФ, УНФПА ва Халқаро молиявий кўмагида КОВИД-19 нинг

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
аҳолининг энг заиф қатламларига таъсирига жавоб бериш ва юмшатиш бўйича чора-тадбирлар доирасида.

Оилавий зўравонлик, оила ва маиший муносабатлар соҳасидаги ҳуқуқий оқибатлар.

Оила инсониятнинг бутун мавжудлик тарихида яратган энг буюк қадриятларидан биридир. Жамият ва давлат унинг ижобий ривожланиши, сақланиши ва мустаҳкамланишидан манфаатдор; ҳар бир инсон, ёшидан қатъи назар, мустаҳкам, ишончли оилага муҳтож. Ҳолбуки, жамиятдан, давлатдан ташқарида оила йўқ. У жамиятнинг ўзига хос ойна тасвиридир.

Оилани ичкаридан бузадиган муаммо бу низолар ва улар асосида содир этилган зўравонликдир.

Бирор кишига нисбатан зўравонлик ҳар доим қийин синовдир, айниқса, агар у яқин одамдан келган бўлса.

Тарихда оила аъзолари ва яқинларига нисбатан содир этилган зўравонлик ҳаракатларига турли ҳуқуқий баҳо берилган – зўравонликнинг айрим турлари учун айбдорларни тўлиқ оқлашдан тортиб, бу жиноятлар мавжуд жиноятлар ичида энг оғир деб эътироф этилишигача. Аёллар ва болалар қадимдан оила бошлиғининг мулки ҳисобланган, унга ҳеч қандай ҳуқуқбузарликсиз ҳам жисмоний чораларни қўллашга рухсат берилган. Қадимги Россиянинг ҳуқуқий манбаларида, қадимги Рим ва Англо-Саксон қонунларида ота-оналар ўз фарзандларига нисбатан деярли эксклюзив ҳуқуқларга эга эдилар: итоатсизлик ва ҳақорат учун жисмоний жазо ва ҳатто қотилликка рухсат берилган.

Бугунги кунда оиладаги зўравонлик муаммоси дунёнинг турли мамлакатларида жадал ўрганилмоқда. Ҳатто нисбатан жиноятчиликдан холи Японияда ҳам оиладаги зўравонликнинг кенг тарқалиши нафақат ихтисослаштирилган профилактика муассасалари - уйдан чиқиб кетган калтакланган хотинлар учун бошпана ва оилавий судлар, балки Олий суд ҳузурида махсус тадқиқот курслари ҳам яратилишига олиб келди. тадбирлар оилавий криминология муаммоларини ривожлантиришга қаратилган.

1996-йилда БМТнинг “Оиладаги зўравонлик тўғрисида”ги намунавий қонуни асосида қабул қилинган оиладаги зўравонликнинг олдини олиш бўйича кўп тармоқли чора-тадбирларни назарда тутувчи махсус қонунлар дунёнинг кўплаб мамлакатларида амал қилади.

Оила-маиший муносабатлар соҳасида содир этилган жиноятлар салмоғи охирги 5 йилда ро`йхатга олинган жиноий ҳуқуқбузарликлар умумий сонининг 3 фоизидан ошмаганига қарамай, ба`зан шафқатсизлиги ва оқибатларининг ог`ирлиги бо`йича улар режалаштирилган ва пухта тайёрланган жиноятлардан кўп марта кўп.

Оиладаги зўравонлик синфий, ирқий, маданий, диний, ижтимоий-иқтисодий жиҳатларидан қатъи назар, жамиятнинг барча қатламларида учрайди.

Замонавий ҳаёт воқеликлари тобора кўпроқ одамни оиладаги зўравонлик нафақат жисмоний зарар, балки кўпроқ етти аъзонинг иккинчисига таҳқирлаш, ҳақорат қилиш, иқтисодий ва бошқа қарамликни кучайтириш орқали тизимли руҳий таъсири деб ўйлашга мажбур қилмоқда. Оила-маиший муносабатлар

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160. ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
соҳасида содир этилган ҳуқуқбузарликларга яқин қариндошлар, оила аъзолари ўртасидаги адоват муносабатлари ёки тўсатдан келиб чиққан низолар асосида вужудга келадиган, ҳаёти ва соғлиғига, шахсий эркинликларига, шаъни ва қадр-қимматига, жамоат тартибига тажовуз қилувчи ҳуқуққа зид ҳаракатлар киради. Кўпинча "кундалик" низолар ҳурматли деб ҳисобланган оилаларда ҳам содир бўлади, бу эрда баъзида "сокин" зўравонлик содир бўлади. Ўзларига нисбатан бу иш олиб борилаётган фуқаролар оила обрўсига путур этказишдан ёки тирикчиликдан маҳрум бўлишдан қўрқиб, ёрдам сўрашга журъат этмайдилар. Аёл, қоида тариқасида, эрининг тажовузкорлигининг барча кўринишларига чидайди, чунки кўп ҳолларда у оилани қўллаб-қувватлайди.

Бундай фактларни аниқлаш кўпинча аёлнинг дўстлари, қариндошлари ва дўстларига мавжуд муаммолар ҳақида хабар бермаслик, хаёлий фаровонликни яратиш истаги билан мураккаблашади. Аммо аёлларнинг ўзлари очиқ тажовузкорликни кўрсатиши ёки "сўнгги томчи" ҳолати келгунча уни бостириши мумкин. Демак, уй шароитида аёллар томонидан эрларини ўлдириш, баъзида ҳамма учун ҳеч қандай сабабсиз. Маиший жиноятларнинг асосий сабабларидан бири мастлик бўлиб, жамиятга жуда катта моддий ва маънавий зарар етказади, республикадаги демографик вазиятни мураккаблаштиради, аҳоли сонининг камайишига хизмат қилади.

Жамоат тартибини бузган ёки маиший муносабатлар асосида шахсга қарши жиноят содир этган жиноятчиларнинг мутлақ кўпчилиги ёки ундан олдин доимий равишда спиртли ичимликлар истеъмол қилган ёки қилмиш содир этилган вақтда маст ҳолда бўлганлиги бежиз эмас.

Оила-маиший муносабатлар соҳасидаги ҳуқуқбузарликларнинг салбий таъсири, биринчи навбатда, ҳуқуқбузарлар ўртасида йўл қўймаслик, жазосиз қолиш, ҳам қонунга, ҳам умумэътироф этилган ахлоқий меъёрларга эътибор бермаслик туйғусини шакллантиришдадир. Аммо ҳар қандай оиладаги низоларнинг энг хавфли оқибати унинг болаларга салбий таъсиридир. Оилавий келишмовчиликлар ўсмирларнинг қадрият йўналишларининг ўзгаришининг асосий сабаби бўлиб, доимий жанжаллар, ота-оналарнинг зўравонлиги вояга этмаганларнинг феъл-атворида шафқатсизлик ва ғазабни шакллантиради ва уларнинг ноқонуний хатти-ҳаракатларига янада аралашиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Ички ишлар органлари маиший жиноятларга қарши курашиш борасидаги саъй-ҳаракатларини янада кучайтирмоқда. Қонунчиликда берилган имкониятлардан фойдаланилмоқда, оила-маиший муносабатлар соҳасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бўйича манфаатдор органлар билан ҳамкорлик фаоллаштирилмоқда. Булар: нодавлат оилаларда тарбияланган болаларни эрта аниқлашни таъминлаш; маиший жиноятлар учун жазони ўтаган, муқаддам судланган шахслар устидан тўғри профилактик мониторингни ташкил этиш чораларини кўриш; коммунал тўловларни узоқ вақт давомида тўламаган, ғайриижтимоий турмуш тарзини олиб борган фуқароларни аниқлаш бўйича қишлоқ ва посёлка қўмиталари, уй-жой-фойдаланиш ташкилотлари билан ўзаро ҳамкорлик қилиш; спиртли ичимликларни суиистеъмол қилган шахсларни тиббий ва меҳнат диспансерлари шароитида изолятсия қилиш,

ҳуқуқ лаёқатини қисман чеклаш ва ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш бўйича дала синовларини ўтказиш; ғайриижтимоий турмуш тарзини олиб борадиган қариндошлари билан бирга яшайдиган кекса фуқароларни ташкил этиш; оилавий жанжалларни жиноий ва маъмурий жавобгарликка тортиш. Маиший муносабатлар асосида содир этилган жиноятларнинг олдини олиш бўйича ички ишлар органлари фаолиятининг ўзига хос хусусияти нафақат содир этилган ҳуқуқбузарликлар ҳақидаги сигналларга самарали жавоб бериш тизимини ташкил этиш, балки "муаммоли" оилаларни аниқлаш бўйича фаол чора-тадбирларни амалга оширишдир, фожиали оқибатларга олиб келадиган ўткир маиший низолар, шунингдек, кундалик ҳаётда жиноий хатти-ҳаракатлар эҳтимоли прогноз қилинган шахслар билан тарбиявий ишларни амалга оширишда.

Ҳуқуқбузарларнинг иш ёки ўқиш жойидаги жамоат ташкилотлари, жумладан, профилактика кенгашлари, меҳнат жамоалари, корхона ва муассасалар маъмурияти кундалик ҳаётда жиноятларнинг олдини олишда катта рол ўйнаши керак.

Ҳозирги вақтда фаолияти зўравонлик қурбонларини ҳимоя қилиш, жабрланганларга ёрдам кўрсатиш бўйича кечаю кундуз диспетчерлик ва ахборот хизматларини яратиш билан боғлиқ жамоат бирлашмалари институти ҳам ривожланмоқда.

Спиртли ичимликларни суиистеъмол қиладиган ва ғайриижтимоий турмуш тарзини олиб борадиган, алкоголли ичимликлар ишлаб чиқарувчи ва сотувчи шахслар тўғрисида аноним маълумотларни тақдим этишингиз мумкин бўлган "иссиқ телефон линиялари" ташкил этилган, шунингдек, улар орқали оилавий зўравонликдан жабр кўрган шахслар ҳуқуқий ва психологик ёрдам олишлари мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ижтимоий реабилитация ва мезонлаштириш тизимини ташкил килиш, оилавий ва миллий зўравонликнинг олдини олиш чора-тадбирлари тўғрисида мамлакатимизда фуқароларнинг эркинликлари ва шахсий дахлсизлигига бўлган ҳуқуқларини таъминлаш борасида кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда, шахснинг ўзини ўзи англашининг самарали механизмлари яратилган, суд-ҳуқуқ тизими самарали фаолият кўрсатмоқда, бу эса ўз манфаатларини ишончли ҳимоя қилмоқда.

Шунингдек, жамият асоси бўлган оила институтини янада мустаҳкамлаш ва ривожлантириш, оила манфаатларини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий ва ижтимоий-иқтисодий асосларини мустаҳкамлаш, унинг яхлитлиги ва баркамоллигини қўллаб-қувватлаш борасида кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Кўрилган чора-тадбирлар хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий фаоллигини ошириш, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини сўзсиз ҳурмат қилиш, маънавий-ахлоқий асослар ва оила қадриятларини мустаҳкамлашга замин яратди.

Республикада оғир ижтимоий аҳволга тушиб қолган, шу жумладан жисмоний, маънавий ёки мулкий зарар туфайли ҳуқуқбузарлик қурбони бўлган шахсларга ёрдам кўрсатиш ва ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш инфратузилмасини яратиш алоҳида аҳамият касб этади. Шу билан бирга,

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
амалда фуқароларнинг, айниқса, ёрдамга муҳтож хотин-қизларнинг ҳуқуқларини янада таъминлаш, давлат органлари билан фуқаролик жамияти институтлари, жумладан, оммавий ахборот воситалари ўртасидаги конструктив муносабатларни мустаҳкамлаш, уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирларни талаб этувчи муайян муаммо ва камчиликлар сақланиб қолмоқда. ушбу масалаларда жамоатчилик назоратини янада амалга ошириш.Ижтимоий реабилитатсия ва мослашиш тизимини тубдан такомиллаштириш, оилавий ва маиший зўравонликнинг олдини олиш, шунингдек, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифаларни ҳисобга олган ҳолда:

1. Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг, шу жумладан аёллар ва эркакларнинг тенглиги кафолатлангани, шунингдек, қийноқлар, зўравонлик ва шахсга нисбатан шафқатсиз ёки қадр-қимматни камситувчи бошқа муомалаларни қўллаганлик учун жавобгарлик белгиланганлиги ҳисобга олинсин.

2. Ижтимоий реабилитация ва мослашиш тизимини такомиллаштириш, оиладаги зўравонликнинг олдини олишнинг устувор йўналишларини белгиланг:

-жамият ва оиладаги маънавий-ахлоқий муҳитга салбий таъсир кўрсатувчи оилавий ва шахслараро низолар, ўз жонига қасд қилиш хулқ-атворини келтириб чиқариши мумкин бўлган депрессив ҳолатлар ва бошқа ҳолатларнинг барвақт олдини олиш, шунингдек, бу жараёнда кенг жамоатчиликнинг фаол иштирокини таъминлаш;

-ижтимоий реабилитатсия ва мослашиш тизимини йўлга қўйиш, юзага келаётган низоли вазиятларни, биринчи навбатда, оила ва маиший муаммоларни ҳал этишда давлат органлари, шу жумладан фуқаролик жамияти институтлари билан ўзаро ҳамкорликнинг самарали тизимини шакллантириш;

-низоли вазиятларнинг барвақт олдини олишга фуқаролик жамияти институтларини кенг жалб этиш, ижтимоий реабилитация ва мослашиш тизимини, биринчи навбатда, “хавф гуруҳи”га кирувчи шахслар ва оилаларга манзилли кўмак кўрсатиш орқали такомиллаштириш;

-низоли вазиятларнинг, шу жумладан оиладаги зўравонликнинг сабабларини, ўз жонига қасд қилиш кайфиятини юзага келтирувчи омилларни аниқлаш ва ўрганиш, уларни бартараф этиш чораларини кўриш;

-жамиятда оиладаги зўравонликнинг ҳар қандай намоён бўлишига, биринчи навбатда, яқин қариндошлар томонидан, шу жумладан жазонинг муқаррарлигини таъминлаш, оғир ижтимоий вазиятга тушиб қолган шахсларни қўллаб-қувватлаш орқали муросасизлик муҳитини шакллантириш;

-жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни ошириш, оила ва шахслараро муносабатлар соҳасида қонун устуворлигини мустаҳкамлаш, ижтимоий реабилитатсия ва мослашиш жараёнларига дахлдорлик ҳиссини кучайтириш.

3. Ижтимоий реабилитация ва мослашиш, оиладаги зўравонликнинг олдини олиш тизимини такомиллаштириш бўйича амалий чора-тадбирлар дастури (кейинги ўринларда Дастур деб юритилади) иловага мувофиқ тасдиқлансин.

Вазирлик ва идоралар, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари раҳбарларига Дастурда назарда тутилган тадбирларнинг ўз вақтида ва сифатли бажарилиши учун шахсий жавобгарлик юклансин.

4. Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги “Оила” илмий-амалий тадқиқот маркази (кейинги ўринларда – “Оила” маркази), “Маҳалла” жамоат фонди, Республика марказининг таклифи маъқуллансин.

Инсоннинг энг муҳим ҳуқуқларидан бири бўлган гендер тенглиги жамиятда тинчлик ва тотувликни таъминлаш, инсон салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқаришда муҳим ўрин тутади. Аёлларнинг жамият ҳаётига қўшилиши самарадорлик ва иқтисодий ўсишни таъминлайди.

Адабиётлар:

1. Аёллар ва болаларга нисбатан оилавий зўравонлик. Услубий қўлланма.

Ной Е.А., Лебедева Н.В., Василйева Н.В. - Псков, 2008 йил.

2. Болаларга нисбатан зўравонликнинг олдини олиш бўйича кўрсатмалар. Н.К. Асанова. - М., 1997 йил.
3. Финкелҳор Д. Жинсий зўравонликдаги травматик динамиканинг таъсири / Д. Финкелҳор. - М.: Мир, 1996 .-- 420 б.
4. Фурманов И.А.Агрессия ва зўравонлик: ташхис, олдини олиш ва тузатиш / И.А.Фурманов. - СПб. : Нутқ, 2007 .-- 480 б.
5. Ижтимоий ишчига уйдаги зўравонлик муаммоси ҳақида / Ед. А. Б. Синелникова. - М.: Университет китоби, 2001 .-- 262 б.

ҲИМОЯ ОРДЕРИ

Ҳукумат қарори билан тазйиқ ва (ёки) зўравонликдан жабрланган хотин-қизларга ҳимоя ордерини бериш тартиби белгиланган.

Ҳимоя ордери — тазйиқ ва зўравонликдан жабрланувчига давлат ҳимоясини тақдим этувчи, хотин-қизларга тазйиқ ўтказаётган ёки уларга нисбатан зўравонлик содир этган шахсга ёхуд бир гуруҳ шахсларга нисбатан таъсир кўрсатиш чоралари қўлланилишига сабаб бўладиган ҳужжат.

Ҳимоя ордери ички ишлар органларининг таянч пункти профилактика (катта) инспектори томонидан берилади.

Қуйидагилар ҳимоя ордерини бериш учун асос ҳисобланади:

• тазйиқ ва зўравонлик қурбонининг мурожаати;

• жисмоний ёки юридик шахсларнинг хабарлари, шу жумладан, оммавий ахборот воситалари ва (ёки) ижтимоий тармоқлар орқали тарқалган хабарлар;

• тазйиқ ёки зўравонлик содир этиши ёхуд уларни содир этишга уриниш ҳолатларининг ваколатли органлар ва ташкилотлар ходимлари томонидан бевосита аниқланиши;

• давлат органларидан ва бошқа ташкилотлардан олинган материаллар.

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Тазйиқ ва зўравонлик тўғрисида хабар берган шахслар ва тазйиқ ва зўравонликдан жабрланган хотин-қизлар тўғрисидаги шахсга доир маълумотлар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда қўриқланади.

Профилактика инспектори ички ишлар органлари навбатчилик қисмлари томонидан тақдим этилган мурожаатлар ва хабарларни 24 соат мобайнида ўрганиб чиқади ва ўрганиш мобайнида:

• жабрланувчи ва зўравонлик содир этган шахслар ҳамда бошқа шахслар билан ҳолат юзасидан суҳбат ўтказади;

• жабрланувчи ва зўравонлик содир этган шахснинг турмуш тарзи, тазйиқ ва зўравонлик содир этилишининг келиб чиқиш сабаблари ва шарт-шароитларини ўрганади;

• жабрланувчи ва зўравонлик содир этган шахсларни ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш чора-тадбирларини амалга оширади.

Профилактика инспектори мурожаат ва хабарларни ўрганиш якуни бўйича:

• тазйиқ ва зўравонлик ҳолатлари аниқланган тақдирда – ҳимоя ордерини расмийлаштиради;

• зўравонлик содир этган шахсларга ҳимоя ордери берилганлиги тўғрисида жабрланувчининг розилиги билан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини ва бошқа ваколатли органларни хабардор қилади;

• тазйиқ ва зўравонлик аломатлари аниқланмаган тақдирда тегишли чораларни белгилайди ҳамда бу ҳақда фуқаролар йиғини раиси, котиби, хотин-қизлар билан ишлаш ва оилаларда маънавий-аҳлоқий қадриятларни мустаҳкамлаш бўйича мутахассис иштирокида далолатнома расмийлаштиради;

• Жиноят кодексида назарда тутилган жиноят белгилари аниқланган тақдирда ҳимоя ордерини бериш тўғрисидаги масалани кўриб чиқиш билан бир вақтда иш материалларини жиноий жавобгарлик масаласини ҳал қилиш учун тегишли ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органга юборади.

18 ёшга тўлмаган жабрланувчиларнинг ҳимоя ордерини бериш тўғрисидаги аризаси уларнинг қонуний вакили ёки васийлик ва ҳомийлик органининг вакили ҳозирлигида кўриб чиқилади.

Ҳимоя ордери уч қисмдан иборат:

• биринчи қисми (асли) тўлдирилгандан сўнг жабрланувчиларга берилади;

• иккинчи қисми (нусхаси) зўравонлик содир этган шахсларга берилади;

• учинчи қисми профилактика инспекторида қолади.

Ҳимоя ордери амал қилиш муддати – 30 кунгача (қўшимча 30 кунга узайтирилиши мумкин).

Ҳимоя ордери билан қуйидаги чекловлар ўрнатилади:

• тазйиқ ўтказишни ва зўравонлик содир этишни тақиқлаш;

• тарафлар ўртасида алоқани тақиқлаш (иш ва таълим муассасаларида билвосита алоқага йўл қўйилади);

• тарафларнинг бир хонада бирга бўлишини тақиқлаш;

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160. ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

• зўравон шахс зиммасига мажбуриятлар юклаш (жабрланувчини даволаш, моддий ва маънавий зарарни қоплаш);

• зўравон шахснинг қуролни сақлаш ва олиб юриш ҳуқуқини чеклаш ёки тақиқлаш (хизмат қуролидан ташқари).

АЁЛЛАРГА НИСБАТАН ЗЎРАВОНЛИК ЖАМИЯТНИНГ ИЖТИМОИЙ-МАДАНИЙ, АХЛОҚИЙ МУАММОСИДИР

А.А.Хамидова

Зўравонлик оиладаги аҳволнинг ёмонлигидан далолат.

Оила аъзоларининг бир бирига нисбатан зўавронлик ҳаракатларини амалга оширишлари барча жамиятларда ҳамда барча даврларда бўлиб турган, бироқ улар ҳар доим ҳам ижтимоий муаммолар сифатида қараб келинган.

Т.С. Сулимова таъкидлагани каби ижтимоий рамзларда, анъанава удумларда, маданиятимизда қонуний ёзиб қўйилган структурали (тизимли) зўравонликлар мавжуд. Масалан, болалар устидан “педагогик” зўравонлик, хотинларга, кексаларга нисбатан нисбатан муносабатларни ўрнатадиган “оила ичидаги қонун-қоидалар” барча замонларда ҳам қонун билан мустаҳкамлаб қўйилган ва (ёки) жамият томонидан маънан қўллаб-қувватланган. Бошқача қилиб айтганда, зўравонликнинг у ёки бу шакллари аҳоли орасида адолатли иш дея қабул қилинади (Д. Галтунгга кўра, “маданий зўравонлик”).демак, зўравонликни мақуллаш ёки қоралаш жамиятнинг ижтимоий қарашларига ҳамда, мос равишда, кучайиши ёки кучсизланиши мумкин. Шу билан биргаликда оила жамиятнинг алоҳида бир ўзаги сифатида барча ундаги рўй берадиган жараёнларга давлатнинг ижтимоий сиёсати ютуқ ва камчиликларини ўзида акс эттирган кўзгу сингари аниқ ва тиниқ жавоб қайтаради. Оилавий ноҳушликлар турли шакл ва кўринишларда намоён бўлиб, жамиятнинг ижтимоий носоғломлиги мезонларилан бири саналади.

Кўпинча бундай оилалар муаммоли, можароли, инқорозли оилалар, баъзи бирларида қарашлар, эҳтиёжлар, оила аъзоларининг шикоятлари мутлоқа бир бирига зид бўлиб, маънавий эҳтиёжларнинг қашшоқлиги кўзга ташланиб. Худбинлик ва истеъмол паст-баландликлар яққол кўзга ташланиб қолади.

Жамиятнинг одамийлик даражаси оиладаги барча унинг аъзолари бир умуми мақсад атрофида бирлашган, қадрият ва ахлоқий меъёрлар ибтидоси ўзаро уйғун бўлган оилалардан иборат бўлган жамият орқали аниқланади, бундай оилалар қанча кўп бўлса, бу жамиятдаги инсонийлик муносабатлари шунча юқори бўлади. Беннуқсон оила барча иқтидорлар ва истедодларни жуда тез очиб бера олади. Бу ерда бола дастлабки фуқаролик туйғуларига кўникиб, катталарни ҳурмат қилиш, ўз оиласига муҳаббат шаклланиб, ўз мамлакатининг тарихи ва маданиятини тушинишга ҳаракат қилади. Оқибатли ота-оналар уйи (рўзғори) болага нормал, бахтли, тўлақонли, мувофаққиятли... ҳаётдан кўргазмали дарс беради.

Теварак-атрофда содир бўлаётган ижтимоий-иқтисодий ҳамда маънавий-ахлоқий муаммолар ўзининг ниҳоятда салмоқли эканлиги билан энг аввало

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
оиларна парчалайди. Россиядаги оилалар XXI асрга чуқур инқироз – оилавий ажиримларнинг юқори эканлиги, бола туғиш ёки боласизликнинг кўп эканлиги, ота-онаси тирик бўла туриб етим бўлиб қолган болалар сонининг кўпли, болаларда учрайдиган назоратсизлик ва қаровсизлик, даромадларнинг пастлиги ва яна кўплаб ижтимоий муаммолар билан қадам қўймоқда.

2007-йилда никоҳланганлар ва ажралганлар орасидаги нисбат мамлакатнинг ҳар 1000 аҳолисига 4,8 га 8,9 ни ташкил этган бўлса, зид равишда 1990-йилда 3,8 га 8,9 ни ташкил этган эди. 2002-йилги Бутунжаҳон рўйҳатга олиш ташкилоти маълумотларига кўра, фақат икки ва ундан ортиқ болага эга уй хўжаликларининг фақат 52% да 18 ёшдан кичик фарзандлари бор эди (1989-йил бундай оилалар 61% дан кўпроқ эди). Ёш болалар бўлмаган уйхўжаликлари 2000-йилда. 1989-йилдаги 39% болали уйхўжаликларига нисбатан 48% ни ташкил қилди. Бир вақтнинг ўзида 18 ёшгача бўлган болали уйхўжаликлари таркибида бир болалиликлар салмоғи 1989-йилда 30% дан 2002-йилда 39% гача ортиб борган ва мос равишда икки та болали оилалар 23% дан 15% гача, шунингдек утча фарзандли оилалар – 6% дан 3% гача қисқариб кетган. Деярли ҳар бир учнчи фарзанд қонуний никоҳдан ўтмаган аёллар дунёга келтиришган. Оилаларнинг ижтимоий носоғломлигидан ота-оналар қарамоғидан ажралган ва етим қолган болалар сонининг кўплиги ва ортиб бориши ҳам далолат бериб турибди. Россия Федерацияси соғлиқни сақлаш ва ижтимоий ривожланиш Вазирлиги маълумотларига кўра, ҳар йили мамлакатда 100 мингта қаровсиз ва беэътибор қолдирилган болалар аниқланиб, турли баҳолашларга кўра, уларнинг сони 1 миллиондан 3 миллионгача баҳоланмоқда.

Оила жамият билан биргаликда ўзгариб бориб, ҳар бир тарихий дарни ўзида акс эттиради. Замонавий оилалар муаммоси нафақат иқтисоднинг инқирозли ҳолат ва кам таъминланганлик билан ифодаланади, балки оиланинг моддий жиҳатдан таъминланганлиги маънавий ва ахлоқий тушуналарни сақлаб қолиш, ахлоқ одобнинг тарихий шаклланган умуминсоний қадриятлари ва меъёрларига ҳурмат орқали ифодаланади. Бозор иқтисодиёти муносабатларининг ривожланиши шароитларида оилалар ичидаги муносабатларда криминаллашув ўсиб бориб, алоҳида бир ҳаёт тарзи шаклланиб, бунда зўравонлик, ичкиликбозлик, гиёҳвандлик ҳаётимиздаги анъанавий қадриятларни сиқиб чиқариб, жамиятнинг хавфсизлик пойдеворини емириб бормоқда.

Оилалардаги носоғломлик сабабларини таҳлил қилган ҳолда тадқиқодчилар асосий икки гуруҳни (сабабни) ажратиб кўрсатадилар:

- бевосита оила иш-фаолиятига таъсир қилиб, унинг имкониятларини тушириб юборадиган ижтимоий-иқтисодий соҳадаги инқирозли ҳолатлар билан боғлиқ макроижтимоий характердаги сабаб. Ушбу гуруҳга тўлиқ камбағаллик, инфиляциянинг юқори эканлиги, ишсизлик, уй-жой муаммолари ва бошқалар, яъни аҳолининг ҳаёт даражасини пасайтириб, хавфсизликни кучсизлантириб қўядиган барча нарсалар сингари жараёнларни киритиш мумкин.
- оиланинг ички муносабатлари доирасида нуқсон ва камчиликлар билан боғлиқ психопедагоггик характердаги гуруҳ.

Бу ерда тадқиқодчилар шахснинг (кишининг, инсоннинг) мослаша олмаслик, маънавий қашшоқлиги, қадриятлари, маданий ва маънавий, тарихий анъаналари ва бошқаларнинг шаклланиши билан боғлиқ индивиднинг (шахснинг) шахсий характеридаги муаммоларга эътиборни қаратмоқдалар.

Оиладаги носоғлом муҳит оиладаги барча ижтимоий вазифаларнинг тескари ва зид ҳаракатларга олиб келиб, унинг аъзоларининг индивидуал ривожланишидаги деформацияга, энг аввало болалар тарбиясининг бузилишига олиб келади.

Сўнги бир неча ўн йилликда оилалардаги одамлар кўплаб бошқа жиддий ва кенг кўламли ижтимоий муаммоларни келтириб чиқарувчи муаммодек тушунилмоқда.

Аҳоли бу – ижтимоий ҳаракат. у бир кишининг иккинчи киши устидан жисмоний куч ишлатиши ҳамда ҳукмронлиги ўрнатишига, одатда бошқани назорат қилиш, эркинлигидан маҳрум қилиш ёки шикаст етказишга асосланган бўлади. У оиладаги носоғлом муҳитни ўзида акс эттирувчи бузғинчи муносабатларнинг бир шакли саналади.

Зўравонлик ҳаракатларини амалга ошириш сабаблари ҳамда кенг кўлами борасидаги якуний бир маълумот, аниқ бир таърифларнинг йўқлиги ушбу муаммони ҳал қилишга йўналтирилган сайи-ҳаракатларга тўсқинлик қилади.

Оиладаги (рўзғор ичидаги) зўравонлик объектлари (ва яна суъектлари ҳам) оиланинг ҳар қандай аъзоси бўлиши мумкин. Оилавий (оила ичидаги) зўравонлик ва шафқатсизликнинг уч тури:

- Ота-оналарнинг болаларга нисбатан шафқатсизлиги;
- Бир турмуш ўртоғнинг икккинчисига нисбатан амалга оширган зўравонлиги;
- Болалар ва набираларнинг ёши кекса оила аъзоларига нисбатан амалга оширган зўравонликлари сингари турларига ажратилади.

Кўп ҳолларда оила аъзолари томонидан зўравонлик ҳаракатларига ёшболалар, аёллар, кекса ёшдаги кишилар ҳамда ногиронлар учрайди. Эркаклар эса оилада кўп ҳолларда психологик (руҳий) зўравонликни бошидан кечирадилар. Мунтазам равишда қўпол муносабатда бўлиш унинг қурбонларида зўравонга (агрессия қилувчига) нисбатан жавоб кўчини (зулм қилиш) ишлатиш ҳаракатларини содир этишига олиб келади.

Оиланинг катта ёшдаги аъзоларига нисбатан зулм ишлатиш (зўравонлик қилиш) болаларга ҳам таъсир қилиб, уларда турли хил психоэмоционал ҳамда психосоматик парокандаликларни, мактабга мослаша олмаслик ва охир оқибат боланинг жамиятга қўшила олмаслик ва ривожланишида ортда қолишига сабабчи бўлиши мумкин. Бундай оилаларда болалар ё қурбонларга, ёки бўлсаса ўз яқинларининг зўравонликларига учраб қолишлари мумкин. Статистик маълумотларга кўра, қаттиқ босим остида оиласини ушлаб турадиганларнинг 95% болалигида зўравонликни бошидан кечирган ёки унга гувоҳ бўлишган.

Оиладаги зўравонликни ва унинг кўлами ва содир бўлиш частотасини таърифлаб берадиган тўлиқ ҳамда реал статиска мавжуд эмас. Бўлиб ўтган воқеяларни қайд қилиш, баъзи бир турларини жиноий ҳатти-ҳаракатларга киритиб бўлмагани боис, турли мураккабликларни келтириб чиқаради.

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Бир вақтнинг ўзида реал ҳамда потенциал қурбонларнинг милицияга мурожаат қилишларига қаршилик кўрсатадиган омиллар ҳам мавжуд. Бу қурбонларнинг асосланган шубҳаланишлари жиноятчи қамоққа олинмайди, жиноий жавобгарлик тизимига шубҳаланишлар, тергов жараёнининг ҳақоратомус жиҳатлари, ўз сирини жамиятнинг мулкига айлантиришни истамаслик ва бошқалардир.

Оиладаги зўравонлик кўпинча можароларнинг (ўзаро тортишув ва жанжалларнинг) келиб чиқишига сабабчи бўлади. Психологлар таъбири билан айтганда, оилавий тортишув ва жанжаллар бу – кичик ижтимоий жамоа тарзида мавжуд бўлган ҳамда оила аъзолари муносабатларидаги ўзини топиши ва оиланинг сақлаб қолиниши механизмида асос солинган зиддиятларнинг намоён бўлиши ҳамда ўз ечимини топилиш усулидир. Тотишувларнинг тез тез такрорланиши, қай даражада чуқурлашганлиги ва оқибатларига боғлиқ ҳолда баҳс-мунозарали, кризисли, муаммоли ва невротик оилаларга ажратилади.

Эр-хотин муносабатларидаги жанжаллар кўпинча эр-хотинларнинг эҳтиёжлардан қониқмасликлари оқибатида келиб чиқади. Ушбу жанжалларнинг (можароларнинг) асосий сабаблари ўз “Менининг” қадри ва қиммати эҳтиёжидан қониқмаслик, бошқа бир шериги томонидан иззат нафс туйғуларининг топиталиши, унинг менсимаган, ҳурматсизларча бўлган муносабати – хафа қилишлар, ҳақоратлашлар, асосланмаган танқидлар ва рашқ;

– турли хил асосга эга бўлган эр-хотинлардан бирининг ёки ҳар иккаласининг жинсий қониқмаслиги;

– ижобий эмоциялардан қониқмаслик, эркалашлар, ғамхўрлик ва эътибор ва тушуна олиш ҳиссининг йўқлиги, психологик жиҳатдан эр-хотиннинг бегоналашиб кетганлиги;

– эр ёки хотиннинг бири спиртли ичимликлар, жон-жаҳди бидан бирор бир ўйинга ёки гиёҳванликга берилиб кетиши;

– оиладаги моддий таъминотдан қониқмаслик ҳамда эр-хотиннинг – овқатланиш, кийин-кечакдан, ўз шахсий эҳтиёжлаига пул сарфлашидан. Оилавий бюджетга сарфланаётган маблағлардан ва бошқа нарсалардан қониқмасликлари;

– бўш вақтларини ўтказишлари ва қизиқишларидаги фарқланишлар;

– оилавий ролларнинг тақсимланишидан, бир бирини қўллаб-қувватлашдан ҳамда ҳамкорликлан қониқмасликлари.

Баҳсли ҳолатларнинг вжудга келиши бошқа бир омилларга ҳам боғлиқ бўлиши мумкин. Энг кўп учраб турадиган эр-хотинлик муносабатларидаги жанжаллар, булар: долзарб (шу ондаги эмоциялар ва қизиққонлик), ўсиб борувчи, одатий (ҳатти-ҳаракатларнинг вжудга келиш стереотиплари натижасида), яширин ҳамда очиқ, ошкора можаро ва жанжаллар. Барча жанжал ва можаролар ҳам турмуш ўртоғининг устидан зўравонлик қилишга кўчмайди, бироқ улар носоғлом муҳитни келтириб чиқариб, ҳар эр-хотинларни, ҳам оиланинг бошқа аъзоларини руҳий жиҳатдан зарарлайди.

Семья существует в определенном “жизненном” цикле, так что конфликты отчасти стимулируют ее саморазвитие, но способны вызвать и

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
нестабильность, разлад. Конфликт может быть реакцией на прошлое или связан с желанием “нанести удар” другому, обидеть, причинить боль, наказать за чтото, хотя предметом, первоначальной причиной является какойнибудь пустяк.

Можароларни деструктив тарзда ҳал қилиш кўпинча тажовўз (агрессия) қўллаш орқали амалга оширилиб, ҳар доим ҳам соғлиқ учун хавфсиз ва зарасиз бўлиб қолавермайди. Психологик таҳлилда агрессив ҳолатлардан чиқиш нисбатан “тинч” йўл билан “катарсис” (тозалаш) деб номланиб, “буғ” чиқариш деган маънони англатади. Бироқ оила ичидаги (оиладаги) катарсис кўпинча анчайин оғир оқибатлари билан душманлик кайфиятидаги агрессияга (тажовўзга) кўчади.

Оммавий ахборотнинг замонавий воситалари агрессиянинг намоён бўлишига замин яратиб, аҳолини тарбиялайди. Россия телевидениялари орқали (ОРТ, НТВ, ТВЦ) эфирга узатиладиган кўрсатув ҳамда ахборотларнинг аналитик тадқиқодлари 119 соат мобайнида эфирга узатган эрталабки, кундазги ҳамда кечки ахбаротларида зўравонлик ҳамда агрессия саҳналари бўлган 486 та ҳолатни қайд қилган. Кўрсатувларнинг зўравонлик, қотиллик, ҳақорат, қўпол эротикаларга бой саҳналари билан юқори даражада бойитилганлиги телетомошабинларнинг ҳаёт циклига негатив моделларни қўшган ҳолда агрессив ҳатти-ҳаракатларнинг оммавий “ўрнатилишига” сабаб бўлади.

Шафқатсизлик шафқатсизликни пайдо бўлишига сабабчи бўлади.

Катарсис – “буғ” чиқариш тушунчаси кишининг агрессив энергиядан ҳоли қилиб, агрессив (тажовўзкорона) ҳаракатларни амалга ошириш эҳтимолини камайтиради.

Кўпинча шафқатсизлик шахснинг (инсоннинг) нафақат эмоцианал (руҳий) муаммолари билан, балки интеллектуал (ақлий ва блим даражасининг пастлиги), ОАВ (оммавий ахборот воситалари) томонидан бериладиган ахборотларга танқидий ёндошмаслиги билан боғлиқ бўлади.

Б.Г. Ананьевнинг таълимотига мувофиқ агрессиянинг (тажовўз ҳамда зўравонликнинг) индивидуал (якка тартибдаги), субъектив фаолиятли ҳамда шахсий даражаларини ажратиш мумкин.

Индивидуал даража инсоннинг табиати ҳамда ўзини ҳимоя қилиши, авлоди, мол-мулки ҳимоялаши билан боғлиқ бўлади. Ва ижтимоий номақбул ҳаракатларга жавоб тариқасида пайдо бўлади.

Агрессиянинг субъектив фаолият даражаси ҳатти-ҳаракатларнинг одатий услубида намоён бўлиб, хавф-хатарларга жавоб реакцияси тариқасида мувофаққиятларга, мақсадга эриши билан боғлиқ.

Агрессиянинг шахсий (алоҳида бир шахсга оид) даражаси мотивация, ирода кабилар билан боғлиқ бўлиб, онг ва шуурга боғлиқ бўлади ва ўйлаб қўйган ишларни амалга ошириш учун мақул кўрилган куч ишлатиш воситаси бўлиб ҳисобланади.

Аёлларга қарши қаратилган зўравонлик сирли равишда ўз жонига қасд қилиш билан кечиб, унинг устидан унинг кўламини камайтириб кўрсатган ҳолда ҳазил қиладилар. Жамият онгида доимо уйдаги (оиладаги) зўравонликларга оид бўлган жуда кўп қоидалар мавжуд. Ҳар бир жамият у

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
ёки бу ҳодисаларни қабул қилиш жараёнлари рўй берадиган ўз қонун қоидалари мавжуд. Муайян бир муаммонинг мазмун моҳиятини ўзига хос “кодлаштириш” жамиятда мавжуд маънавий меъёр ва у билан боғлиқ қадриятлар ва қонн-қоидаларни орқали содир бўлади. Муаммони мос равишда ечимни топадиган томонга олиб борадиган рўзғордаги зўравонликнинг муаммоларининг атрофидаги афсонларни билиш лозим. Ушбу афсонлар жуда кўп бўлиб, аёллар учун инқироз марказлари ходимлари бевосита ўз ҳаётида улар билан кўп тўқнаш келадилар.

I афсона. Оилада аёлни ҳақорат қилиш жамиятнинг қуйи табасида ва миллий камчилик ичида тарқалган.

Далил (факт): калтаклаш, жисмоний ёки психологик таҳқирлаш барча ижтимоий демографик ҳамда этник гуруҳларни қамраб олади. Ўзига хос жиҳати жамиятнинг ўрта ва юқори табақасига оид аёллар амлдаги мавжуд муаммоларини очиқламаслик, беркитишга уринишади. Улар эрининг карьерасига зарар келтириш ҳамда ижтимоий мураккабликлар келиб чиқишидан қўрқадилар. Кўпчилик зўравонлик ҳақидаги тарихнинг ҳақиқатга яқин эмаслиги уларнинг шон-шуҳратини шубҳа остига қўяди. Милицияга ёки бошқа давлат органларига мурожаат этиш муаммони кенг тарқалиб кетишига сабачи бўлиб қолади.

2 афсона. Жафо кўрган аёллар – ақлдан озганлар ва бузуқилардир (мазохисткалар)

Факт: ҳақаратлаш ҳамда калтаклашлардан роҳатланган кишини тасаввур қилиш қийин. Одатда, қурбонлар ўз муаммо ва ташвишлари ҳақида ўзгалар билан бўлишидан уялиб, кимга мурожаат қилишни билишмаги ёки ўз ҳатти-ҳаракатлари учун бадал тўлаб қолишларидан қўрққанлиги боис, улар ўзларининг иқтисодий жиҳатдан фақр эканлигидан азият чекадилар. Кўп ҳолларда яқин кишилари қурбонини барча нарсаларга чидашга мажбур қиладилар. Тирик қолиш ёки яшаб қолиш билан изоҳланадиган шу каби ҳатти-ҳаракатлар кўпчилик томонидан ақлдан озгандек қабул қилинади.

3 афсона. Зўравонлик ичкиликбозлик билан узвий боғлиқ: фақат ичадиган эркаклар ўз яқинларига қўл кўтарадилар.

Факт: зўравонликни амалга оширган эркакларнинг учдан бир қисми умуман ичмайди. Кўпчилик ичкиликбозлик ва бошқа боғланиб қоладиган одатлар билан тўқнаш келишади, бироқ биринчи маротаба ҳам, иккинчи маротаба ҳам аёллар ва болалар устидан куладилар. Ичкилик масъулиятни йўқ қилиб, тақиқларни олиб ташлайди ва кўпчилик учун зўравонлик ҳаракатларини амалга оширишларига ҳақ-ҳуқуқ берганлек бўлади гуё.

4 афсона. Аёл ўз зўравонининг ташаббукори саналадию

Факт: зўравонни айблашни истамайдиган жамият, кўп ҳолларда рационал ёндошувни танлаб, зўравонликни оқлайди. Агрессив ҳатти-ҳаракатлар оғриқларга жавоб, ғазабланиш – зўравон ҳаракатларини оқлашдек кўринади. АҚШда олиб борилган тадқиқодлар натижаларига кўра, калтакланишга учраган (калтакланган) аёлларнинг 95% уларга нисбатан ҳужум уюштирилишини олдиндан билишмаган, улардан бирортаси ҳам калтакланишга лойиқ бўлишмаган.

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160. ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Шундай қилиб, амалдаги мавжуд афсоналар бир бирига тескари ва зиддир. Ҳар қандай исталган жафокор ўз ижтимоий мавқеидан қатъий назар зўравонга (зулмкорга) айланиши мумкин. Оиладаги носоғломлик ўзининг ҳар қандай шаклида аёлларга нисбатан зўравонлик ҳаракатларини амалга оширишга замин яратиб бериши эҳтимоли катта.

ЗЎРАВОНЛИККА УЧРАГАН БОЛАЛАРГА ЎЙИН ТЕРАПИЯСИ ОРҚАЛИ ПСИХОТЕРАПЕВТИК ЁРДАМ КЎРСАТИШ

Ж.И.Садуллаева

Психологик зўравонликнининг қўлланилиши шу қадар кўпки, ҳатто биз бу усулларни ўзимизга, атрофимиздагиларга ва ҳатто фарзандимизга нисбатан қўллаганимизни сезмаймиз, чунки бу жамият томонидан гуёки норма сифатида қаралади ва ҳеч ким эътироз билдирмайди.

Бола 3 ёшлигидаёқ ота-онаси томонидан хато иши учун жазоланишини билади, аммо нима мумкин эмаслигини тушиниб етмайди. Болага берилган жазо масалан: танбеҳ, хақорат, жазолашнинг ҳар қандай тури қўлланилганда бола буни бир ўткинчи ҳолат сифатида англамайди балки бу жуда кучли оғриқ сифатида қабул қилади. Бундай вазиятларни сценарийсини тушунган бола жазодан қутилиш учун бирор нима ўйлаб топишга ҳаракат қилади натижада болада ёлғон гапириш одати шаклланади.

Бола 5-7 ёш бўлганда таъқиқлар ва у ўйлаб топган вазиятни юмшатувчи ҳаракатлар иш бермаганда бола ота-она болага қилган таҳдидларни ўзлаштиради ва ўзларига нисбатан қайтаради. Уйдан кетиб қолиш ёки айтганини бажармасдан ҳамма нарсага бефарқлик билан муносабат билдиради. Бола катта бўлган сари муносабатларни ўрнатишга қийналади. Инсонлардан ўзини олиб қочадиган, ўзига нисбатан ишончи паст инсонга айланади. Чунки бола яхши муносабатга ўзини лойиқ деб ҳисобламайди ёки ўзгалар уни жазоловчи инсонларга айланишади. Бошқаларга жазо бериш орқали ўзларини болаликдаги қондирилмаган эҳтиёжларини қондираётгандек бўлади.

Болаларни руҳан, маънан баркамол бўлиб ўсишида қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш зарур:

1. Болалар билан муносабатда болаларча ҳиссиётда бўла олиш;
2. Омма олдида болани камситиш ёки зўравонликни ҳеч қандай кўринишларини қўлламаслик;
3. Болага ваъда бериб бажармасликдан кўра тўғри ҳамкорликни йўлга қўйиш;
4. Болаларни ўзига нисбатан яхши натижа кўрсатган болалар билан солиштирмаслик (ҳар бир бола индивидуаллиги сабабли қобилияти ҳам ҳар-ҳил бўлади. Болани йўналтириш эса катталарни масъуляти ҳисобланади.

Солиштириш болага ўзига ишончни паст бўлиб шакилланишига олиб келади). Болалар оилада хавфсиз яшаши учун ота-оналар эътиборли бўлишлари керак.

Ҳозирги кунда болаларга нисбатан зўровонлик халқаро даражадаги муоммо бўлиб қолмоқда. Халқаро ҳамжамият болаларга нисбатан зўровонликни қуйдагича тавсифлайди:

“Болаларга қарши зўравонлик – жисмоний, психологик, жинсий ва шунинг билан бирга боланинг эҳтиёжларини ҳисобга олмаслик ҳамда оилавий зўровонлик, ўз яқинлари томонидан зўравонликка қарши йўл қўйиш ҳолатларини киритган.

1998 йил Францияда болалар билан боғлиқ зўравонликка қарши кураш орган ходимлари билан биргаликда олиб борилган ва болаларга қарши зўравонликни 75-85% кўрсаткичлари айнан уларнинг яқинлари томонидан амалга оширилиши аниқланди.

“Оиладаги зўравонликни олдини олиш учун энг муҳим чора бу ота-онанинг психологик жиҳатдан оилага, ота-оналикка тайёрлаш ва тарбиялаш керак” – дейди, социолог олим О.Берузкова. Болалар ҳар бир жамиятнинг келажаги ҳисобланади. Шу сабабли болаларга туғилганидан ҳар томонлама соғлом бўлишига ҳаракат қилиш лозим. Зўравонликка учраган болалар эса ҳаётида атрофдагиларга ва оиласига нисбатан бу ҳолатни қайтаради, бу эса занжирсимон тарзда давом этади. Зўравонликка учраган болаларда жуда кўп салбий хусусиятлар шаклланишига сабаб бўлади. Жаҳилдорлик, агрессия, пассивлик, одамовилик, нафрат, ўзига паст баҳо бериш каби ҳолатларда болалар билан психокоррекцион ишлар олиб бориш талаб этилади.

Болалар ҳали мустақил фикрлашга эга бўлмайдилар ва ўзида кечаётган ҳолат ҳамда ҳиссиётларни тўлиқ етказиб бера олишмайди, шу сабабли болалар билан психологик коррекцион ишлар ўйин терапияси ёки арт-терапия орқали олиб борилади. Болаларнинг асосий фаолиати ўйин бўлганлиги сабабли психотерапевтик жараёнда болалар ўйин билан машғул бўлишади ва ўйин орқали ҳаётни англашади.

Ўйин терапияси XX асрнинг 20-йилларида Мелание Клен (1922), А.Фрейд (1921), Гуг-Хелмут (1926) асарларида ёритила бошланди. Мазкур психологлар тадқиқотларида ва таҳлилларида ўйин – бу, боланинг мажбурлаш ва босимдан ҳалос бўлишнинг ягона фаолият тури деб эътироф этишди. 1919 йилда Мелание Клеин 6-ёшли болалар билан ишлашда ўйин услубини таҳлил қилиш воситаси сифатида ишлай бошлади. Унинг фикрига кўра ўйин болаларнинг онгсизлигига кириб боришга ёрдам беради деган фикрга келди ва “ўйин терапияси” атамасини таклиф қилди. Ўйин терапиясидан биринчилардан бўлиб самарали фойдаланган психолог А.Фрейд бўлиб, иккинчи жаҳон уруши вақтида, урушдан омон қолган болалар билан ишлашда ўйин терапиясидан фойдаланган. Болалар ўйин жараёнида салбий ҳис туйғуларидан ҳалос бўлган ва уруш жараёни оқибатида пайдо бўлган болалардаги руҳий травмаларни камайтиришга ёрдам берган. Бу тажрибани А.Фрейд (1944) “Болалар ва уруш” китобида ўйин терапиясини қўлланган болалар билан катталарнинг урушга бўлган муносабатидаги фарқлар орқали аниқ тасвирланган. Таҳлилларга кўра катталар урушнинг оқибатлари, қийинчиликлари ҳақида тез-тез гапиришган.

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
Уруш катталарда руҳий бузилишларни олиб келган. Тажриба ўтказилган болаларда эса урушни эслаганда ҳеч қандай салбий эмоциялар кузатилмаган ва буни болалар ўйин деб идрок қилишган. Болалар ўйин жараёнида катарсис ҳолатига чиқишади, чунки уларда ҳиссий эркинлик пайдо бўлади деган фикрни айтади. Анна Фрейднинг фикрига кўра, болалар ўз истакларини сўзларда ифодалашга қийналишади чунки болаларда сўз бойлиги ҳали етарли даражада бўлмайди. Болалар ўз кечинмаларини ҳеч бир қийинчиликсиз ўйин орқали чиқариб беради ва ижтимоий мослашувчанлик тезлашади. Агар бола ўйин давомида юзага келган зиддиятларда яъни, (мусабақали ўйинларда) зўровонлик, агрессивлик ёки невроз ҳолатлари ўйин усулини ўзгартириш орқали тўғирланишини таъкидлаб ўтади.

А.Фрейднинг таъкидлашича, боладаги агрессия, невроз ёки стрессли вазиятларнинг ҳаётида кўп бўлиши асосан ота-оналар билан ҳиссий боғлиқ эмаслиги билан тушунтиради. Болалар билан ишлаш жараёнидаги зўровонлик қурбонига айланган ва жаҳлдор, агрессив ёки ўзига ишончи паст болаларни кун тартиби болалар боғчасида, мактабда ёки ёрдамчи (болага ота-она йўқлигида қаровчи инсонлар) даврасида ўтишини айтган. Болаларни ота-онаси турли хил сабаблар билан вақти йўқлиги, иш, ўқиш ёки оиладаги нохуш вазиятлар сабабли кўпинча боладаги руҳий ҳолат билан ишлашни болалар боғчасига мактабларга юклаши болалардаги руҳий травмаларнинг кучайишига олиб келишини такидлаб ўтган.

Психологлар С.Роджерс ва В.Ехлине томонидан болалар билан ишлашда ўйин терапияси янгича талқинга олиб чиқилди ва мукаммалроқ тарзда ифода этилди. Уларнинг фикрига кўра, ўйин терапиясини мақсади – болани ўзгартириш ёки тузатиш, унга ўзгача хулқ-атвор кўникмаларини ўргатиш эмас, балки унга ўзи бўлиш имкониятини беришдир. Ўйин терапевти боланинг тарбиялашга ҳаракат қилмайди, аммо болаларнинг ўсиши ва ривожланиши учун мақбул шароитларни яратади. Психолог ўйин давомида бола билан бирга иштирок этади, боланинг ҳар қандай ҳиссий ҳолатини эшитади ва тушунади. Бола ҳис қилаётган салбий кечинмаларни очиб беради. Ўйин терапиясида коррекциянинг асосий мақсади – шахсий ўсиш ва ривожланишни оптемаллаштириш учун бола ҳамда катталар ўртасидаги мазмунли муносабатларни яратиш ёки тиклашдир. Олимлар ўйин орқали бола ҳиссий зўриқиш ва умидсизликдан ҳалос бўлади деган ғояни илгари сурганлар.

С.Роджерс ва В.Ехлаинелар ўйин терапиясининг мактабгача ёшдаги агрессив болалар билан ишлашда ва профиллактика қилишда ўйиннинг қандай мақсадларга йўналтирилиши кераклигини кўрсатиб ўтдилар:

1. Боладаги “Мен” концепциясининг ҳатти-ҳаракатларига мос келмаслиги, бола “Мен”нини ўсишидаги бузилишлар;
2. Ўзга–ўзи паст баҳо беришда, келажаги билан боғлиқ суҳбатда мақсаднинг йўқлиги;
3. Юқори ижтимоий ташвиш ва ижтимоий муҳитга салбий муносабатда бўлиш;
4. Ҳиссий беқарорлик, ҳиссиётларни ижтимоий ёки оилавий вазиятларга мослаштира олмаслик.

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160. ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

Ўйин терапиясини мақсадлари қуйидаги вазифалар шаклида белгиланиши мумкин: Боланинг ўзини намоён қилиш шаклларининг репертуарини кенгайтириш, "Бола – катталар" муносабатлар тизимидаги алоқаларни оптималлаштириш, тенгдошлари билан ўзаро муносабатда боланинг ижтимоий қобилиятини ошириш, боланинг ҳис-туйғулари ва тажрибаларидан хабардорлиги туфайли ҳиссий ўзини ўзи бошқариш қобилиятини ривожлантириш ва ҳиссий барқарорликка эришиш (боланинг ёрдами билан), "Мен – концепция" ривожланишини оптималлаштириш, ўз-ўзини англаш даражасини ошириш ва "Мен" туйғусини шакллантиришдан иборатдир.

Ўйин терапиясини ўтказишда психолог ўйинни бола учун осон ва қизиқарли тарзда тушунтириши керак. Айнан ўйин фаолияти болаларнинг ривожланишидаги қийинчиликларни енгишда, корреция қилишда ва профиллактика жараёнида универсал воситадир. Ўйин терапиясидан икки ҳил услубда фойдаланиш мумкин. Булар гуруҳий ва алоҳида шаклда олиб борилади. Бу икки усул ҳам самарали ҳисобланади. Чунки баъзида гуруҳий ишлаш жараёнида айрим болалар билан алоҳида ишлашга тўғри келади. Болалар билан ишлашда турли ҳил ўйин терапияларидан фойдаланиш керак. Фақатгина ўйин орқали сиз бола билан нималар содир бўлаётганини, у нимани ўйлаётганини ва қандай ҳис-туйғулар уни сиқиб чиқаришини тушунишингиз мумкин. Ўйин терапияси иккита элементни ўз ичига олади: ўйин ва ўйинчоқлар. Ушбу усул ҳали ўз тажрибаларини тўлиқ ифода эта олмайдиган, улар билан нима содир бўлганлигини аниқлашга ва ҳар қандай қийинчиликларни енгишга қодир бўлмаган болалар билан ишлашда энг самарали ҳисобланади. Ўйин терапиясининг турли хил усулларидан фойдаланганда мутахассис муаммони келтириб чиқарадиган сабабларни, уларнинг ривожланиш омилларини кўра олади, шунингдек муаммони ҳал қилишга ёрдам беради.

Ўйин терапиясининг қуйидаги усуллари мавжуд:

- Фаол усул. Мижознинг ҳолати билан боғлиқ бўлган ўйинчоқлардан бирини танлаш таклиф этилади. Психолог билан биргаликда муаммоли вазият яратилади, унда одам ўзини шу вазиятда қандай намоён қилиши кузатилади.
- Пассив усул. Психолог ўйинда иштирок этмайди, уни йўналтирмайди, лекин шунчаки бола бу вазиятда нима қилишини кузатади.
- Озод қилиш усули. Бу ерда бола травматик вазиятни амалга оширади, ўзида пайдо бўлган ҳис-туйғуларни тўлиқ намоён этишга имкон беради. Терапевт нима бўлаётганини кузатади ва ҳаракатларига баҳо бериб қўллаб-қувватлайди.

Ўйин терапияси усулларидан бири бу, Арт терапия (Санъат билан даволаш)дир. Арт терапияси биринчилардан бўлиб, 1938-йилда А.Хилл томонидан қўлланилган. Арт-терапияси мактабгача ёшдаги болаларнинг руҳий ҳолатини ташхислаш билан бир қаторда кўплаб асаб кассаликларини ҳам даволашда самара беради. Арт-терапия орқали мактабгача ёшдаги болалардаги кўплаб психологик муоммолар билан ишланади, шулар қаторига агрессив болалар ҳам киради. Арт-терапиянинг биринчи қўлланилиши уруш йилларига тўғри келган. Арт-терапия услублари орқали немис фашист лагерларидаги

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
болаларнинг руҳий сиқилишидан келиб чиққан муоммоларни ҳал қилишда фойдаланилган ва самарали натижага эришилган. Шундан буён арт-терапия мустақил, бошқа услубларни тўлдирувчи услуб сифатида кенг фойдаланиб келинмоқда.

Арт-терапиянинг асосий мақсади онгли ва онгсиз “мен”нинг орасидаги тенгликни келтириб чиқаришдир. Арт-терапиянинг таъсир этиш техникаси – бу, хаёл фаоллиги, онглилик ва онгсизликни юзма-юз келиши демакдир. Бола арт-терапия машғулотлари орқали салбий эмоциялардан халос бўлиши, ўзининг имкониятлари ҳақида маълумотлар олиши, ижтимоий муҳитга мослашишини тезлашиши, ўз фикрларини оғзаки баён қилишга қийналадиган болаларга, кечинмаларини қоғозга тасвирлаш орқали эмоционал барқарорликка эришиши мумкин.

Арт-терапиясининг мақсади – жаҳл ва ёқимсиз ҳисларни чиқариб юбориш (расм чизиш, хайкал ясаш, сурат ишлашдек хавфсиз усуллар билан)дан иборат.

Даъволаш жараёнининг енгиллиги тушуниб бўлмас, ички тўқнашувлар ва тоқатсизланишларни тасвирий ишлар ёрдамида етказиб бериш, бола доимо ичида сақлаб келадиган туйғулар ва фикрларни ташқарига чиқариш ва ҳиссиётларни ўзгартириши, уларни сўзлаб беришдан кўра осонроқ ва фойдалилигидадир.

АРТ-ТЕРАПИЯСИНИНГ ЙЎНАЛИШЛАРИ:

-Мусиқа терапияси – мусиқий-акустик таъсирлар орқали инсон салиматлигини психоматик тузатиш тизими. Мусиқа турли терапевтик таъсирларни келтириб чиқаради. Бу инсон ҳиссиётларига таъсир қилишда ишлатилади. Мусиқани эшитиш мумкин ёки ўзи куйлаши ҳам мумкин.

-Қўғирчоқ терапия – арт-терапияни бу усули айниқса мактабгача ёш даври болаларида жуда самарали бўлиб, болани ўйинчоғига муносабатидан унинг ҳолатини ташҳислаш мумкин. Болалардаги тажовузкор хулқни коррекция қилишда психолог бола билан ҳар хил вазиятлар тузиб ўйинчоқлар ёрдамида кўриб чиқиш мумкин.

-Изотерапия – бу, тасвирий санъат, ижодкорлик билан даъволаш бўлиб, биринчи навбатда расм чизилади. Изотерапия билан ишлашда психолог боладаги қуйдаги холатларни коррекция қилиш имконини беради:

-Ички низолардан чиқариш;

-Ўз ҳис-туйғуларини ва тажрибаларини тушуниш;

-Ўз-ўзини ҳурмат қилиш;

-Ижодий қобилиятларини ривожлантириш;

-Мактабгача ёшдаги болада асабийлашиш. ўзини ва ҳис туйғуларини бошқара олмаслик, ижтимоий мослашишда қийинчиликлари бор бўлган болаларда қўлланилганда самарали натижа беради.

Изотерапия – болалардаги агрессивлик ва бошқа салбий ҳис туйғулардан ҳалос бўлишда ижтимоий жиҳатдан мақбул ечим бўлиб, бунда ҳар – ҳил расмлар чизиш, шаклларни жойлаштириш каби вазифалар берилади. Бу метод руҳий зўриқиш ва негативизмни камайтиришнинг энг ҳавфсиз усули

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
ҳисобланади ва ички назорат туйғусини ривожлантиради, болага позитивликни баҳш этади.

-Мусиқа терапия – мураккаб ҳулқ-атворни ва инсон муоммоларини ниқобсиз, жонсиз кўринишида таржима қилишга асосланган психологик даволашнинг машҳур усули.

-Қум терапия – дунё ва ўзингиз билан алоқа қилиш усулидир. Ички тангликни юмшатиш, уни онгсиз тарзда рамзий даражада ўзида мужассам этиш, бу боланинг ўзига нисбатан ишончини оширади. Ривожланишнинг янги йўлларини очади. Қум терапияси билан ишлашда болага чекловлар бўлмайди. Ўзи ҳис этаётган тасвирни чизиши мумкин. Баъзи тадқиқотларда болаларга хохлаган тасвирингни чизишинг мумкин деб кўрсатма берилганда, болалар қўрқинчли тасвирларни чизишган, демак бола ички дунёсини тасвирлар экан психолог бола билан ишлаш йўналишини ҳам аниқлаб олиши мумкин. Қумдаги расм боладаги ақлий ҳолатнинг ҳар қандай жиҳатини уч ўлчамли тасвир сифатида тушунилиши мумкин. Инсон ичидаги номаълум муоммо драма сингари қумлоққа ўзини акс эттиради, зиддият ички дунёдан ташқи дунёга ўтади ва мутахассис томонидан осон тушуниладиган бўлади.

-Рангли терапия – бу, ранглар билан даволаш. Қадимги даврдан ранг одамга кучли таъсир этишини пайқашган. Жангчини устидаги қўрқинчли ранглар инсонларга қўрқинч солган. Қадимги Мисрда рангларни инсонга таъсир этиши тўғрисидаги билимларга эга бўлишган ва ҳатто баъзи ибодатхоналарида рангли заллар қуришган. Улар ранглардан фойдаланишни ўрганиб, даволашни йўлга қуйишган. Инсон тана аъзоларининг қисмларини баъзи ранглар ҳаракатларини рағбатлантира олиши ёки секинлаштира олиши мумкин эканини исботлаган. Масалан тўқ сариқ, қизил ранглар юрак уришига, нафас олишга, қон босимини ўзгартиришида умуман ҳаяжонлантирадиган таъсирга эга. Тўқ кўк эса тасалли келтиради.

-Эртак терапия – бу, усул болалар учун энг кўп тавсиа қилинадиган терапия ҳисобланади. Болага зарур ахлоқий меъёрлар ва қоидаларни етказиш усулидир. Ушбу маълумотлар халқ эртакларива афсоналарига, достонларга, масалларга сингдирилган ижтимоийлаштириш ва тажриба узатишнинг энг қадимги усулидир. Эртак терапиясини ривожланиш воситаси сифатида, эртакни тинглаш, ихтиро қилиш ва муҳокама қилиш жараёнида бола самарали ҳаёт учун зарур бўлган фантазия ва ижодкорликни ривожлантиради. У излаш ва қарор қабул қилишнинг асосий механизмларини ўрганади.

Эртак терапияси баён сифатида. Эртакни тинглаш ва идрок қилиш давомида одам ўз ҳаётини сценарийси билан солиштириш бошланади. Эртак қаҳрамонларини ўрнига ўзини қўйиб тассавур этиб кўради. Воқеаларни ўзи бошидан ўтказган воқеалар билан солиштириб хулоса чиқаради. Кўпчилик болалар битта эртакни қайта-қайта айтиб беришни сўрайди. Бу ҳолат албатта бежиз эмас. Бунда болалар ўз муоммоларига ечим топиши мумкин. Эртак давомида болалардан вазиятга ўз фикирларини баён этиш сўралади. Шу тариқа тўғри фикирлашга яъни мустақил фикрлашга ўргатилади.

-Лой ёки пластилин билан ишлаш – арт-терапияни бу усули айниқса, ўта ҳис-ҳаяжонга берилган ва гапиришга қийналадиган, ўзини бошқара олмайдиган

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
болалар билан ўтказилганда жуда самаралидир. Чунки лой ёки пластилин билан ишлашда боладаги атрофдагиларни эмас ўзини ҳис қилишни ўргатади. Предметни бошқариш орқали ўз ҳиссиётларини бошқаришни ўрганади. Ўзини эркин ҳис қилади. Ясаган нарсаларини кўриб ўзига ишончи мустаҳкамланади. Бу методикани ўтказаётганда руҳлантирадиган мусиқа билан бирга ўтказилганда самараси жуда яхши бўлади.

Зўравонликни бартараф этишда ўйин терапияси орқали болалар билан ишлаш икки хил усулда олиб борилади: гуруҳий ва индивидуал тарзда. Кўпчилик мутахасислар якка тартибда ишлаш самарали эканлигини такидлашади аммо иккала холатда ҳам шуни унутмаслик керак-ки, ҳар бир болага алоҳида характер хусусиятидан келиб чиқиб ёндошиш талаб этилади. Болалар билан ишлашда арт-терапия усулларидан ташқари ролли ўйинлар, тузатувчи, тарбияловчи ўйинлар айниқса, 4-14 ёшли болаларда жуда самарали таъсир этади ва болалар билан олиб бориладиган тематик суҳбат усуллари ҳам мавжуд. Бу суҳбат орқали болалардаги ҳис туйғуларни бошқаришга ўргатилади. Психолог болага ҳис туйғуларини ифода этиш учун суҳбат давомида қуйидаги каби саволларни бериши мақсадга мувофиқ бўлади:

Жаҳлингизни ранги қандай рангда деб уйлайсиз? Ғазаб иссиқми совуқми? Жаҳлингиз чиққанида қўлларингиз нима қилади? Бу каби саволларга болалар қуйдаги кўринишда жавоб беради. Жахлим чиққанида ёноқларим иссиқ бўлади ёки бирор жойим оғрийди, масалан ошқозоним, бошим каби жавоблар беради. Бу каби суҳбатлар болалардаги ўзи кечираётган ҳиссиётларни англашга ёрдам беради. Ролли ўйинлар орқали коррекция қилишда ҳам саҳналаштирилган вазиятлар муҳокама қилинади. Масалан, мактабгача ёшдаги болалар орасида учраб турадиган вазиятлар болалар томонидан саҳналаштирилади ва чиройли ечимга олиб келинади, сўнгра болалар томонидан муҳокама қилинади. Бу болаларга ҳам ўз-ҳис туйғуларини бошқаришни, тушунишни ўргатибгина қолмай вазиятни иккинчи томонини ҳам тушунишга ўргатади. Бу албатта бошида бироз қийин бўлади, аммо болалар секинлик билан англаб тушуна бошлашади. Болага ҳиссиётларни бошқаришни ўргатиш нафақат боғча ёшида балки умр давомида жуда аҳамиятга эга хусусят ҳисобланади.

Болалар билан ишлашда ўйин терапиясини қўллаш бир вақтнинг ўзида кўпгина ижобий натижага олиб келади. Биринчидан ўйин орқали болалар билан катталар ўзоро ҳиссий муносабатларга киришишига ёрдам берса, иккинчи тарафдан болалардаги шахсий ўсиши ва психоэмоционал ривожланишига тўсиқ бўладиган ижтимоий ёки психологик тўсиқларни енгишга ёрдам беради. Гуруҳий ўйинлар шахслараро муносабатларни тўғри йўналтиришга ёрдам беради. Бундан ташқари ўзини ва бошқаларни ҳурмат қилишга ўргатади. Болалар психологга ўзида кечаётган ҳолатни тасвирлашга қийналади аммо ўйин орқали муносабатга киришади. Ўйин терапияси бу ўйин орқали даволаш усулидир.

Ўйин терапиясига оид бир қанча машғулотлар мавжуд бўлиб, болалардаги руҳий мувозанатни яхшилаш учун хизмат қилади. Қуйида болаларнинг зўравонликка мойиллик ҳолатларни коррекцияловчи ҳамда

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
зўравонликка учраган болаларга психотерпевтик ёрдам берувчи ўйинлардан намуналар келтирилган.

Тўп билан ўйнаш (гуруҳий ўйин терапияси).

Болалар айлана тарзда ўтиришади ва бир бирига тўпни узатишади, тўпни олган бола тўпни узатган болани хурсанд қиладиган гап айтиши керак. Масалан, сен чаққонсан, чиройли куласан каби.

Ўйинчоқ телефон.

Психолог болага ўйинчоқ телефон беради ва иккинчи бир телефон орқали қўнғироқ қилади. Сўнг муаммоли вазият бўйича телефонда гаплашишади. Болалар гапиришни хохламаган ҳолларда самарали натижа беради.

Сеҳрли таёқ ўйини.

Психолог болага чиройли ясалган ва безатилган сеҳрли таёқчани беради ва учта тилак тилашини сўрайди. Одатда, уларнинг истакларидан бири у дуч келган ҳақиқий муоммо билан боғлиқ бўлади.

Тошбақа ўйини.

Психолог болага тошбақа ўйинчоқ беради. Ёки биргаликда ясаши мумкин ва тошбақа жаҳли чиққанда, ғазабланганда бошини ичкарига киргазиб уч марта нафас олиши кераклиги айтилади. Ҳамда метафорадан фойдаланиб тошбақа жуда ҳам шошмаслиги сабабли узоқ умр кўриши айтилади. Бу болаларнинг агрессив вазиятларда ўзини қандай тутиш кераклигини энг осон усуллар орқали тушунтириш ҳисобланади.

Ўйинчоқни танла ўйини.

Психолог тажовузкор болага кўплаб ҳайвонларни ичида ғазабли ҳайвонни танлашни тавсия қилади. Бола ўз хохишига кўра бирор ҳайвонни танлайди. Масалан, аждарҳо, сўнг пасихолог бола билан тўғридан тўғри гаплашмасдан у танлаган ҳайвон билан мулоқот қилади. Бу суҳбат орқали бола онгсизлигига таъсир этади.

Зўравонлик психотерапиясида расм ва ранглар билан ишлаш.

Расм чиздириш орқали ҳам боладаги ҳиссиётларни тузатиш мумкин. Масалан, болага жаҳлини чиқарадиган расм чизиш таклиф этади. Психолог болага кўпроқ қандай вазиятларда жаҳлинг чиқаради, шу вазиятни тасвирлаб бер деб айтади. Бола бу вазиятни чизгандан сўнг тасвирни майда бўлакчаларга бўлиб ташлаб юбориш айтилади.

Расм чизиш орқали жуда кўп машғулотлар мавжуд бўлиб болага оиласини расмини чизиш таклиф этилади ва оила аъзоларини ҳар бири билан суҳбат қилиш таклиф этилади агар бола суҳбат қура олмаса психолог йўналтирувчи саволлар бериб туриши мумкин. Оилавий муносабатларни билиш учун яъни, болага қайси оила аъзолари томонидан тазйиққа учраганини суҳбат орқали маълум бўлмаганда болага оила аъзоларини ҳайвонлар образида тасвирлашни таклиф қилинади. Бола оила аъзоларини йиртқич ёки уй ҳайвонлари орқали тасвирлашига кўра оилавий муҳитни боланинг салбий ҳиссиётлари кимга йўналтирилганлигини билиб олинади. Бундан ташқари дўстларини, яқинларини ҳам чизиш таклиф қилиниши мумкин.

Зўравонликка учраган ғазабга, камситилишларни салбий ҳиссиётларни ҳис қилган 4-10 ёш оралиғидаги болалар қизил ранглардан кўпроқ

ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
фойдаланиши тадқиқотлардан маълум бўлган. Каттароқ болалар ҳамма нарсани бир хил рангга бўяшади ёрқинлик расмда етишмайди ёки сиёҳ рангларда кўпроқ фойдаланишади. Зўравонликка учраган болалар билан психотерапевтик даволаш машғулоти расм асосида бўлганда, боладан ҳафта ёки кун давомида энг яхши воқеаларни тасвирлаш тавсия этилади ва расмни номлаш, уни деворга санъат асари сифатида сақлаб қўйиш таклиф этилади. Психолог бола билан ишлашни бошлаганда ўзини расмини чизишни сўраши ва машғулот тугаганда қайта ўзини расмини чизишни ва икки ҳолатни тасвирлаб беришни сўраши ҳам самарали усул ҳисобланади. Бола ўз ҳолатини ҳиссиётларини тушуниб етади.

Ўйин терапиясининг зўравонликка учраган болаларга терапевтик таъсир кўрсатувчи ва профиллактика қилишга мўлжалланган жуда кўп машғулотлари мавжуд. Ўйин терапияси орқали болалар билан муносабатга киришиш энг самарли усул ҳисобланади. Чунки бола ўйинда онгсиз ҳолда ички ҳиссиётларини акс эттиради.Ўйин терапияси нафақат боладаги психологик жараёнларни коррекцияси учун балки, ҳаракатли ўйинлар орқали боланинг физиологиясига ҳам ижобий таъсир қилиши маълум. Бола узоқ вақт бир жойда ўтирмасдан ҳаракат қилади ва бу жараён болага завқ бағишлайди.

Гуруҳий психотерапия ҳақида психотерапевтлар Манделл ва Деймон (1989) асосий эътиборни нималарга қаратиш ҳақида ёзиб қолдиришган. Манделл ва Деймонни фикрига кўра гуруҳий терапия қачон-ки, бола бунга тайёр бўлганда ўтказилишини такидлаган. Машғулот 45 дақиқадан 1,5 соатгача давом этиши мумкин бўлиб, гуруҳ иштирокчилари 7-8 кишидан иборат бўлади. Гуруҳий терапия мақсадга йўналтирилгандагина самарали ҳисобланади. Масалан машғулот 10 соатга мўлжалланган бўлса, психолог олдиндан тайёрланган 10 та машғулот режасига эга бўлиши керак. Машғулотлар шундай тузилган бўлиши керакки бири иккинчисини тўлдира олиши ҳамда охирги машғулотда бола ўзини биринчи келгандаги ҳолати билан солиштира олиши керак.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаб ўтиш жоиз-ки, зўравонликка учраган болалар руҳиятида кўпинча ўзига ва атрофидагиларга нисбатан ишончсиз, аламзадалик ва бошқа шу каби негатив ҳиссиётлар бўлади. Айнан болада кечаётган ҳиссиётларни англаб етиш, уни коррекциялашда ўйинтерапияси ҳамда арт-терапиясидан фойдаланиш ижобий натижаларни кўрсатади. Шунингдек, бунда болаларнинг ёш, индивидуал психологик ҳусусиятларидан келиб чиққан ҳолда машғулот турини танлаш зарур бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати.

1. Волков Е.Н. Проблемы насилия над детъми и пути их перидоления // Под.ред.Е.Н. Волковой.-Спб:Петер,2008.
2. Зиновъева Н.О,Михайлова Н.Ф Психология и психотерапия насилия. Ребинок в кризисной ситуации.Спб; Реч 2003.
3. Ладыкова О.В. Психолоичиские особенности взаимодействия команды списалистов, роботающих передотвращению насилия и жестокого обращения с детьми. Дисс-М.2004.

4. Сирота Н.А.Копинг-повединие в подросковом возрасте: Афтореф. десс…докт мед.ноук СПБ..1994.

5. Гиндин Г.И.Духова О.Б.Социально-психологичиская помошъ детям-жертвам сексуалъного населя в семъе. Вологда,1997.

6. Черипанова Е.М.Психологический стресс: помоги себе и ребенку М.Академия.1996.

7. Garbirino J.Stott.F. (1989) What children can tell us.San Francisco:Jossey-Bass.

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160.
ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

МУНДАРИЖА

	КИРИШ	3
	Д.Г.МУХАМЕДОВА ЗЎРАВОНЛИК МУАММОСИНИНГ ИЖТИМОИЙ-МАДАНИЙ ДЕТЕРМИНАНТЛАРИ ВА ИЖТИМОИЙ-ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ	4
	И.И.РАХИМОВА ОИЛАДАГИ ЗЎРАВОНЛИК - АЁЛ ҲАЁТИДАГИ ИНҚИРОЗНИНГ ИБТИДОСИ	7
	Д.Б.ШАРАПОВА ЖАМИЯТДА АЁЛ ҲАҚИДАГИ ҚАРАШЛАРНИНГ ЭВОЛЮЦИЯСИ	15
	С.А.ДУРСУНОВ ЖАМИЯТДА ЖИНСИЙ АСИММЕТРИЯ – ОИЛАДА ЗЎРАВОНЛИКНИНГ РИВОЖЛАНИШИ УЧУН АСОСДИР	32
	Д.С.АБДУЛЛАЖАНОВА ГЕНДЕР ТУШУНЧАСИ ВА УНГА ХОС АТАМАЛАР	45
	И.И.РАХИМОВА ПСИХОЛОГИК ЗЎРАВОНЛИК, ИҚТИСОДИЙ ЗЎРАВОНЛИК, КИБЕРБУЛЛИНГ	51
	И.И.РАХИМОВА АБЬЮЗ ВА АБЬЮЗЕР	62
	Д.Б.ТАШКЕНБАЕВА ОИЛАДАГИ ЗЎРАВОНЛИККА НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК ЁНДАШУВ	66
	С.А.ЙЎЛДОШЕВ СТОКГОЛЬМ СИНДРОМИ ЖАБРЛАНУВЧИ НЕГА ТАЖОВУЗКОРНИ ТАРК ЭТМАЙДИ	83
	И.И.РАХИМОВА ОИЛАВИЙ ЗЎРАВОНЛИК: НИМА ЁЛҒОНУ, НИМА АФСОНА!	88
	З.Х.КАМАЛОВА ОИЛАДАГИ ЗЎРАВОНЛИККА ГУВОҲ БЎЛГАН БОЛАЛАР	91
	Д.Б.ТАШКЕНБАЕВА ЗЎРАВОНЛИК ФЕНОМЕНАЛОГИЯСИ	105
	МИЗОГИНИЯ И МИЗАНДРИЯ	112
	ДИСКРИМИНАЦИЯ	114
	Г.З.ЗИЯВИТДИНОВА ЗЎРАВОНЛИК НАЗАРИЯСИ: КОНЦЕПЦИЯ, ҚУРБОНЛАР ТОИФАЛАРИ, ОИЛАВИЙ ЖАМИЯТДАГИ НАМОЁН БЎЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ	115
	ОИЛАДАГИ ЗЎРАВОНЛИК ҚУРБОНИГА ҚАНДАЙ ЁРДАМ БЕРИШ МУМКИН?	130
	Ф.А.АБДУРАХМАНОВА ОИЛАДА ЗЎРАВОНЛИКНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ	131
	ҲИМОЯ ОРДЕРИ	141
	А.А.ХАМИДОВА АЁЛЛАРГА НИСБАТАН ЗЎРАВОНЛИК ЖАМИЯТНИНГ ИЖТИМОИЙ-МАДАНИЙ, АХЛОҚИЙ МУАММОСИДИР	142
	Ж.И.САДУЛЛАЕВА ЗЎРАВОНЛИККА УЧРАГАН БОЛАЛАРГА ЎЙИН ТЕРАПИЯСИ ОРҚАЛИ ПСИХОТЕРАПЕВТИК ЁРДАМ КЎРСАТИШ	149

In cases of domestic violence psychosocial assistance collective monograph. Primedia E-launch Shawnee, USA P. 160.
ISBN: 978-1-64945-233-7 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178

IN CASES OF DOMESTIC VIOLENCE PSYCHOSOCIAL ASSISTANCE COLLECTIVE MONOGRAPH

D.G.Mukhamedova, I.I.Rakhimova, D.S.Abdullajanova, G.Z.Ziyavitdinova, Z.Kh.Kamalova, D.Sharapova, S.A.Dursunov, D.B. Yuldoshev, F.A. Abdurakhmanova, A.A. Khamidova, Zh.I. Sadullaeva.
National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek Republic of Uzbekistan

Primedia E-launch
Shawnee, USA
Copyright © 2022
By Primedia E-launch LLC
All rights reserved.
Available at https://www.bookwire.com/
Published Primedia E-launch LLC.
Published date: 19/01/2022
Shawnee, USA
ISBN: 978-1-64945-233-7
DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5956178
Primedia E-launch LLC, 5518 Flint St, Shawnee, 66203, USA